

Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет економіки та управління
Кафедра економіки і торгівлі

Світлана Бортнік

АНАЛІТИЧНА ЕКОНОМІКА

Курс лекцій

Луцьк 2023

УДК 316.4.063 (07.034)

Б-67

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол від 2023).

Сташук О.В. – д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів Волинського національного університету імені Лесі Українки

Бортнік С. М.

Б-67 Аналітична економіка: курс лекцій для здобувачів освіти освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр», спеціальності 051 «Економіка», освітньо-професійної програми «Економіка довкілля і природних ресурсів», галузі знань – 05 Соціальні та поведінкові науки. – Луцьк: 2023. – 176 с.

Анотація: Курс лекцій призначений для студентів економічних спеціальностей з метою формування системи знань та практичних навичок проведення економічного аналізу чинників, основних напрямів господарської діяльності суб'єктів господарювання та підготовки аналітичних звітів.

У даному курсі розглядаються сучасні підходи до аналізування економічних процесів на макрорівні, а також основи наукового забезпечення економічного аналізу а підходи до розрахунку кількісних показників для визначення: обсягів, структури та динаміки економічних відносин в країні та між країнами; якісної оцінки окремих операцій у сфері економічної діяльності, впливу глобалізації на рівень і розвиток економічних процесів країни тощо. Аналітична економіка вивчає методичні підходи до аналізу економічної активності домогосподарств, підприємств, державного сектору, а також ключові економічні показники господарської діяльності населення, підприємств, урядових інституцій. Окрема увага приділена параметрам оцінювання ефективності функціонування національної економіки, економіки міста та територіальних громад. Розглянуто алгоритм підготовки та презентації аналітичних звітів тощо. Викладені та проаналізовані глобальні тенденції інтеграції національної економіки у міжнародний простір.

Рекомендовано студентам денної та заочної форм навчання освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр», спеціальності 051 «Економіка», освітньо-професійної програми «Економіка довкілля і природних ресурсів», галузі знань – 05 Соціальні та поведінкові науки.

УДК 316.4.063 (07.034)

© Бортнік С.М., 2023

© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	4
I. КУРС ЛЕКЦІЙ ЗА ТЕМАМИ СИЛАБУСА	8
Тема 1. Вступ до аналітичної економіки. Аналітичний звіт	8
Тема 2. Методологія економічного аналізу	18
Тема 3. Ключові економічні показники	33
Тема 4. Аналіз економічної активності суб'єктів господарювання	48
Тема 5. Представлення аналітичного звіту	56
Тема 6. Оцінка конкурентного середовища та галузевої структури економіки	73
Тема 7. Оцінка інвестиційного клімату	88
Тема 8. Аналіз соціальної складової економіки	96
Тема 9. Аналіз тіньової економіки	107
Тема 10. Економічний аналіз політики	116
Тема 11. Оцінка інтеграції національної економіки у міжнародний простір	140
Тема 12. Параметри оцінки економіки міста та територіальних громад	158
II. СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	173
ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ	175

ВСТУП

Забезпечення зростання економічного добробуту вимагає глибокого наукового пізнання теоретичних і практичних аспектів аналітичної економіки, постійного творчого осмислення реальної економічної ситуації на всіх рівнях управління. Сучасний світ складний, мінливий і взаємозалежний, тому аналізувати його необхідно всебічно, безперервно, творчо використовувати новітні методи та найсучасніші технології.

Призначення освітнього компонента Аналітична економіка – закріплення теоретичних знань та формування вмій щодо системного оцінювання економічних процесів країни, формування вмій і навичок щодо застосування математичного апарату і методів економічного аналізу до розрахунку кількісних показників для визначення: обсягів, структури та динаміки економічних відносин в країні та між країнами; якісної оцінки окремих операцій у сфері економічної діяльності, впливу глобалізації на рівень і розвиток економічних процесів країни.

Об'єктом аналітичної економіки є всі соціально-економічні процеси, що відбуваються на рівні національної економіки. Характерною методологічною особливістю її аналізу є оперування агрегованими економічними категоріями (параметрами). За умов макроекономічного підходу національна економіка розрізняє чотири економічних суб'єкти, кожний з яких є сукупністю реальних господарських суб'єктів.

Предметом навчальної дисципліни є формування у здобувачів вищої освіти знань, умінь і навичок, необхідних для чіткого розуміння і глибокого аналітичного осмислення соціально-економічних процесів, що дадуть змогу сформувати у випускника здатність до самостійної професійної діяльності в умовах ринкової економіки.

Вивчення курсу «Аналітична економіка» базується на основі набутих здобувачами вищої освіти знань з філософії, основ економічної теорії, мікроекономіки, макроекономіки, теорії економічного аналізу, аналізу господарської діяльності.

Аналітична економіка вивчає методичні підходи до аналізу економічної активності домогосподарств, підприємств, державного сектору. Ключові економічні показники господарської діяльності населення, підприємств, урядових інституцій. Параметри оцінювання ефективності функціонування національної економіки, економіки міста та територіальних громад. Алгоритм підготовки та презентації аналітичних звітів тощо.

Об'єктом освітнього компонента «Аналітична економіка» є економічна діяльність суб'єктів господарювання.

Предметом освітнього компонента «Аналітична економіка» є чинники, основні напрями господарської діяльності суб'єктів господарювання та підготовка аналітичних звітів.

Мета і завдання освітнього компонента – формування системи теоретичних знань та прикладних вмінь і навичок щодо проведення економічного аналізу чинників, основних напрямів господарської діяльності суб'єктів господарювання та підготовки аналітичних звітів.

Результати навчання (Компетентності)

Загальні компетентності

ЗК1. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

ЗК2. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК3. Здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети.

ЗК4. Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів економічної діяльності).

ЗК5. Здатність працювати в команді.

ЗК7. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

ЗК8. Здатність проводити дослідження на відповідному рівні.

Фахові компетентності

СК1. Здатність застосовувати науковий, аналітичний, методичний інструментарій для обґрунтування стратегії розвитку економічних суб'єктів та пов'язаних з цим управлінських рішень.

СК2. Здатність до професійної комунікації в сфері економіки іноземною мовою.

СК3. Здатність збирати, аналізувати та обробляти статистичні дані, науково-аналітичні матеріали, які необхідні для розв'язання комплексних економічних проблем, робити на їх основі обґрунтовані висновки.

СК4. Здатність використовувати сучасні інформаційні технології, методи та прийоми дослідження економічних та соціальних процесів, адекватні встановленим потребам дослідження.

СК5. Здатність визначати ключові тренди соціально-економічного та людського розвитку.

СК6. Здатність формулювати професійні задачі в сфері економіки та розв'язувати їх, обираючи належні напрями і відповідні методи для їх розв'язання, беручи до уваги наявні ресурси.

СК7.Здатність обґрунтовувати управлінські рішення щодо ефективного розвитку суб'єктів господарювання.

СК8.Здатність оцінювати можливі ризики, соціально-економічні наслідки управлінських рішень.

СК10.Здатність до розробки сценаріїв і стратегій розвитку соціально-економічних систем.

Компетентності визначенні закладом вищої освіти:

СК11. Здатність розробляти соціально-економічне проектування у сфері економіки природокористування.

СК12. Здатність застосовувати методологічні підходи та технології наукових досліджень з подальшим моніторингом соціально-економічних систем.

Програмні результати навчання

ПРН 2. Розробляти, обґрунтовувати і приймати ефективні рішення з питань розвитку соціально-економічних систем та управління суб'єктами економічної діяльності.

ПРН 3. Вільно спілкуватися з професійних та наукових питань державною та іноземною мовами усно і письмово.

ПРН 4. Розробляти соціально-економічні проекти та систему комплексних дій щодо їх реалізації з урахуванням їх цілей, очікуваних соціально-економічних наслідків, ризиків, законодавчих, ресурсних та інших обмежень.

ПРН 5. Дотримуватися принципів академічної доброчесності.

ПРН 6. Оцінювати результати власної роботи, демонструвати лідерські навички та уміння управляти персоналом і працювати в команді.

ПРН 7.Обирати ефективні методи управління економічною діяльністю, обґрунтовувати пропоновані рішення на основі релевантних даних та наукових і прикладних досліджень.

ПРН 8. Збирати, обробляти та аналізувати статистичні дані, науково-аналітичні матеріали, необхідні для вирішення комплексних економічних завдань.

ПРН 9.Приймати ефективні рішення за невизначених умов і вимог, що потребують застосування нових підходів, методів та інструментарію соціально-економічних досліджень.

ПРН 10. Застосовувати сучасні інформаційні технології та спеціалізоване програмне забезпечення у соціально-економічних дослідженнях та в управлінні соціально-економічними системами.

ПРН 11. Визначати та критично оцінювати стан та тенденції соціально-економічного розвитку, формувати та аналізувати моделі економічних систем та процесів.

ПРН 12. Обґрунтовувати управлінські рішення щодо ефективного розвитку суб'єктів господарювання, враховуючи цілі, ресурси, обмеження та ризики.

ПРН 13. Оцінювати можливі ризики, соціально-економічні наслідки управлінських рішень.

ПРН 14. Розробляти сценарії і стратегії розвитку соціально-економічних систем.

ПРН 15. Організовувати розробку та реалізацію соціально-економічних проєктів із врахуванням інформаційного, методичного, матеріального, фінансового та кадрового забезпечення.

Програмні результати визначені закладом вищої освіти:

ПРН 16. Застосовувати вміння реалізовувати соціально-економічні проєкти, дотримуватися енергоощадних засад ресурсозбереження та безпеки у сфері економіки природокористування.

Тема 1. Вступ до аналітичної економіки. Аналітичний звіт

- 1.1 Вступ до аналітичної економіки. Сутність понять «суспільство» та «економіка». Основні різновиди економіки та їх характеристика
- 1.2 Напрями та цілі соціально-економічної політики
- 1.3 Методика вивчення соціальної економіки
- 1.4 Концепції становлення та розвитку економіки

1.1 Вступ до аналітичної економіки. Сутність понять «суспільство» та «економіка». Основні різновиди економіки та їх характеристика

Прискорення темпів технологічного прогресу, масштабна інтернаціоналізація бізнесу, фундаментальна цифрова перебудова глобальних економічних процесів, інтелектуалізація та роботизація промисловості виступають наразі ключовими трендами економічного розвитку світових лідерів бізнес-простору. Відбувається формування нової технологічної парадигми розвитку країн, зазнає кардинальної зміни система взаємозв'язків щодо створення доданої вартості продукції, змінюється система освіти і технології виховання висококваліфікованих фахівців. У цих умовах положення країни на світовій арені визначається насамперед рівнем адаптивності до змін у глобальному економічному просторі і оперативності врахування глобальних трендів при визначенні напрямів економічного та соціального зростання країни.

Забезпечення конкурентоспроможності економічних систем у значній мірі залежить від компетентності і професіоналізму фахівців, здатних приймати ефективні управлінські рішення, пов'язані з вирішенням як стратегічних, так і оперативних завдань. Досягнення високого рівня професіоналізму і компетентності кадрів потребує глибоких теоретичних знань сучасної економічної теорії і базових законів економіки, механізму функціонування інститутів національної та світової економічних систем, ринку і держави.

Поняття «суспільство» є досить поширеним та узагальненим терміном, що використовується як у навчальній і науковій літературі, так і загалом у повсякденному житті. Дане поняття розглядають у вузькому та широкому сенсі. У рамках узагальненого трактування суспільство визначають як сукупність форм діяльності людей, що склалися історично. У вузькому розумінні поняття «суспільство» являє собою історично конкретний тип соціальної системи, визначена форма соціальних відносин (наприклад, капіталістичне або інформаційне суспільство). Тобто у межах суспільства формуються різного роду відносини: економічні, політичні, культурні, морально-ціннісні тощо. Попри важливість кожного виду відносин найбільш вагома роль належить саме економічним відносинам або економіці.

Дослівно «економіка» в перекладі з давньогрецької означає «мистецтво ведення домашнього господарства». Сучасною науковою спільнотою сформовано низку підходів до розуміння даного поняття. Найбільш повним є визначення економіки як сукупності економічних відносин між людьми, що виникають в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання і утворюють певну економічну систему або сукупність галузей та сфер діяльності. Таке визначення акцентує увагу на те, що економіка – це, перш за все, суспільні відносини людей, що виникають в процесі суспільного виробництва.

У свою чергу економіка як наука вивчає різні аспекти економічних відносин людей і об'єднує декілька дисциплін: економічну теорію, економіку окремих галузей національного господарства, фінанси і кредит, економічну статистику тощо. Вивчення кожної з перелічених дисциплін дозволяє більш ґрунтовно зрозуміти ту чи іншу сторону економічного життя суспільства. Тому формування найбільш повного уявлення про економіку з метою ефективного управління економічними процесами відбувається в рамках вивчення всього комплексу економічних дисциплін.

Залежно від методів та принципів здійснення господарської діяльності виділяють різні форми економіки. З точки зору розуміння економіки як способу організації господарської діяльності, виділяють такі її види, як традиційна, планова, ринкова, перехідна. За рівнем економічного аналізу (підприємство, галузь, національна економіка тощо) виділяють мікро- та макроекономіку і світову економіку. Так, **мікроекономіка** вивчає маломасштабні економічні процеси, суб'єкти і явища, зокрема центром уваги аналізу є підприємства, їх господарська діяльність, економічні відносини між ними. **Макроекономіка** аналізує національне господарство як єдине ціле, а також найважливіші його сектори; досліджує такі економічні категорії, як економічне зростання, державний бюджет, зайнятість, інфляція та ін. **Світова економіка, або інтерекономіка**, вивчає закономірності виникнення і розвитку світового господарства.

За територіальним критерієм виділяють такі типи економіки: *муніципальна економіка* – економіка міст та селищ; *регіональна економіка* – економіка регіонів або територій; *національна економіка* – економіка національного господарства в цілому; *інтеграційна економіка* – економіка, яка об'єднує національні господарства двох і більше країн (наприклад, Європейський союз (ЄС), СНД); *світова економіка* – економіка світового господарства в цілому.

Останніми роками масштабного поширення набула соціальна або соціально-орієнтована економіка. *Соціальна економіка* – це економіка, спрямована на забезпечення соціально-економічної стабільності і досягнення соціального прогресу в суспільстві. З огляду на це предметом вивчення соціальної економіки є економічні відносини, що забезпечують економічну і соціальну стабільність в суспільстві. У центрі уваги соціальної економіки перебуває людина з її потребами та інтересами, її відносинами з іншими членами суспільства в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ. Завданням соціальної економіки є визначення закономірності становлення і розвитку економічного механізму, орієнтованого на вирішення соціальних проблем.

Наразі багатьма країнами світу реалізується модель соціально-орієнтованої ринкової економіки, яка зосереджена на вирішенні не лише економічних, але й соціальних завдань. При цьому вирішення соціальних питань набуває першочергового значення, оскільки саме вони забезпечують стабільний розвиток суспільства.

1.2 Напрями та цілі соціально-економічної політики

Дослідження принципів, законів та закономірностей розвитку соціальної економіки має вагомим теоретичне і практичне значення, оскільки надає змогу ґрунтовного пізнання процесів суспільного розвитку. Вивчення економічних процесів у свою чергу дає змогу сформулювати бачення складних взаємозв'язків у сучасній економіці, особливостей протікання економічних і соціальних процесів.

Наявність необхідних економічних знань дає змогу сформулювати правильну соціально-економічну політику на макро- та мікрорівні, досягти в суспільстві соціальної злагоди, зберегти і примножити суспільні цінності, забезпечити рівні умови доступу до них. Пізнання закономірностей економічного розвитку дає змогу визначити принципи, правила та форми діяльності економічних суб'єктів, визначити орієнтири економічної діяльності, критерії соціальної та економічної ефективності тощо. При цьому найважливіші положення, висновки та рекомендації економічної науки формують базис соціально-економічної політики розвинених країн.

Загалом соціально-економічна політика спрямована на пошук шляхів вирішення соціальних і економічних проблем, обґрунтування механізмів їх реалізації. Значна увага приділяється і безпосередньо оцінці економічних та соціальних наслідків її впровадження. Формується соціально-економічна політика з урахуванням як загальноекономічних закономірностей розвитку

світової економіки, так і специфічних умов функціонування країни (регіону чи міста).

Основними напрямками соціально-економічної політики провідних країн світу є: економічна свобода; економічне зростання; повна зайнятість; цінова стабільність, соціальна стабільність, ефективне оподаткування, економічна безпека (рисунок 1.1).

Забезпечення економічної свободи як напрям соціально- економічної політики держави насамперед передбачає можливість економічних суб'єктів обирати сферу діяльності.

Рисунок 1.1 – Напрями та цілі соціально-економічної політики держави

Економічне зростання зорієнтоване на забезпечення високого рівня якості життя населення.

Повна зайнятість як напрям соціально-економічної політики має на меті утримання безробіття на природному рівні.

Забезпечення цінової стабільності передбачає збереження фінансової стабільності і запобігання зростанню інфляції.

Соціальна стабільність як напрям соціально-економічної політики передбачає забезпечення соціального захисту населення і створення умов для досягнення соціального прогресу в суспільстві.

Забезпечення ефективного оподаткування зорієнтоване на встановлення податків на рівні, який сприятиме реалізації соціально-економічної політики.

Екологічна безпека як напрям соціально-економічної політики держави передбачає збереження екологічної рівноваги.

1.3 Методика вивчення соціальної економіки

Дослідження соціально-економічних процесів та явищ потребує застосування комплексного підходу до їх вивчення, що обумовлено складністю та багатоаспектністю економічних і соціальних відносин. Наразі існує безліч методів дослідження окремих явищ та процесів, які поділяють на декілька основних груп: *загальні світоглядні, загальнонаукові і специфічні методи*. Зокрема основним із загальних світоглядних методів є *діалектичний метод*, який ґрунтується на тому, що всі явища та процеси в природі та суспільстві перебувають у постійному русі, розвиваючись та змінюючись. Застосування цього методу в економіці дало змогу дійти висновку, що всі економічні категорії та закони не вічні, вони видозмінюються, трансформуються під впливом цілої низки внутрішніх і зовнішніх факторів. Прикладом такого роду трансформацій є розвиток ринкової економіки.

Оскільки зазвичай будь-яке явище чи процес розвиваючись трансформується з простого елемента в складний, в економіці вивчення складних економічних процесів слід розпочинати з аналізу найбільш простих економічних категорій. Наприклад, дослідження закономірностей розвитку ринкової економіки починається з таких категорій, як суспільне та товарне виробництво, ринок тощо. Найбільш поширеними *загальнонауковими методами* є: метод наукової абстракції; аналіз та синтез; індукція та дедукція; єдність історичного та логічного методу; кількісний та системний методи. *Метод наукової абстракції* є загальнонауковим методом дослідження соціально-економічних явищ, який передбачає зосередження уваги на найбільш важливих характеристиках явищ та процесів і абстрагування від другорядних особливостей. Це дає змогу при вивченні економічних явищ та процесів зосередитися на найбільш важливих їх характеристиках. Завдяки цьому методу з'являються наукові категорії, що визначають ключові риси досліджуваних об'єктів (ринок, ціна, партнерство тощо).

Застосування такого методу дослідження, як *аналіз*, передбачає розподіл досліджуваного предмета на складові елементи, кожен із яких у подальшому детально вивчається. *Синтез*, на противагу аналізу, ґрунтується на поєднанні окремо проаналізованих елементів у єдине ціле і дає змогу розкрити внутрішні

взаємозв'язки між елементами. Застосування аналізу та синтезу дає змогу з'ясувати суть складних явищ та процесів, у т. ч. економічного характеру.

Метод дослідження, що передбачає рух думки від часткового до загального, від окремих фактів чи положень до загальних висновків, отримав назву *індукції*. *Дедуція* у свою чергу ґрунтується на аналізі загальних положень і поступовому переході до конкретних фактів.

Єдність історичного та логічного методу вкрай необхідна при дослідженні складних економічних явищ чи процесів у динаміці, оскільки при аналізі динамічності економічних відносин, з одного боку, необхідно враховувати історичні особливості їх розвитку, а з іншого, – дотримуватися законів логіки і не враховувати випадкові історичні обставини.

Кількісний метод як загальнонауковий метод вивчення соціально-економічних явищ та процесів ґрунтується на виявленні кількісних характеристик досліджуваного об'єкту. Зокрема в економіці цей метод стає в нагоді при застосуванні статистичних даних, математичних розрахунків, економіко-математичного чи графічного моделювання.

Системний метод передбачає вивчення соціально-економічного явища чи процесу як системи (сукупності елементів і взаємозв'язків між ними), тобто досліджуваний об'єкт всебічно вивчається. Зокрема, для розуміння механізму функціонування ринкової економіки слід насамперед детально вивчити її основні компоненти і в подальшому проаналізувати ринкову економіку як систему, що складається з множини взаємопов'язаних елементів.

Специфічними методами дослідження є: графічні, статистичні, математичні методи, моделювання, порівняльний аналіз, економічний експеримент. *Графічний метод* дає змогу показово відобразити економічну ситуацію на ринку і взаємозв'язки між окремими економічними категоріями. *Економічний експеримент* як метод дослідження ґрунтується на науково обґрунтованому досвіді в економічній галузі, метою якого є доведення правомірності економічної концепції. Найбільш широкого застосування метод набув у напрямі пошуку шляхів підвищення ефективності економіки.

1.4 Концепції становлення та розвитку економіки

Економіка є однією з найдавніших наук, окремі положення якої були сформовані ще в стародавньому світі. Мислителі того часу відзначали існування суспільного поділу праці, відмінностей між розумовою і фізичною працею. Подальший розвиток економічної науки пов'язаний із Стародавньою Грецією, зокрема, деякі положення знайшли відображення в наукових працях Ксенофонта (430–354 рр. до н. е.), Платона (427–347 рр. до н. е.), Арістотеля

(384–322 pp. до н. е.). Мислителями обґрунтовано ідею про корисність як основу цінності господарських благ, еквівалентний обмін тощо. Представники Стародавнього Риму Варрон (116–27 pp. до н. е.), Сенека (4 до н.е. – 65 pp. н. е.) та інші мислителі розвивали основні положення економічної думки Стародавньої Греції. Проте стародавні філософи не розглядали економіку як систему, а механізм її функціонування як єдине ціле, тобто їх напрацювання мали односторонній характер.

Економічна теорія як наука виникла в XVI–XVII ст. Цей період пов'язаний із становленням та розвитком капіталізму, появою мануфактури, подальшим поглибленням суспільного поділу праці, розвитком торгівлі та грошового обігу, що сприяло зародженню нової економічної концепції – *меркантилізму*. Прихильники цієї течії першими спробували пояснити джерело походження багатства. Вони дотримувалися помилкової думки, що джерело багатства знаходиться у сфері обігу, тобто багатство ототожнювали з грошовими коштами. З концепцією меркантилізму була тісно пов'язана економічна політика протекціонізму, суть якої полягає в захисті національної економіки від іноземної конкуренції шляхом введення спеціальних митних бар'єрів. Найбільш відомими представниками меркантилізму є Томас Ман (1571–1641 pp.), Антуан Монкретьєн де Ваттевіль (1575–1621 pp.), Гаспар Скаруффі (1519–1584 pp.), Дедлі Норі (1641–1691 pp.), Девід Юм (1711–1776 pp.). Саме А. М. де Ваттевіль увів у науковий обіг термін «політична економія», що дослівно означає «закони господарювання в рамках держави» [18].

Наукова школа *фізіократів* заснована французьким економістом Франсуа Кене (1694–1774 pp.). На противагу представникам наукової школи меркантилізму фізіократи дотримувалися думки, що джерелом багатства є виробництво, але тільки в тій частині, що пов'язана з сільським господарством. При цьому людей, зайнятих у сільському господарстві, фізіократи називали продуктивним класом. У той час як промисловість визнавалася як «безплідна» сфера, що не створює «чистого продукту». Фізіократи захищали панування приватної власності, вільної конкуренції і свободи зовнішньої торгівлі. Значну увагу вони приділяли аналізу основного та оборотного капіталу. Фізіократи намагалися довести, що між елементами суспільного продукту існують певні балансові пропорції (вартісні, натуральні).

Науковий напрям *класичної політичної економії* виник у період становлення та розвитку класичного капіталізму і виражав інтереси промислових підприємців. Найбільшого розвитку цей напрям економічної думки набув в Англії. Найвідомішими представниками класичної політичної економії були Вільям Петті (1623–1687 pp.), Адам Сміт (1723–1790 pp.), Давид

Рікардо (1772–1823 рр.). У свою чергу у Франції школу класичної політичної економії представляв П'єр Буагільбер (1646–1714 рр.), у Швейцарії – Сімонд де Сімонді (1773–1842 рр.). Серед положень, викладених вченими класичної політичної економії, що здійснили вагомий внесок у розвиток економічної думки, слід вказати на започаткування трудової теорії вартості і визначення ключової ролі продуктивної праці як творця вартості. Також до кола об'єктів їх дослідження належать вчення про доходи і принципи оподаткування. Представники школи класичної політичної економії відстоювали принципи лібералізму, а саме мінімальне втручання держави в економіку, саморегулюючий ринок, що функціонує на основі вільних цін, які формуються в залежності від попиту та пропонування. Ці правила вільного ринку та конкуренції отримали назву «невидимої руки» А. Сміта, основні положення теорії якого викладено в книзі «Дослідження про природу і причини багатства народів». Серед недоліків теорії класичної політичної економії слід вказати на те, що її прихильники, по-перше, розглядали основні економічні категорії капіталізму як вічні, що змінюються лише кількісно, і, по-друге, ігнорували роль держави в економічній діяльності та функціонуванні ринку.

Одним із важливих напрямів розвитку економічної теорії, що потребує вивчення, є *марксизм*. Засновниками цього напрямку є Карл Маркс (1818–1883 рр.) і Фрідріх Енгельс (1820–1895 рр.). Ключовою метою наукової школи марксизму є вивчення закономірностей розвитку капіталістичного суспільства, а також комунізму (соціалізму). Представниками цієї школи визначено такі ознаки комунізму (соціалізму) як нової економічної системи: суспільна власність на засоби виробництва; відсутність експлуатації найманої праці; рівна плата за рівну працю; загальна і повна зайнятість; ведення господарства за єдиним планом. К. Маркс у своїй науковій праці «Капітал» (1867 р.) сформував теорію про суспільно-економічні формації, обґрунтував причини їх зміни, сформулював вчення про відтворювання і економічні кризи, розглянув механізм утворення ціни виробництва, визначив подвійний характер праці, втіленої в товарі, започаткував теорію доданої вартості, розкрив сутність найманої праці, роль продуктивної праці тощо. Світова практика лише частково визнала правильність основних постулатів марксизму, а деякі висновки були визнані досить суперечливими. Засновниками економічної школи *маржиналізму* є Карл Менгер (1840–1921 рр.), Фрідріх фон Візер (1851–1926 рр.), Ейген фон Бем-Баверк (1851–1914 рр.). Представники цієї течії розглядають економіку як систему взаємопов'язаних господарських суб'єктів. У свою чергу економічні процеси ними обґрунтовуються на основі використання граничних (крайніх) величин, що і обумовило появу таких

категорій, як гранична корисність, гранична продуктивність, граничні витрати тощо. Аналіз економічних процесів у рамках цієї теорії здійснюється на основі використання кількісних методів, а також економіко-математичних методів та моделей.

Прихильники *неокласичного* напряму дотримувалися принципу невтручання держави в економіку і тому вважали, що ринок у змозі сам регулювати економіку, знаходити рівновагу між пропонуванням і попитом. У свою чергу втручання держави в економіку визнано неефективним і руйнівним з точки зору забезпечення ринкової рівноваги. Неокласики виступають за ведення підприємницької діяльності і ринкові індикатори. Найбільш яскравим представником неокласиків є Альфред Маршалл (1842–1924 рр.).

Неокласичний напрям представлено такими відомими теоріями: монетаризм і неолібералізм. Зокрема, сутність теорії *монетаризму* зводиться до того, що ключова роль у забезпеченні розвитку економіки належить грошовій масі, що перебуває в обігу. У свою чергу управління економікою полягає виключно в контролі держави над грошовою масою, її емісією, кількістю грошей, що перебувають в обігу. Однак втручання держави в економіку має бути мінімальним. Представником цієї течії є Мілтон Фрідмен (1912–2006 рр.).

Прихильники теорії *неолібералізму* дотримуються думки, що ключовим в економічному розвитку є принцип саморегулювання, при якому втручання держави також має бути мінімальним. Держава має виконувати функцію створення умов для розвитку конкуренції, а також здійснення контролю в тих сферах економіки, де такого роду умови відсутні. Основними представниками течії неолібералізму є Людвіг фон Мізес (1881–1973 рр.) і Фрідріх фон Хайек (1899–1992 рр.). Вагомий внесок у розвиток неолібералізму здійснив Людвіг Ерхард (1897–1977 рр.), який, ґрунтуючись на основних положеннях неолібералізму, розробив концепцію соціально орієнтованого ринкового господарства і реалізував її на практиці в післявоєнній Німеччині. При цьому державі, на думку Л. Ерхарда, належить координаційна роль щодо гарантування вільних цін, забезпечення вільної конкуренції і рівноваги попиту та пропонування, збалансованості економіки, а також забезпечення соціальних гарантій населення і соціальної спрямованості ринкового господарства. Положення цієї концепції викладено в книзі Л. Ерхарда «Добробут для всіх» (1956 р.).

Економічна школа *кейнсіанства*, засновником якої є Джон Мейнард Кейнс (1883–1946 рр.), обґрунтовує доцільність державного регулювання ринкової економіки шляхом зростання або скорочення попиту через зміну готівкової та безготівкової грошової маси. У своїй роботі «Загальна теорія

зайнятості, відсотків і грошей» (1936 р.) Дж. Кейнс виклав основні положення власної концепції. Вказана теорія має широке коло її прибічників та послідовників: У. Беверидж, С. Харріс, А. Хансен, Р. Харрод та ін. Неокейнсіанці стверджують, що для ефективного розвитку ринкової економіки необхідно постійне і систематичне втручання держави в економіку.

Значного поширення набув й *інституційно-соціологічний* напрям розвитку економічної теорії, представники якого є Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл, Дж. Гелбрейт та ін. Прихильники цієї течії розглядають економіку як систему, в якій відносини між її агентами формуються під впливом різного роду чинників: економічних, політичних, соціальних тощо. При цьому об'єктом вивчення є так звані «інститути», під якими розуміються корпорації, профспілки, держава, а також правові, морально-етичні та психологічні відносини. Вагому увагу прихильники інституціоналізму приділяють ролі науково-технічного прогресу (НТП) у забезпеченні економічного розвитку і становленні сучасного суспільства. На їх думку, НТП сприяє подоланню соціальних протиріч, трансформації суспільства від індустріального до постіндустріального, інформаційного. Такі представники інституціоналізму, як Дж. Гелбрейт, Р. Арон, Я. Тінберген сформулювали досить цікаву теорію конвергенції. Послідовники цієї теорії, *неоінституціоналісти*, акцентують увагу на ключовій ролі людини та соціальних проблемах, при цьому технічні чинники набувають другорядної ролі. Основні положення неоінституціоналізму відображено в теорії прав власності (Рональд Коуз) і теорії суспільного вибору (Джеймс Б'юкенен). Наукові дослідження цих вчених дають змогу дійти висновку щодо соціалізації ринкової економіки, її трансформації з суто ринкової в соціально орієнтовану ринкову економіку. Наразі ця концепція набула широкого та успішного застосування у світовій практиці.

Вагомий внесок у розвиток світової економіки зробили *радянські, російські та українські вчені*. Зокрема, в XVII–XVIII ст. відзначилися А. Л. Ордин-Нащокін, І. Т. Посошков, В. Н. Татищев, М. В. Ломоносов. Розквіт російської економічної думки припадає на XIX – початок XX ст. Істотний внесок у розвиток економічної думки цього періоду здійснили М. С. Мордвинов, М. М. Сперанський. Значний вплив на розвиток економічної думки і практику економічного управління Росії здійснили міністр фінансів С. Ю. Вітте завдяки програмі індустріалізації країни, включаючи фінансову реформу, прем'єр-міністр і міністр внутрішніх справ П. А. Століпін (аграрна реформа). Найбільш видатними економістами перших десятиліть XX ст. є М. І. Туган-Барановський та його відомий учень М. Д. Кондратьєв (теорія циклічності економіки – «довгих хвиль»), Г. Я. Сокольников, М. І. Бухарін, А. В. Чаянов.

До відомих економістів радянського періоду належать Л. І. Абалкін, А. І. Анчишкін, М. О. Вознесенський, А. А. Арзуманян, Є. С. Варга, М. М. Іноземцев, І. Л. Лукінов та ін.

Наразі економічна думка невпинно розвивається і наповнюється новими теоріями та концепціями. Однак саме представниками цих наукових шкіл сформовано базові економічні положення, що лягли в основу подальших наукових напрацювань в теорії економічної думки.

Тема 2. Методологія економічного аналізу

2.1 Методологія аналізу національної економіки.

2.2 Сутність національної економіки, класифікація за критеріями.

2.3 Передумови формування структури національної економіки.

2.1 Методологія аналізу національної економіки

У сучасних економічних умовах є необхідним визначення основних закономірностей розвитку країни, знаходження можливих резервів економічного зростання національної економіки, виявлення можливих диспропорцій в економіці та своєчасного їх усунення. Аналіз стану основних макроекономічних ринків і встановлення на цій основі перспектив подальшого розвитку країни здійснюється на основі проведення макроекономічного аналізу. Також немаловажне значення для кращого майбутнього України, поліпшення якості життя населення має дослідження взаємозв'язків основних індикаторів національної економіки та прогнозування розвитку країни у майбутньому.

Вирішення економічних проблем потребує ретельного аналізу ситуацій, що складаються в реальній економіці. Економіка країни як система господарювання має свою структуру, принципи функціонування, межі державного регулювання та традиції. Структура, стан основних макроекономічних ринків національної економіки (товарного, грошового, ринку праці), методи їх якісного та кількісного аналізу, виявлення динаміки макроекономічних показників країни, стан зовнішньоекономічної діяльності й економічної безпеки країни, визначення перспектив розвитку країни — це основні проблеми, що розглядаються в дисципліні "Макроекономічний аналіз". Активне використання на практиці теорії макроекономічного аналізу обумовлює актуальність навчального посібника з макроекономічного аналізу.

Національна економіка будь-якої країни — це складна господарська, соціальна, організаційна, науково-технологічна система. Вона має сукупний економічний ефект, що складається з окремих її потенціалів, накопичених у процесі свого функціонування: природно-ресурсний, виробничий, трудовий,

науковий, технологічний ефект та інші. У національній економіці будь-якої країни відбуваються постійні структурні, організаційні інші зміни, обумовлені особливостями її господарської системи та закономірностями розвитку.

Структуру та функціонування національних економік вивчає макроекономіка. Макроекономіка намагається відповісти на ті запитання, які мають велике практичне значення для кожної країни, її уряду та населення, а саме:

основні фактори економічного зростання в довгостроковому періоді;
причини циклічності розвитку національних економік;

причини та наслідки безробіття; причини та наслідки інфляції;

вплив світової економіки на національні економіки;

яка державна політика здатна покращити стан національної економіки тощо.

Одним з прикладних додатків макроекономіки, поряд з макроекономічним прогнозуванням, макроекономічними базовими дослідженнями, підготовкою даних для урядів, є макроекономічний аналіз.

Макроекономічний аналіз включає відстеження явищ, що відбуваються в економіці, визначення їх можливих наслідків і впливу на розвиток національної економіки.

Розвиток національної господарської системи країни приводить до створення й удосконалювання її національного ринку.

У межах національного ринку формуються та діють його окремі сегменти: ринок товарів і послуг; ринок капіталу; ринки праці, фондів, засобів виробництва, нерухомості, технологій, інтелектуальній власності та багато інших. У національній господарській системі країни виділяють доволі багато рівнів:

міжнародний – тобто рівень взаємин національної економіки даної країни із країнами ближнього та далекого зарубіжжя, зі світовою господарською системою в цілому та господарськими системами країн, об'єднаних у регіональні співтовариства;

загальнонаціональний – макроекономічний рівень, масштаб внутрішньогосподарських відносин національної економіки країни в цілому;

регіональний – рівень економічних взаємозв'язків кожного з регіонів країни;

комплекс галузей національної економіки – агропромисловий (АПК), військово-промисловий (ВПК), паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) та інші;

окремих галузей національної господарської системи – промисловість, сільське господарство, будівництво та інші;

внутрішньогалузевий – рівень взаємозв'язків усередині галузі (наприклад, тваринництва та рослинництва в сільському господарстві, цивільного, промислового та житлового будівництва в будівництві);

взаємозв'язки об'єднань, підприємств, організацій, всіх видів промислово-фінансових груп;

внутрішньовиробничий – взаємодія цехів і служб підприємств, компаній, фірм, організацій, об'єднань тощо;

особистісний – окремі громадяни та родини.

Усі рівні функціонування національної економіки країни об'єднані організаційно-правовими, економічними, соціальними, технологічними та іншими взаємозв'язками. Ці взаємозв'язки визначені:

формами власності;

рухом матеріальних потоків різних видів ресурсів, що залучені у господарський оборот у формі витрат праці, сировини, енергії, капіталів тощо;

поточками грошової маси, а також рухом цінних паперів тощо.

Усі взаємовідносини регулюються державними законодавчими та нормативними актами.

Соціально-економічні процеси, що протікають у національній господарській системі країни, охоплюють матеріальні, трудові, фінансові, природні та інші ресурси, що в сукупній взаємодії складають єдиний процес відтворення, який можна звести до *чотирьох основних типів діяльності: виробництво; розподіл; обмін; споживання.*

Незважаючи на наявність багатьох рівнів господарювання в національній економічній системі будь-якої країни найбільшу значущість має макроекономічний рівень. Саме цей рівень функціонування економіки, аналізу й оцінювання найважливіших показників розвитку дозволяє характеризувати національну економіку та перспективи її удосконалення.

Особливий інтерес становлять макроекономічні показники, що порівнюються з аналогічними даними в інших країнах, в тому числі з показниками найбільш розвинутих економік благополучних країн з високим рівнем якості життя населення.

В ефективному управлінні розвитком економіки з урахуванням інтересів держави та суспільства велику роль відіграє економічна наука, яку можна розглядати як галузь національної економіки, тому що *економічна наука вирішує ряд найважливіших завдань:*

на основі вивчення об'єктивних економічних законів досліджує специфічні форми прояву цих законів у вигляді закономірностей, обсягів, темпів і пропорцій розвитку соціально-економічних процесів у економіці даної країни; на основі глибокого й обґрунтованого аналізу світової та вітчизняної практики досліджує тип національної господарської системи, формує модель соціально-економічного розвитку економіки країни; відображає макроекономічний агрегований підхід до відтворювального процесу, розглядає національну економіку в найбільш загальному вигляді й у такому аспекті характеризує економічне життя країни, оцінює її потенціали, ринки, стан, досягнення, недоліки, проблеми та перспективи розвитку; досліджує соціально-економічні процеси минулого, сьогодення та прогнозує майбутні, оскільки лише знання минулого дозволяє уникнути помилок у сьогоденні й майбутньому;

вивчає фактори, що визначають стан, закономірності та тенденції розвитку національної господарської системи країни для внесення відповідних коректив у господарські рішення щодо стабілізації, відновлення, розвитку й удосконалювання економіки країни, в утримування та характер соціальної, демографічної, економічної, структурної, техніко-технологічної, інвестиційної, інноваційної, грошово-кредитної, валютної, митної та інших видів політики держави.

У цілому **національна економіка** як наука та сфера господарської практики зводиться до того, щоб на основі об'єктивного наукового аналізу обґрунтовувати стратегію та тактику соціально-економічної політики держави, створити сприятливі умови для соціального розвитку, зростання доходів і споживання населення, забезпечити високий рівень якості життя громадян.

Об'єктом національної економіки є господарська система країни на всіх її рівнях.

Предметом національної економіки виступають соціально-економічні процеси, що проявляються в закономірностях обсягів, темпів і пропорцій розвитку.

Інструментарій національної економіки — це теоретико-методологічні підходи до аналізу стану, факторів, проблем, закономірностей, тенденцій, параметрів розвитку системи та розроблені на цій основі заходи та засоби реалізації макроекономічних господарських рішень, що слугують інтересам країни та її населення.

Суб'єкт національної економіки — це органи управління національною господарською системою країни, її галузей і регіонів, що реалізують ті функції, цілі та завдання, які поставлені перед національною економікою як наукою та галуззю національної практики господарювання.

Діючим інструментом аналізу та прогнозування структурних взаємозв'язків в економіці є *теорія міжгалузевого балансу*, яка була розроблена в США В. В. Леонтьєвим. Вона виходить із можливості досягнення загальної макроекономічної рівноваги, для чого розроблена модель рівноваги, що включає структурний взаємозв'язок усіх стадій виробничого процесу – виробництва, розподілу або обміну та кінцевого споживання. Сутність цього методу полягає у двоякому визначенні галузі економіки – як споживача і як виробника. Для визначення ступеня та характеру взаємозв'язку попиту та пропозиції на благо застосовується система технологічних коефіцієнтів – показник, що відображає обсяг середніх витрат продукції певної галузі, необхідний для виробництва одиниці блага.

У цій моделі для аналізу застосовується схема міжгалузевого балансу, яка складається із чотирьох основних квадрантів, що відображають певні стадії виробничого процесу:

перший квадрант – обсяги споживання на потреби виробництва; другий квадрант – групування продукту залежно від того, як він використовується;

третій квадрант – включення доданої вартості товару, наприклад оплати праці співробітників, податків та іншого;

четвертий квадрант – структура розподілу національного доходу. Теорія міжгалузевого балансу дозволяє:

здійснити аналіз і прогнозування розвитку основних галузей національної економіки на різних рівнях – регіональному, внутрішньогалузевому тощо;

провести об'єктивне й актуальне прогнозування темпів і характеру розвитку національної економіки;

визначити характеристики основних макроекономічних показників, за яких настане стан рівноваги національної економіки;

розрахувати повні та прямі витрати на виробництво певної одиниці блага;

визначити ресурсоемність усієї національної економіки й окремих її галузей;

визначити напрями підвищення ефективності та раціоналізації міжнародного та регіонального розподілу праці.

Підстави для віднесення одиниць національної економіки до певної галузі можуть бути різними — схожість технологічного та виробничого процесу, однорідність необхідної сировини, характер виробленої продукції.

Основним показником соціально-економічного розвитку країн є *індекс людського розвитку* (ІЛР).

В 1990 році Програма розвитку ООН (ПРООН) опублікувала першу доповідь із оцінкою економічного та соціального прогресу країн миру, в якій

було сформульоване поняття людського розвитку: "Розвиток людини є процесом розширення спектра вибору. Важливіші елементи вибору — можливість людини жити довгим і здоровим життям, отримати освіту та мати гідний рівень життя. Додаткові елементи вибору містять політичну волю, гарантовані права людини та самоповагу".

Концепція розвитку людини вплинула на те, як державні та політичні діячі, засоби масової інформації, фахівці в галузі розвитку, економісти та представники інших суспільних наук оцінюють соціальний прогрес. Разом з тим визначення розвитку людини як розширення можливостей людського вибору було хоча й основним, але недостатнім, тому що людський розвиток припускає збереження позитивних результатів протягом тривалого часу та протидіє процесам, які ведуть до гноблення людей і підсилюють структурну несправедливість.

Виходячи із цього в 2010 році ПРООН запропонувала нове, уточнене визначення, що відповідає сучасній практиці: "Розвиток людини — це процес розширення волі людей жити довгим, здоровим і творчим життям, здійснювати цілі, які, на їх думку, мають цінність; брати активну участь у забезпеченні справедливості та стабільності розвитку на планеті".

Індекс людського розвитку — це сукупний показник рівня розвитку людини в країні; його можна приймати за кількісну оцінку якості життя. Він створений як альтернативний показник суспільного прогресу на протигагу суто економічним оцінкам.

До ІЛР входять такі показники, як:

здоров'я та довголіття, що вимірюються показником очікуваної тривалості життя за народження;

доступність освіти, що вимірюється рівнем грамотності дорослого населення та сукупним валовим коефіцієнтом охоплення освітою;

гідний рівень життя, що вимірюється обсягом ВВП на душу населення згідно з паритетом купівельної спроможності.

Значення ІЛР змінюється від 0 до 1.

За індексом розвитку людського потенціалу всі країни підрозділяють на чотири групи. У першу групу входять країни з дуже високим рівнем розвитку людського потенціалу (ІЛР від 0,8 до 1,0). Другу групу утворюють країни із високим рівнем розвитку людського потенціалу (ІЛР від 0,7 до 0,8). У третю групу входять країни з середнім рівнем розвитку людського потенціалу (ІЛР від 0,55 до 0,7). У четверту групу входять найбідніші держави миру (ІЛР змінюється від 0 до 0,49).

2.2 Сутність національної економіки, класифікація за критеріями

Як відомо, в національній економіці механізм господарювання розглядається на трьох рівнях. Закономірності поведінки фірми вивчає мікроекономіка, мезоекономіка розглядає економіку на рівні регіону, а макроекономіка — економіку країни як цілісну систему. Отже, основою економічної політики країни є макроекономіка.

Макроекономіка — це галузь економічної науки, що досліджує закономірності функціонування та тенденції розвитку національної економіки в цілому, а також інструменти та методи її регулювання. Це наука про агреговану поведінку суб'єктів у економіці. Саме сукупні економічні тенденції є об'єктом дослідження макроекономіки.

Макроекономічний підхід дослідження економічних процесів та явищ має ряд особливостей.

По-перше, він спрямований на вивчення принципів формування агрегованих показників, що характеризують рівень або тенденції розвитку економіки в цілому: національний дохід, загальний рівень цін, загальні обсяги зайнятості й обсяги інвестицій, темпи економічного зростання. Основні суб'єкти ринкової економіки (виробники та споживачі) також розглядаються як агреговані сукупності. Це означає, що мотиви поведінки та дії економічних агентів інтерпретуються таким чином, ніби всі взаємозалежні виробники об'єднані в особі одного, що випускає національний продукт, а всі споживачі представлені на ринку як сукупний споживач, який висуває попит на цей продукт в обмін на дохід, отриманий від продажу факторів виробництва.

По-друге, на відміну від мікроекономічного аналізу, за якого рішення виробників і споживачів та їх дії на окремих ринках розглядались як незалежні, вивчення економіки в цілому припускає необхідність розгляду взаємодії між економічними суб'єктами через систему взаємозалежних ринків.

По-третє, за макроекономічного підходу розширюється кількість економічних суб'єктів, що визначають стан і розвиток економіки. До складу цих суб'єктів, вплив яких на економіку стає об'єктом вивчення, крім виробників і споживачів входить і держава. У відкритих же моделях функціонування національної економіки до складу суб'єктів макроекономічного аналізу включаються також і уряди інших країн.

Цілі макроекономіки:

1. *Економічне зростання.* Чим більше товарів і послуг буде вироблено в економіці, тим вище рівень життя населення. Зростаюча економіка характеризується приростом річного національного обсягу виробництва, який може використовуватись не тільки для ефективного задовільнення потреб, але й

для розроблення соціальних або науково-технічних програм.

2. *Економічна ефективність.* Ефективне виробництво розвивається з мінімальними витратами, зусиллями та втратами. Зростання економічної ефективності проявляється в скороченні витрат на одиницю продукту або в збільшенні продукту на минулу величину видатків. Головним і узагальнювальним показником зростання економічної ефективності виробництва в національній економіці є приріст національного доходу на душу населення.

3. *Економічна свобода.* Її визначають три основних питання: що, які для кого провадити. Це свобода підприємницької діяльності та професії, свобода перетікання капіталу й економічної інформації, технологічних способів ведення виробництва, переміщення трудових ресурсів з однієї галузі в іншу. Свобода кожного споживача вибирати та купувати матеріальні блага та послуги відповідно до своїх смаків і переваг. *Справедливий розподіл доходів.* Люди від природи наділені неоднаковими здатностями, ростуть у різних обставинах і соціальному оточенні, мають різну кількість капіталу та ресурсів. Ці вихідні умови породжують розходження в доходах. Залежно від ефективності бізнесу, придбаної професії, оплати праці й інших обставин диференціювання доходів посилюється.

4. *Економічна забезпеченість.* Для підтримки цієї категорії особливу роль відіграє соціальне страхування та державна допомога.

5. *Стабільний рівень цін,* що означає відсутність різких стрибків у їх динаміці. *Загальний рівень цін* — нова категорія, відмінна від цін на мікрорівні. Цей показник відображає вартість широкого ряду різноманітних товарів і послуг (ринкового споживчого кошика) у різні моменти часу.

6. *Забезпечення високого рівня зайнятості.* Робота необхідна кожному, хто цього бажає та здатний працювати. Праця повинна оплачуватися відповідно до виробленого продукту.

7. *Збільшення вільного часу для гармонійного розвитку особистості.* Вільний час – це один з узагальнювальних показників рівня життя країни.

8. *Підтримка рівноваги взаємодії з навколишнім середовищем.* Виробництво повинне здійснюватися на основі ресурсозбереження, природно-захисних, безвідхідних систем. Це важливо не тільки для національної економіки, але й світового співробітництва.

9. *Підтримка рівноважного зовнішньоторговельного балансу.* Для рівноваги в макроекономіці необхідний баланс між експортом та імпортом. Така рівновага забезпечує стабільний курс обміну національної валюти.

Цілі макроекономіки визначають державну економічну політику, що базується на чіткому виявленні оптимальних пріоритетів розвитку.

Державне регулювання економіки – цілеспрямована діяльність держави на правових, економічних і соціальних передумовах, необхідних для ефективного функціонування ринкового механізму та мінімізації його негативних наслідків.

Держава здійснює ряд *функцій* регулювання економіки: розроблення політики соціально-економічного розвитку країни,

що визначає основні цілі та кошти розвитку економіки. Державна економічна політика реалізується через економічні прогнози, плани та програми, які в умовах ринкових відносин мають рекомендаційний характер;

формування правових основ функціонування економіки. Держава визначає правовий статус форм власності, регулює відносини між окремими суб'єктами ринку; захист конкуренції. Із цією метою держава здійснює антимонопольну політику;

перерозподіл доходів і ресурсів. Для зменшення нерівності в доходах держава здійснює перерозподіл у формі трансферних платежів, регулює індивідуальні доходи шляхом установлення мінімальної заробітної плати, застосування прогресивної форми оподаткування доходів;

стабілізація економіки. Держава впливає на економічний цикл, реалізуючи фіскальну та грошово-кредитну політику.

Основні інструменти державного регулювання:

податково-бюджетна (фіскальна) політика, що визначає маніпулювання податками та державними видатками з метою впливу на економіку;

грошово-кредитна (монетарна) політика, здійснювана за допомогою грошової, кредитної та банківської систем країни;

політика доходів – це прагнення держави стримати інфляцію або прямим контролем над заробітною платою та цінами, або добровільним плануванням підвищення заробітної плати та цін;

зовнішньоекономічна та торговельна політики, спрямовані на підвищення ефективності зовнішньої торгівлі;

соціальна політика здійснюється державою у вигляді діяльності із забезпечення соціальних умов життя населення.

У макроекономіці широко використовуються макроекономічні моделі, які є формалізованим (логічно, графічно й алгебраїчно) описом різних економічних явищ і процесів з метою виявлення функціональних взаємозв'язків між ними. Будь-яка модель є спрощеним, абстрактним відбиттям реальності, тому що все різноманіття конкретних деталей не може бути одночасно прийняте на увагу

під час проведення дослідження. Використання макроекономічних моделей дає можливість оптимізувати сполучення макроекономічних інструментів, координувати заходи уряду та Національного банку щодо управління циклічними коливаннями економіки.

В основу макроекономічного аналізу закладена модель кругових потоків, або модель кругообігу ВВП, доходів і видатків (рис. 2.1).

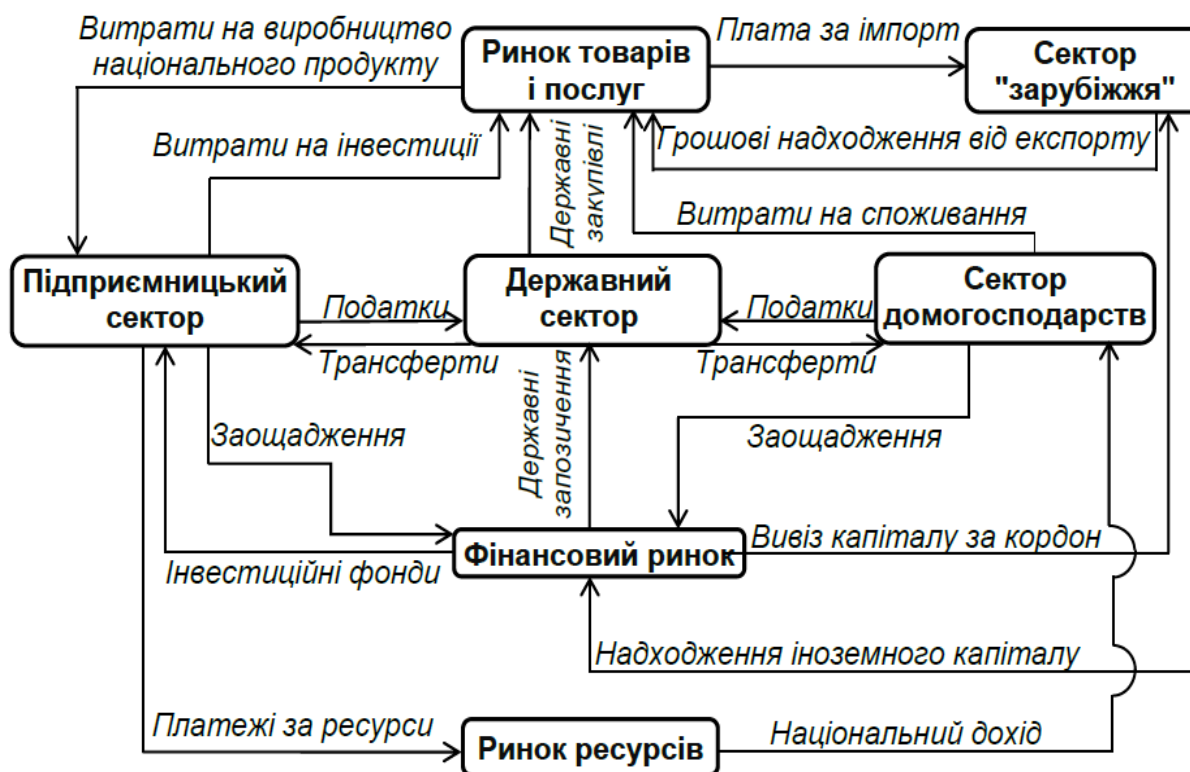

Рис. 2.1. Модель кругообігу ВВП, доходів і видатків

Як видно з рис. 2.1, реальний і грошовий потоки здійснюються безперешкодно за умови дорівненості *сукупних видатків* домашніх господарств, фірм, держави та зовнішнього миру *сукупному обсягу виробництва*. Сукупні видатки дають поштовх до зростання зайнятості, випуску й доходів; із цих доходів фінансуються видатки економічних агентів; ці видатки повертаються у вигляді доходу до власників факторів виробництва тощо.

Господарська система національної економіки складається з таких основних елементів:

- 1) соціально-економічні відносини між суб'єктами господарювання із приводу власності, порядку володіння та розподілу основних економічних ресурсів і результатів економічної діяльності;
- 2) форми організації діяльності господарюючих суб'єктів;

- 3) форми і методології державного регулювання;
- 4) економічні зв'язки між суб'єктами господарської діяльності.

У світовій економіці існують різні господарські системи національних економік. Їхнє формування та функціонування визначаються конкретними політичними, історичними, культурними, кліматичними, природними умовами країн тощо.

Основними **моделями** господарських систем національної економіки є:

1) *американська*, що базується на заохоченні до підприємницької активності та її розвитку. У структурі американської моделі існує чітка диспропорція між найбільш багатого та бідною частинами населення. Зближення рівня доходів не ставиться головною метою держави, головне — особиста економічна активність суб'єктів господарювання; *японська*, що заснована на великому розходженні між зростанням продуктивності праці та рівнем її оплати. Це дозволяє зробити товари, вироблені в національній економіці, конкурентоспроможними на світовому ринку за рахунок низької ціни. Ця модель можлива тільки за специфічних культурних, релігійних і психологічних особливостей населення, які властиві Східним країнам і найбільш проявлені у Японії;

2) *шведська*, основою якої є активна соціальна політика, що проводиться державою, та метою якої є зниження різниці в рівні життя населення. Для цього використовується податкова система, що дозволяє ефективно перерозподіляти ресурси всередині економіки;

3) *німецька, або соціально-економічна*, що базується на досягненні стійкого економічного розвитку за рахунок сполучення всіх форм господарської діяльності. Держава проводить активну соціальну політику, акцент робиться на розвитку дрібного підприємництва.

Україна в даний період перебуває в проміжному стані, що не дозволяє віднести її до жодного типу господарської системи. Сполучення елементів усіх типів моделей робить її економіку перехідною, що перебуває в стадії становлення.

2.3. Передумови формування структури національної економіки

Структура національної економіки — це сукупність історично сформованих стійких, здатних до відтворення функціональних взаємозв'язків між різними одиницями національної економіки.

Виділяють такі види структури національної економіки:

1) *домашнє господарство* — розгляд структури національної економіки як взаємозв'язку між домашніми господарствами. Виділення цього виду

структур пов'язане з тим, що домашні господарства є потужним економічним суб'єктом, який виробляє значну частину національного багатства. Домашні господарства значно впливають на всі функційно-нальні зв'язки;

2) *соціальна структура*, що виходить із розподілу національної економіки на певні сектори, які перебувають між собою в органічному взаємозв'язку. Розподіл проводиться за різними критеріями: групами населення, підприємствами, видами праці тощо. Найчастіше виділяють державний і приватний сектори економіки;

3) *галузева структура* – виділення галузей економіки та визначення характеру та сутності взаємозв'язку між ними. Галузь національної економіки – це одиниці національної економіки, які у процесі суспільного виробництва виконують подібні функціональні завдання. Цей вид структурування національної економіки має велике значення, тому що дозволяє реалізувати якісне прогнозування економічного розвитку;

4) *територіальна структура* – розподіл національної економіки на різні економічні райони;

5) *інфраструктура національної економіки*, що засновується на взаємодії сфер економіки;

6) *структура зовнішньої торгівлі* – співвідношення різних товарних груп, їх імпорту й експорту.

Структура кожної національної економіки постійно змінюється та трансформується під впливом науково-технічного прогресу, що змінює характер виробництва, сприяє виникненню нових галузей і сфер економіки.

Зміна характеру суспільного виробництва, виникнення нових галузей національного господарства впливає на характер взаємозв'язків у національній економіці. Тому структура національної економіки постійно змінюється, що змушує регулярно проводити структурний моніторинг, порівнювати реальну структуру з майбутнім її розвитком.

Структура конкретної національної економіки формується під впливом географічних, культурних, соціальних, психологічних, політичних і багатьох інших факторів. Вона специфічна стосовно до кожної певної країни, тому не може бути штучно впроваджена. З боку держави може бути здійснений тільки опосередкований вплив на неї.

Система обслуговування національній економіки називається її інфраструктурою.

Основне завдання економічної інфраструктури – забезпечення роботи виробництва та надання різних послуг населенню; сукупність одиниць,

діяльність яких спрямована на забезпечення нормального функціонування національної економіки.

У національній економіці виділяють такі *основні види* інфраструктури.

1. *Виробнича інфраструктура* — це сукупність одиниць національної економіки, основною метою функціонування яких є забезпечення нормального функціонування виробничого процесу (наприклад, вантажоперевезення). Сутність виробничої інфраструктури полягає в тому, що вона, по-перше, спрямована на обслуговування нормального функціонування процесу матеріального виробництва і, по-друге, забезпечує нормальну життєдіяльність населення і відтворення трудових ресурсів національній економіці.

2. *Соціальна інфраструктура* — це сукупність одиниць національної економіки, функціонування яких пов'язане із забезпеченням нормальної життєдіяльності населення. Її роль у сучасній національній економіці постійно підвищується, а основне завдання полягає в забезпеченні все більш якісного життя населення. Соціальна інфраструктура впливає на національну економіку тим, що вона дозволяє забезпечити відтворення трудових ресурсів — основного ресурсу економіки.

3. *Ринкова інфраструктура* — це сукупність одиниць національної економіки, функціонування яких спрямоване на забезпечення нормальної діяльності ринку і його розвиток. Вона представлена сукупністю різних організацій і установ, що забезпечують діяльність різних галузей економіки.

Ринкова інфраструктура складається з таких елементів: торговельних організацій; біржової торгівлі; банківської системи; небанківських установ; транспортної системи.

4. *Галузева інфраструктура* — це угруповання господарюючих суб'єктів в однорідні за своїм складом групи, зв'язані однорідними функціональними характеристиками, — галузі національної економіки.

На характер галузевої інфраструктури національної економіки впливає науково-технічний прогрес. Він приводить до того, що деякі галузі зникають, а інші активно розвиваються. Відмінною рисою є виникнення суміжних галузей економіки, наприклад, нафтохімічної, ракетно-космічної та інших. Зміна галузевої інфраструктури відбувається за такими напрямками:

- 1) принципова зміна технологій виробництва;
- 2) домінування обробної галузі порівняно з видобувною;
- 3) розвиток наукомістких галузей національної економіки;
- 4) зсув центра ваги в бік невиробничих галузей.

Сукупний економічний потенціал національної економіки — це сукупна здатність галузей національної економіки виробляти економічні блага,

що відрізняються якісними та кількісними характеристиками, на конкретному тимчасовому проміжку.

Основним елементами сукупного економічного потенціалу є:

- 1) людські ресурси, а саме їх кількість і якість;
- 2) обсяг і структура виробничого потенціалу промисловості;
- 3) обсяг і структура потенціалу сільського господарства;
- 4) довжина, якість і структура транспортної системи країни;
- 5) науково-технічний потенціал країни;
- 6) ступінь розвитку невиробничої сфери економіки;
- 7) кількість, якість і ступінь раціональності використання корисних

копалин.

Сукупний економічний потенціал безпосередньо залежить від сукупних продуктивних факторів і обсягів багатства національної економіки. Він безпосередньо відображає позицію національної економіки в системі світової економіки.

Економічний потенціал залежить від сукупних виробничих можливостей всіх галузей національної економіки. Повнота його використання визначає ступінь розвитку національної економіки. Сукупний економічний потенціал визначають шляхом співвіднесення обсягів і структури фактичного виробництва благ і міри використання виробничих потужностей — виробничого потенціалу.

Обсяг економічного потенціалу свідчить про рівень економічної незалежності національної економіки, її позицію у світовому господарстві та якості життя населення. Основним елементом сукупного економічного потенціалу є людські ресурси, а саме їх професійна та кваліфікаційна структура. Здебільшого визначальне значення для нього має рівень розвитку промисловості. Сукупний економічний потенціал варто аналізувати з таких позицій:

- 1) з позиції наявних у національній економіці ресурсів, які можуть бути використані;
- 2) з позиції здатності за допомогою наявних у національній економіці ресурсів здійснювати конкретну господарську діяльність з виробництва благ.

Економічні ресурси не можуть бути прирівняні до економічного потенціалу, тому що для цілей економічного зростання необхідне сполучення економічних ресурсів і їх ефективне використання. Це пов'язане з тим, що реальний обсяг виробництва економічних благ безпосередньо залежить від використання сукупності ресурсів — природних, інвестиційних, науково-технічних і людських.

Сукупний економічний потенціал є основою національної економіки. Від нього безпосередньо залежать її нормальне функціонування, а також темпи й масштаби економічного росту. По своїй характеристиці він неоднорідний і існує в декількох основних видах.

Основними видами сукупного економічного потенціалу національної економіки є ресурсний потенціал, людський потенціал та виробничий потенціал.

Ресурсний природний потенціал – це загальна сукупність природних ресурсів, які використовуються в даний час або можуть бути використані для господарської діяльності.

Ресурсний природний потенціал складається з таких видів економічних ресурсів, як: сільськогосподарські; невиробничі; промислові.

У складі економічних ресурсів виділяють *цільові й нецільові* ресурси. Цільові ресурси – це ресурси, які можуть бути використані тільки для господарської діяльності. До них належать, наприклад, мінеральні ресурси. Нецільові ресурси – це ресурси, які можуть бути використані як для господарської діяльності, так і для блага населення – забезпечення високого рівня життя. Це, наприклад, водні та лісові ресурси, які можуть бути використані як для господарської діяльності, так і для відпочинку населення.

Людський потенціал є одним з основних видів сукупного економічного потенціалу. Він визначається кількісними і якісними характеристиками. Необхідна чисельність населення відрізняється певними якісними показниками (за кваліфікаційною та професійною структурами) і є необхідним ресурсом, без якого неможливий не тільки розвиток національної економіки, але і її нормальне функціонування. Відповідно, чим вищий ступінь забезпеченості людським потенціалом, тим вища потенційна здатність національної економіки до зростання.

Виробничий потенціал – це реальна здатність суб'єктів господарювання виробляти суспільні блага на зростаючому кількісному і якісному рівні.

Кризовий стан національної економіки позначається різким зниженням виробничого потенціалу. Разом з тим на нього впливають ті ж фактори, які характерні для виробничого потенціалу світової економіки, а саме – науково-технічний прогрес. Спостерігаються високі темпи автоматизації та механізації виробничого процесу, що істотно змінює структуру виробничого потенціалу. Відмітною його особливістю є створення принципово нових галузей економіки як результат інноваційних наукових і технологічних розробок. Усе це сприяє

виходу з кризи національної економіки й економічному зростанню за умови ефективного державного регулювання.

Тема 3. Ключові економічні показники

3.1. Макроекономічний підхід до економіки як цілого.

3.2. Структура національної економіки та макроекономічні пропорції.

3.3 Зміст та принципи побудови системи національного рахівництва (СНР).

3.4. Оцінка результатів функціонування національної економіки.

3.5. Оцінювання внеску окремих інституційних секторів у кінцеві результати національного виробництва та доходи

3.6. Аналіз макроекономічних пропорцій національного споживання та заощаджень в національній економіці

3.1. Макроекономічний підхід до економіки як цілого

Макроекономіка – галузь економічної науки, яка вивчає функціонування економіки в цілому з погляду забезпечення умов стійкого економічного зростання, повної зайнятості ресурсів та мінімізації рівня інфляції. Макроекономіка – це одна з наук, що вивчає закономірності функціонування національної економіки, формує наукові уявлення про функціонування економіки на національному рівні. Вона досліджує господарську діяльність та взаємодію всієї сукупності економічних суб'єктів. Процес виробництва на рівні національної економіки характеризується через суспільне відтворення.

Процес суспільного виробництва, взятий не як одноразовий акт, а в постійному повторенні та відновленні, називається *суспільним відтворенням*. Останнє включає такі стадії: виробництво, розподіл, обмін та споживання товарів і послуг. Відтворення завжди має суспільний характер, виступає у певних суспільних формах. Через це в кожній економічній системі поряд з відтворенням предметів споживання та засобів виробництва здійснюється також відтворення певних економічних виробничих відносин між людьми. *Просте відтворення* – це відновлення виробництва в незмінних масштабах щодо кількості та якості виготовленого продукту. *Розширене відтворення* – це відновлення виробництва в кожному наступному циклі у зростаючому масштабі щодо кількості та якості виготовленого продукту.

Відтворення – це постійне відновлення виробництва. Регресивне відтворення – коли темпи економічного розвитку мають від'ємне значення. Процес розширеного відтворення має два основних типа: екстенсивний і

інтенсивний. *Екстенсивний тип* – розширення обсягів виробництва за рахунок зростання основного капіталу, робочої сили, матеріальних витрат тощо. *Інтенсивний тип* – підвищення ефективності виробничих факторів на основі НТП. Відтворення включає в себе наступні елементи: відтворення матеріальних благ, робочої сили, природного середовища і виробничих відносин.

Внутрішній стан та функціонування економічної системи як єдиного цілого забезпечується зв'язками між елементами, що входять до її складу, і зовнішнім середовищем. На відміну від мікроекономіки, що розглядає головним чином поведінку окремого економічного суб'єкта, у макроекономіці досліджуються результати і наслідки діяльності всіх учасників економічних процесів.

До основних проблем, що досліджуються на макроекономічному рівні, відносяться:

- визначення обсягів і структури національного продукту і національного доходу;
- виявлення чинників, що регулюють зайнятість у масштабах національної економіки;
- аналіз природи і механізму інфляції та антиінфляційне регулювання;
- вивчення механізму і чинників економічного зростання;
- з'ясування причин циклічних коливань і кон'юнктурних змін в економіці;
- дослідження зовнішньоекономічної взаємодії національних економік;
- теоретичне обґрунтування цілей, форм і методів здійснення макроекономічної політики держави.

Перші макроекономічні дослідження ми зустрічаємо ще в роботах Ф.Кене, який у праці «Економічна таблиця» здійснив спробу дослідження руху суспільного продукту у вигляді моделі господарського кругообороту. Пізніше ціла плеяда вчених розробляла фундаментальні основи макроекономіки: К.Маркс, Фр.Л.Вальрас, Дж.К.Гельбрейт, О.Домар, С.Кузнець, В.Леонт'єв, Дж.Робінсон, У.Ростоу, П.Самуельсон, М.Фрідмен, Й.Шумпетер, М.Туган-Барановський та інші. До них відносяться і радянські вчені – М.Д.Кондрат'єв, В.Немчінов, Л.В.Канторович.

Але засновником макроекономіки все ж вважається видатний англійський економіст Джон Мейнард Кейнс, який у праці «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» (1936) обґрунтував необхідність державного втручання для стимулювання економічного зростання та виходу з кризи.

Макроекономічний підхід до дослідження економічних процесів і явищ має низку особливостей. По-перше, він спрямований на вивчення принципів

формування агрегатних показників, що характеризують рівень або тенденції розвитку економіки в цілому: національний дохід, загальні обсяги інвестицій і зайнятості, загальний рівень цін, темпи економічного росту та ін. Основні суб'єкти ринкової економіки (виробники і споживачі) також розглядаються як агреговані сукупності. Це означає, що мотиви поведінки і дії економічних агентів інтерпретуються таким чином, начебто усі взаємозалежні виробники об'єднані в особі одного, що випускає національний продукт, а всі споживачі подані на ринку як сукупний споживач, що пред'являє попит на цей продукт в обмін на дохід, отриманий від продажу чинників виробництва. Агрегування – це поєднання окремих показників у єдиний загальний показник, тобто сукупність окремих специфічних незалежних показників, які розглядаються як єдине ціле. По-друге, на відміну від мікроекономічного аналізу, при якому рішення виробників і споживачів та їхні дії на окремих ринках розглядаються як незалежні, вивчення економіки в цілому припускає необхідність розгляду взаємодії між економічними суб'єктами через систему взаємозалежних ринків. По-третє, при макроекономічному підході збільшується кількість економічних суб'єктів, що визначають стан і розвиток економіки. В результаті взаємодії макроекономічних суб'єктів між ними формуються взаємозв'язки, що визначають стійкі закономірності розвитку всієї національної економіки.

Модель кругообороту ресурсів товарів і доходів показує, що ефективне функціонування національної економіки повинно досягатися як на базі саморегулювальних властивостей ринкового механізму, так і через державний механізм регулювання економіки. Дія ринкового механізму ґрунтується на досягненні рівноваги між попитом і пропозицією як на окремих ринках, так і в масштабах усього національного ринку. Ринковий механізм функціонує за допомогою своїх інститутів – фірм і компаній, банків і бірж, а також на базі законодавчих актів держави, які забезпечують юридичне оформлення об'єктивних економічних відносин між суб'єктами економічної системи. Ефективне функціонування ринкового механізму досягається за дотримання таких умов: свободи економічної діяльності господарських суб'єктів; їхньої відповідальності за результати своєї діяльності; вільного ціноутворення, яке гарантує збалансування попиту і пропозиції; конкуренції товаровиробників; обмеження монополізму тощо.

Якщо розглянути, наприклад, ринок ресурсів, то домашні господарства тут виступають продавцями виробничих ресурсів, тобто створюють їх пропозицію. Підприємства на цьому ринку є покупцями, тобто пред'являють попит на виробничі ресурси. Взаємодія попиту і пропозиції встановлює рівноважну ціну на кожний з ресурсів. На ринку продуктів домашні

господарства формують попит на товари та послуги. Підприємства, використовуючи виробничі ресурси, виробляють продукти споживчого призначення і створюють пропозицію цих продуктів. Через ціну попит і пропозиція продуктів урівноважуються між собою. Держава на цих ринках виступає додатковим суб'єктом економічних відносин і здійснює контроль за потоками ресурсів і продуктів, а за допомогою відповідної економічної політики (фіскальної та грошово-кредитної) впливає на діяльність фірм і домашніх господарств.

Особливу роль у ринковому механізмі відіграють фінансові ринки (інвестиційний, кредитний, акціонерний), який перерозподіляє капітали із секторів економіки, де є їхній надлишок, туди, де є додаткова потреба в них. На ці ринки надходять заощадження широких мас населення, вільні грошові кошти підприємств, позики (у тому числі із-за кордону). Відносини із закордоном – це експорт та імпорт капіталу, товарів, ресурсів, робочої сили.

В основі механізму державного регулювання лежить економічна політика держави. Економічна політика – це цілеспрямований вплив держави на виробництво, доходи, зайнятість, інфляцію та інші макроекономічні параметри за допомогою зміни пропозиції грошей, рівня податків та державних витрат. Проблеми, пов'язані з визначенням цілей та пріоритетів економічної політики, істотно впливають на методи державного регулювання економіки. При цьому головними цілями макроекономіки є: економічне зростання з метою забезпечення збільшення випуску суспільного продукту; забезпечення ефективної зайнятості; ефективність виробництва; економічна свобода; справедливий розподіл доходів; економічна рівновага і безкризовий розвиток; соціальний захист населення; стабільний рівень цін, що веде до відсутності інфляції; збільшення вільного часу; екологічний захист навколишнього середовища; оптимальні торговий і платіжний баланси.

3.2 Структура національної економіки та макроекономічні пропорції

Поняття «національна економіка» досить багатозначне, оскільки це перш за все певний підсумок багатівікового розвитку народногосподарського комплексу країни. У терміна «національна економіка» є декілька значень:

- національна економіка як продукт історичного розвитку певного суспільства, як результат економічної діяльності багатьох поколінь населення країни;
- національна економіка як сучасна складна господарська система, як сукупність всіх галузей і регіонів, поєднаних в єдиний цілісний організм багатосторонніми економічними зв'язками;

- національна економіка як наукова дисципліна.

Наукове визначення поняття «національна економіка» включає два підходи: технологічний та соціально-економічний. За технологічним підходом, національна економіка є сукупністю галузей, видів виробництв та характеризується обсягом виробленої продукції, виконаних робіт та наданих послуг, їх якістю, рівнем використання ресурсів тощо. Соціально-економічний підхід розглядає національну економіку як сукупність виробничих відносин, які характеризуються певним рівнем розвитку продуктивних сил, типом економічної системи, характером суспільного відтворення, специфічним господарським механізмом, рівнем життя населення, зовнішньоекономічними зв'язками. *Національна економіка* – це система економічних суб'єктів і зв'язків між ними, яка має просторово визначену і специфічно національну організаційну структуру.

Оскільки національна економіка є складною системою, єдиним складним господарським організмом, то її **основними ознаками** є:

1. *Прямі й зворотні зв'язки між елементами соціально-економічної системи* - виникають на основі взаємодії ринків ресурсів, товарів та послуг, а також суб'єктів соціально-економічної системи і основних секторів економіки;

2. *Ієрархічність структури національної економіки* – мікроекономічний рівень (економіка домогосподарств, фірм та підприємств), мезоекономічний рівень (галузі економіки), макроекономічний рівень (господарський комплекс країни в цілому, тобто загальні економічні процеси на рівні всього суспільства);

3. *Керованість* – як результат саморегульованості ринкової економіки та опосередкованого втручання в економіку держави. Суспільство делегує державі повноваження щодо правового та інституційного оформлення економічних відносин, і кожен елемент та підсистема національної економіки повинен дотримуватись їх (владний примус);

4. *Динамічність* – саморозвиток національної економіки як результат її становлення як складної відкритої нерівноважної системи, що перебуває у постійному саморусі. В сучасних умовах поряд з класичними факторами розвитку економіки зародились нові чинники: знання, наука, інформація, швидкий розвиток високих технологій, інформаційних систем, збільшення рівня високотехнологічного, наукомісткого та якісного розвитку національних економік;

5. *Цілісність* - забезпечується наявністю стійких постійно повторюваних економічних відносин виробництва, обміну, споживання та розподілу, тобто тісних взаємозв'язків між галузями, сферами і господарськими комплексами національної економіки;

6. *Відкритість* – сучасна національна економіка – це відкрита система, що розвивається в рамках світової економіки. В умовах глобалізації всі країни знаходяться в пошуку своєї моделі розвитку, що відповідає їх потенціалу, забезпечує стале економічне зростання і конкурентоспроможність на світовому ринку. Це потребує активізації національних конкурентних переваг, розробки специфічних протидії міжнародній конкуренції, що все більше посилюється.

Як система національна економіка складається з певних елементів – підсистем. Виділяють організаційну, структурну, функціонально-цільову, ресурсну та інституціональну підсистеми.

Структура економіки на макрорівні відображає найважливіші загальногосподарські пропорції, тобто певні кількісні співвідношення, спів розмірність окремих елементів економічної системи. На мікрорівні саме структура виробництва, як правило, відображає найважливіші народногосподарські пропорції. *Макроекономічні пропорції* – це співвідношення елементів у рамках національної економіки. Це єдина система, окремі елементи якої взаємопов'язані між собою.

Пропорційність – важлива характеристика економіки: якщо вона підтримується постійно, існує рівновага; якщо постійно порушується, але все ж досягається, режим розвитку невірноважений, а якщо пропорційність не забезпечується, та це руйнує економічну систему. Розрізняють:

- *загальноекономічні пропорції*, які характеризують співвідношення окремих сторін, елементів суспільного виробництва. Вони характеризують основні співвідношення, що складаються між товарними і грошовими потоками, споживанням і заощадженнями, заощадженнями та інвестиціями, надходженнями та видатками із державного бюджету, експортом та імпортом тощо;

- *міжгалузеві пропорції* відображають співвідношення між галузями або комплексними галузями;

- *внутрішньогалузеві пропорції* представляють собою співвідношення у межах однієї галузі;

- *територіальні пропорції* відображають територіальне розміщення виробничих ресурсів у межах країни, економічне співвідношення економічних районів, регіонів, територіально-виробничих комплексів, а також областей у виробництві та розподілі суспільного продукту.

3.3. Зміст та принципи побудови системи національного рахівництва (СНР)

Система національних рахунків (СНР) являє собою систему взаємопов'язаних статистичних показників, яка побудована у вигляді певного набору рахунків і таблиць з метою відтворення повної картини економічної діяльності держави. У СНР кожній стадії процесу відтворення (виробництво, первинний розподіл доходів, вторинний розподіл доходів, використання доходів на кінцеве споживання та нагромадження) відповідає спеціальний рахунок або група рахунків. СНР створюється, перш за все, з метою обчислення узагальнюючих статистичних показників, які характеризують результати економічної діяльності країни; дослідження динаміки макроекономічних показників; аналізу макроекономічних пропорцій. Система показників дає можливість оцінювати міждержавні рівні економічного та науково-технічного розвитку, здійснювати міжнародні порівняння.

Предметом національного рахівництва є процес створення, розподілу та перерозподілу національного продукту та доходу в рамках економічної системи з певною структурою та закономірностями функціонування. Система національного рахівництва характеризується певними принципами, які лежать в основі її побудови (рис. 3.1.).

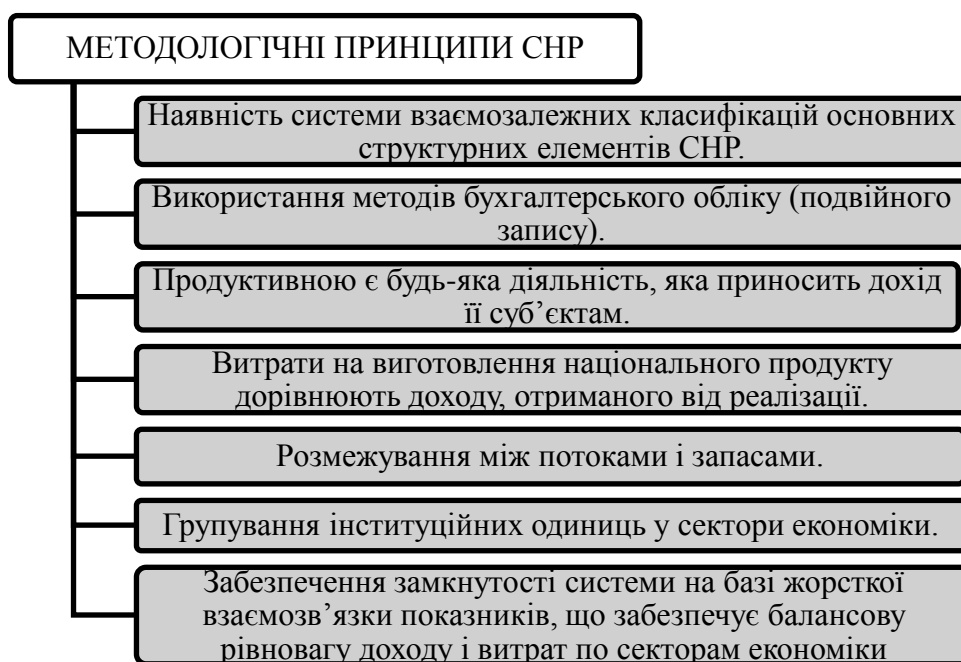

Рис.3.1. Принципи побудови СНР

Основні елементи СНР:

- Економічні функції, тобто основні народногосподарські процеси;
- Економічні операції, тобто економічні акти, які здійснюють господарські одиниці в процесі виконання економічних функцій. Економічні

операції в СНР поділяються на операції з продуктами та послугами, розподільчі операції, фінансові операції;

- Економічні агенти – суб'єкти економічних операцій;
- Об'єкти економічних операцій.

Елементи СНР тісно пов'язані і їх зв'язок виражається через визначення рахунків агентів, рахунків операцій. Для економіки розроблено ряд рахунків, які відображають матеріально-речову і вартісну структуру процесу відтворення на макрорівні. Основні види рахунків групуються по конкретним операціям, що здійснюють господарюючі суб'єкти. Кожний рахунок відображає одну із сторін такої діяльності.

Рахунок продуктів та послуг характеризує ресурси (внутрішнє виробництво та імпорт) та їх використання на проміжне та кінцеве споживання, капіталоутворення, експорт товарів та послуг. Операції з товарами та послугами виражаються в цінах встановлених на момент їх реалізації.

Рахунок виробництва відображає результати виробничої діяльності – затрати, проміжне споживання, виробництво нової (добавленої) вартості. Його результат – добавлена вартість в ринкових цінах.

Рахунок утворення доходів характеризує процес утворення прибутку, заробітної плати, доходів від власності, соціальних виплат, інших доходів.

Рахунок розподілу доходів показує, як доходи розподіляються між основними суб'єктами – домашніми господарствами, фірмами, адміністративними структурами.

Рахунок використання доходів відображає відповідний процес; з валового доходу розпорядження створюється кінцеве споживання валове нагромадження.

Фінансові рахунки показує підсумкові зміни фінансових активів та пасивів, створення сальдо боргових вимог і зобов'язань.

Рахунок капітальних витрат утримує показники заощаджень, зміни запасів, амортизації основного капіталу, перерахунок капіталу.

Фінансові рахунки для зовнішніх зв'язків показують операції нерезидентів з резидентами та інституційними одиницями.

Відповідно до міжнародних стандартів система національних рахунків поділяється на сектори:

1. Сектор нефінансових корпорацій, який охоплює інституціональні одиниці, зайняті виробництвом ринкових товарів і послуг для одержання прибутку;

2. Сектор фінансових корпорацій, який охоплює господарські одиниці, зайняті фінансовим посередництвом: фінансові, кредитні, страхові компанії;

3. Сектор загального державного управління, який охоплює інституціональні одиниці, що відповідають за прийняття політичних рішень, економічне і правове регулювання, надають неринкові послуги, здійснюють перерозподіл національного продукту і багатства;

4. Сектор домашніх господарств, який охоплює фізичні особи, що є споживачами, а також підприємства, що знаходяться у власності домашніх господарств (підсобні господарства, дрібні підприємства, індивідуальне будівництво, індивідуальна трудова діяльність);

5. Сектор некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, охоплює господарські одиниці створені групами домашніх господарств за рахунок власних внесків для забезпечення їх політичних, релігійних та професійних інтересів;

6. Сектор зовнішньоекономічних зв'язків охоплює операції зарубіжних господарських одиниць і господарських одиниць даної країни.

3.4. Оцінка результатів функціонування національної економіки

Система національних рахунків передбачає обчислення багатьох макроекономічних показників. Вони можуть формуватися як на базі територіального так і національного підходів (внутрішній продукт, національний продукт). Існують розбіжності між показниками, що визначають «продукт» та «дохід». Категорії пов'язані з продуктом (ВВП, ВНП) характеризують рівень економічної активності економіки, а з доходом (НД, ДР, ОД) – рівень народного добробуту.

Макроекономічні показники умовно поділяються на три групи: **потокові, запасів та економічної кон'юнктури.**

Потокові показники відображають передачу цінностей одними суб'єктами економічної діяльності іншим. Вони вимірюються за певний проміжок часу (між двома часовими потоками). До поточкових показників відносять: валовий внутрішній продукт (ВВП), валовий національний продукт (ВНП), чистий внутрішній продукт (ЧВП), чистий національний продукт (ЧНП), національний дохід (НД), особистий дохід (ОД), дохід кінцевого використання (ДР), споживчі витрати (С), інвестиційні витрати (І), державні витрати (G), витрати закордону (NE).

Показники запасів – це економічні змінні, які відображають нагромадження та використання цінностей економічними суб'єктами. Вони визначаються на певну дату. До показників запасів відносять: реальні та фінансові майнові активи, національне багатство, реальні грошові залишки.

Показники економічної кон'юнктури – це змінні, пов'язані з коливанням ділової активності (процентна ставка, норма доходності активів, рівень цін, рівень інфляції, рівень безробіття).

В системі національних рахунків мірою внеску кожного агента в створення національного продукту є *додана вартість*, яка визначається як різниця між валовим випуском продукції і величиною проміжного споживання. Додана вартість розкладається на: вартість спожитого капіталу; заробітну плату до сплати податків з нарахуваннями на соціальне страхування; прибутки підприємств; відсоток на позичковий капітал; ренту; непрямі податки на бізнес.

Проміжна продукція – це товари та послуги, що купуються з метою подальшої переробки, обробки та перепродажу.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – поточна ринкова вартість всіх кінцевих товарів та послуг, вироблених в економіці країни за певний проміжок часу всіма факторами виробництва в межах національної економіки. Суть ВВП розкривають його *загальні риси*:

1) є найбільш загальним показником кінцевого результату економічної діяльності в цілому в національній економіці;

2) характеризує єдність взаємопов'язаних аспектів економічного процесу: виробництво матеріальних благ і надання послуг, розподіл доходів, кінцеве використання матеріальних благ і послуг;

3) охоплює результати економічної діяльності всіх господарських одиниць: підприємств, організацій та установ як сфери матеріального виробництва, так і сфери послуг; особистих підсобних господарств населення; окремих осіб, зайнятих бізнесом;

4) є вартісним, грошовим показником, вимірює ринкову вартість річного виробництва;

5) має кількісний, часовий вимір.

Валовий національний продукт (ВНП) – поточна ринкова вартість всіх кінцевих товарів та послуг, створених факторами виробництва, що знаходяться як у власності громадян даної країни, так і за її межами.

$$\text{ВНП} = \text{ВВП} + \text{ЧФД}$$

ЧФД – чисті факторні доходи, сума надходжень на адресу жителів країни з-за кордону за виключенням грошових надходжень іноземців, що працюють в країні.

ВВП на душу населення – обсяг ВВП в середньому на одного. Найбільш розповсюджений показник виміру рівня економічного розвитку.

Кінцева продукція (КП) – товари та послуги, що потрапляють у кінцеве споживання, тобто не призначені для подальшої переробки і перепродажу.

Кінцевий продукт включає продукцію використану для особистого споживання, призначену для заміщення використаних основних виробничих та невиробничих фондів, використану на приріст основних виробничих фондів, спрямовану на приріст виробничих та споживчих запасів, використану на чистий експорт.

Чистий національний продукт (ЧНП) – річний обсяг випуску продукції, який не враховує вартість зношеного основного капіталу (А).

$$\text{ЧНП} = \text{ВНП} - \text{А}$$

За допомогою ЧНП вимірюється загальний річний обсяг виробництва, який економіка в цілому може споживати не погіршуючи при цьому виробничих можливостей майбутніх років.

НД – сума загального обсягу доходів всіх жителів країни.

$$\text{НД} = \text{ЧНП} - \text{п},$$

де п – непрямі податки на бізнес (податок з продаж, ліцензовані платежі, акцизні збори, податок на додану вартість, митні платежі).

Особистий дохід (ОД) – це частина національного доходу з відрахуванням внесків на соціальне страхування, податків на прибуток корпорацій, нерозподілених прибутків корпорацій та врахуванням трансфертних платежів .

$$\text{ОД} = \text{НД} - \text{в.с.с.} - \text{Р.} + \text{d} + \text{Tr}$$

де в. с. с. – внески на соціальне страхування;

Р – валовий прибуток корпорацій;

d – дивіденди;

Tr – трансфертні платежі (допомога держави малозабезпеченому населенню). Трансфертні платежі включають виплати на страхування по старості і від нещасних випадків, допомогу по безробіттю, виплати пенсій, відсоткові платежі, що виплачуються урядом.

Трансферти – це економічні операції, через які одні інституційні одиниці безоплатно і безповоротно передають іншим товари, послуги, активи або права власності.

Трансферти можуть набувати натуральної та грошової форми. Прикладом натуральної форми трансфертних виплат є продовольчі талони, безоплатний громадський транспорт, безоплатна медична допомога. Прикладом грошової форми трансфертів є виплати пенсій, стипендій, надання субсидій.

Трансферти також поділяються на поточні та капітальні. *Поточні трансферти* включають: поточні податки на доходи та власність; відрахування на соціальне страхування; соціальні виплати; страхове відшкодування; штрафи, пені та інш. *Капітальні трансферти* є витрати на безоплатній та

безповоротній основі: на капітальні вкладення та капітальний ремонт; запобігання та ліквідацію надзвичайних ситуацій; геологорозвідувальні роботи; інші безповоротні одноразові роботи.

Кожний сектор внутрішньої економіки є платником і отримувачем трансфертів.

Особистий дохід можна отримати іншим способом:

$$\text{ОД} = \text{Tr} + \text{Трудові доходи} + \text{Дивіденди}$$

Дохід розпорядження (ДР) – особистий дохід за відрахуванням індивідуальних податків, які складаються із прибуткових податків, податків на особисте майно, податків на спадок.

$$\text{ДР} = \text{ОД} - \text{T},$$

де T – індивідуальні податки.

Дохід кінцевого розпорядження використовується на особисте споживання і заощадження.

Показники СНР не враховують:

1. *Позаринкову діяльність*: результати праці домашніх господарств, які використовують на задоволення власних потреб.

2. *Товари та послуги тіньової економіки*: в сучасних умовах тіньова економіка виробляє від 5 до 15% обсягу ВВП.

3. *Зростання фонду вільного часу*: тривалість робочого тижня скоротилась з 53 годин на початку століття до 36 годин у наш час. Цей фактор прямо пропорційно впливає на добробут.

4. *Підвищення якості продукції, що не знаходить відображення у ВВП.*

5. *Екологічні наслідки виробництва.*

Важливим є визначення впливу на зміни обсягу ВВП у фактичних цінах двох факторів: зміни кількості вироблених товарів і послуг; зміни цін на товари та послуги. Оскільки основні макроекономічні показники мають вартісний вираз важливою є динаміка цін.

Номинальний ВВП – це ринкова вартість товарів і послуг, виражена у поточних цінах, або ВВП, обчислений у цінах того самого періоду, за який вона визначається, тобто в поточних цінах. У багатьох країнах значна частина приросту ВВП припадає на зростання цін, або інфляцію.

Реальний ВВП вимірюється вартістю виробленого продукту за різні роки з використанням цін загального базового року, в якому не враховується ефект інфляції.

Індекси цін необхідні для вивчення динаміки цін і тарифів на продукцію та послуги, оцінку їх впливу на економіку і рівень життя населення. *Індекс цін* – відображає відносні зміни середнього рівня цін великої групи товарів.

1. Індекс споживчих цін (ІСЦ) – це відношення вартості споживчого кошика базового року до вартості споживчого кошика поточного року. Значення ІСЦ вказує на процентні зміни ціни товарів-компонентів споживчого кошику у поточному періоді в порівнянні з попереднім (базовим). Споживчий кошик становить набір товарів та послуг, що характеризують типовий рівень і структуру річного (місячного) споживання домогосподарств і використовують для розрахунку прожиткового мінімуму. Склад споживчого кошика фіксується на рівні базового року.

2. Індекс цін виробника (ІЦВ) – індекс промислового виробника відображає зміну цін, що їх встановлюють виробники для продажу товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках. Ціни виробників не враховують податку на додану вартість та акцизних зборів.

3. Індекс цін - дефлятор ВВП.

$$\text{Дефлятор ВВП} = \text{ВВП}_\text{н} / \text{ВВП}_\text{р} * 100\%$$

Дефлятор ВВП враховує ціни не лише на споживчі товари та послуги, але й ціни інвестиційних товарів, товарів та послуг придбаних державою, а також товарів світового ринку. Реальний ВВП використовується для аналізу оцінки результатів економічних реформ, проведення міжнародних зіставлень.

3.5. Оцінювання внеску окремих інституційних секторів у кінцеві результати національного виробництва та доходи

Різні сторони економічної діяльності в сукупності інституційних одиниць – резидентів представлені у вигляді інституційних секторів. Звичайно виділяють кілька категорій внутрішніх секторів та один зовнішній.

Внутрішні інституційні сектори поділяються на п'ять видів:

—нефінансових корпорації (НФК), які виробляють товари та послуги нефінансового характеру;

—фінансових корпорації (ФК), які здійснюють фінансове посередництво або допоміжну фінансову діяльність,

—органів державного управління (ОДУ), що надають неринкові послуги для індивідуального та колективного споживання і перерозподіляють доходи та національне багатство;

—домашніх господарства (ДГ), що репрезентовані фізичними особами, які виконують підприємницьку функцію, створюючи товари та нефінансові послуги;

—некомерційних організацій (НКО), які обслуговують домашні господарства, функціонуючи як юридичні особи, здебільшого виробляючи неринкові послуги, та використовують як фінансові ресурси добровільні внески

та пожертви.

Рахунок інституціонального сектора складають 9 показників:

1) відкриваючий баланс (матеріальні та фінансові активи, пасиви на початок періоду, сальдо рахунку);

2) рахунок виробництва (валовий випуск, проміжне споживання, розмір доданої вартості);

3) рахунок експлуатації (утворення доходів) (додана вартість, субсидії на виробництво, оплата праці робітників, податки на виробництво, валовий прибуток);

4) рахунок доходу (розподіл доходів) (валовий прибуток, оплата праці, податки на виробництво та імпорт, проценти, дивіденди, страхові виплати, трансферти, субсидії на виробництво, оплата страховки, сальдо у вигляді валового наявного доходу);

5) рахунок використання доходу (кінцеве споживання і валове заощадження);

6) рахунок капіталу (потоки нагромадження: заощадження, трансферти, формування основного капіталу, зміна запасів, купівля землі та нематеріальних активів, сальдо у вигляді можливості чи недостатності фінансування);

7) фінансовий рахунок (потоки чистих кредитів і чистих боргів);

8) рахунок зміни вартості поза виробництвом (зміна чистої вартості майна);

9) баланс закриття (розмір майна на кінець періоду); Для закордонного сектору відкривають лише 2 рахунки:

1) рахунок нефінансових операцій (експорт, імпорт);

2) рахунок фінансових операцій (трансферти, інвестиційні потоки).

Інституційні сектори

Назва сектора	Характеристика
Нефінансові корпорації	Інституційні одиниці, основною функцією яких є виробництво матеріальних благ і послуг нефінансового характеру для реалізації на ринку (сюди також відносяться квазіпідприємства, що не володіють юридичною самостійністю)
Фінансові корпорації	Інституційні одиниці, зайняті наданням фінансових послуг на комерційній основі та страховими операціями незалежно від форми власності (комерційні банки, кредитні асоціації, страхові товариства)
Органи державного управління	Сектор виробників державних послуг, призначених для колективного споживання. Ці інституційні одиниці виконують функції нетоварних послуг, для яких не існує ринку, а також перерозподілу національного доходу і багатства. Основні ресурси даного сектору складаються з податків, соціальних виплат (ощадбанки, уряд, регіональні адміністрації)
Домашні господарства	Одиниці-резиденти, основною функцією яких є споживання, а також підприємницька діяльність з виробництва товарів і послуг, що не може бути відокремлена від домогосподарства

Некомерційні організації	Сектор, що обслуговує домашні господарства, надаючи нетоварні послуги та функціонуючи на безприбутковій основі (охорона здоров'я, освіта, культура, відпочинок)
Зовнішній світ	Зарубіжні економічні одиниці, що здійснюють операції з резидентами країни, а також резиденти, що працюють за межами території країни

3.6. Аналіз макроекономічних пропорцій національного споживання та заощаджень в національній економіці

Національні споживання та заощадження – взаємопов'язані макроекономічні процеси, інформаційну основу аналізу яких створюють такі рахунки СНР, як Рахунок використання наявного доходу, Рахунок капіталу, Фінансовий рахунок. Спираючись на дані, одержані з цих рахунків, можна у подальшому здійснювати деталізацію в аналізі споживання та заощадження.

Велике значення в макроекономічному аналізі має показник особистого безподаткового доходу (доход, що лишається в розпорядженні):

$$БД = ОД - ОП,$$

де БД – безподатковий дохід, ОП – особисті податки (прибутковий податок, податки на майно, спадщину).

Саме безподатковий дохід (доход кінцевого використання) спрямовується на споживання і заощадження.

Валовий національний продукт	Амортизація				
	Чистий національний продукт	Непрямі податки	Чисті прямі податки		
		Національний дохід		Доход кінцевого використання	Споживання

Розглянемо послідовність аналізу макроекономічних показників.

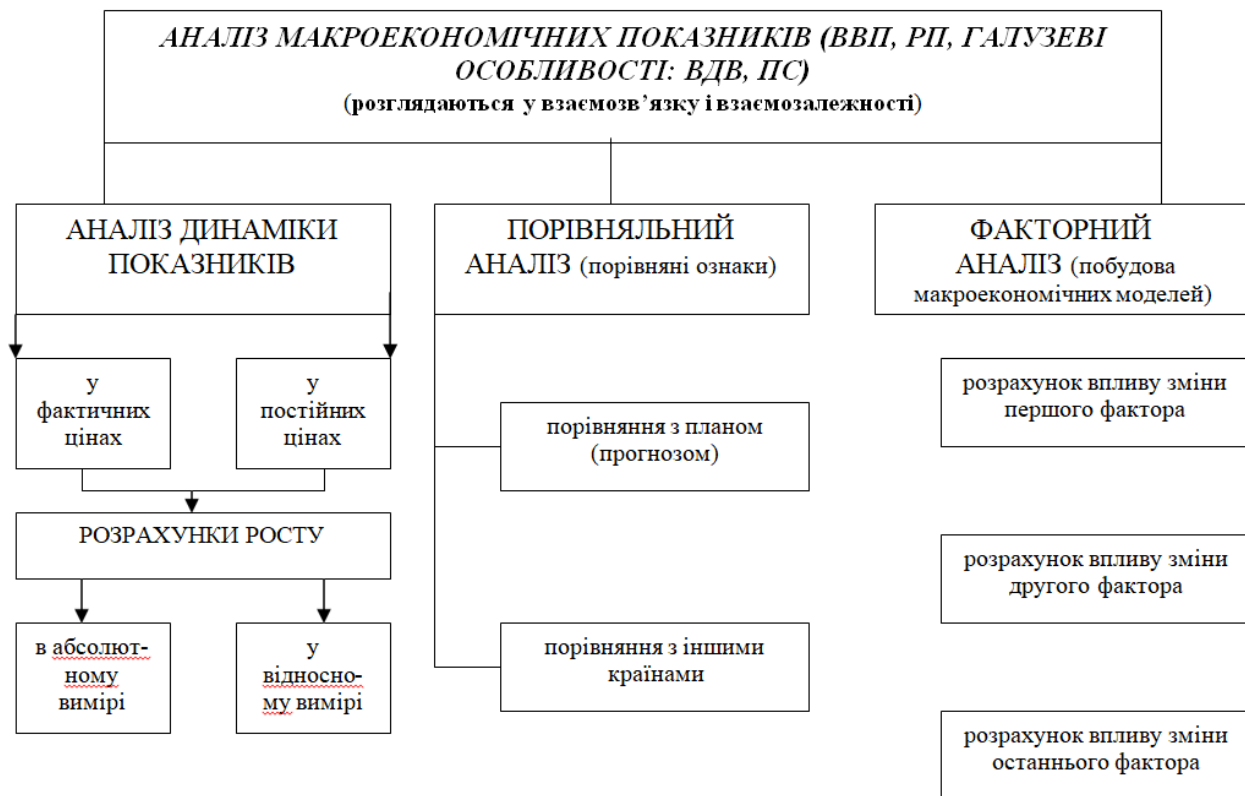

Рис. 3.3 Послідовність аналізу макроекономічних показників

ВВП – вартість внутрішнього продукту;

РП – регіональний продукт;

ВДВ – валова додаткова вартість;

ПС – проміжне споживання

Тема 4. Аналіз економічної активності суб'єктів господарювання

4.1. Сутність та етапи інтегрального оцінювання бізнес-середовища.

4.2. Способи стандартизації часткових показників.

4.3. Визначення вагових коефіцієнтів.

4.4. Інтегральні оцінки бізнес-середовища у міжнародній практиці.

4.1. Сутність та етапи інтегрального оцінювання бізнес-середовища

Інтегральне оцінювання – це процедура кількісної характеристики складного явища чи процесу за допомогою набору часткових показників/індикаторів для визначення узагальнювальної (інтегральної) оцінки/індексу. Прикладами інтегральних оцінок складних явищ є міжнародні індекси, за допомогою яких проводять порівняння країн за набором часткових індикаторів або субіндексів.

Наприклад, Індекс легкості ведення бізнесу (Ease of Doing Business Index) – це агрегована оцінка легкості започаткування і ведення підприємницької діяльності, за допомогою якої визначають і порівнюють ефективність державних регуляторів бізнесу у різних країнах світу.

Інтегральне оцінювання є основою побудови різноманітних рейтингів, які допомагають ухвалювати рішення в бізнесі з одночасним урахуванням набору критеріїв і показників. З позиціями України у різних міжнародних індексах можна ознайомитися на офіційному сайті Державної служби статистики (рубрика Корисна інформація/Україна в міжнародних індексах).

Інтегральне оцінювання виконують за допомогою таких етапів.

1. Обґрунтування критеріїв оцінювання складного явища і визначення переліку відповідних часткових показників. Часткові показники можуть бути розподілені за вибраними критеріями і в подальшому об'єднуватися в субіндекси.

2. Стандартизація часткових показників для об'єднання в інтегральну оцінку.

3. Розрахунок проміжних індексів (субіндексів), які характеризують складові загальної комплексної оцінки.

4. Обчислення інтегрального індексу на підставі об'єднання часткових показників або ж субіндексів.

4.2. Способи стандартизації часткових показників

В інтегральному оцінюванні часткові показники можуть мати різну статистичну природу, форму вираження, одиниці вимірювання тощо. Для подання часткових показників до порівнянних величин проводять їх стандартизацію.

Існує низка способів стандартизації. Вибирають спосіб стандартизації залежно від наявних даних (наприклад, наявності еталонних значень показника, стандартів чи нормативів). Способи стандартизації показників наведено у табл. 4.1.

На етапі стандартизації важливим є розподіл часткових показників на стимулятори та дестимулятори. Стимулятором називають показник, зростання якого поліпшує інтегральну оцінку. Натомість зростання показника-дестимулятора, навпаки, негативно впливає на інтегральну оцінку об'єкта порівняння.

Наприклад, в інтегральному оцінюванні надійності страхових компаній (далі – СК) кількість поданих скарг є дестимулятором, а кількість укладених угод – стимулятором.

Способи стандартизації часткових показників

База порівняння	Методика проведення (формула розрахунку)
<i>1</i>	<i>2</i>
Найліпше/найбільше/ найменше значення показника	$P_{ij} = 1, 2, 3, 4, \dots, n ;$ $P_{ij} = 1 \text{ для } x_{ij} = x_{ij}^{best}, \quad (9.1)$ <p>де P_{ij} – стандартизоване значення i-го показника для j-го об'єкта порівняння; x_{ij} – фактичне значення i-го показника для j-го об'єкта порівняння; $i = \overline{1; m}$; $j = \overline{1; n}$; x_{ij}^{best} – найліпше фактичне значення i-го показника серед об'єктів порівняння; m – кількість часткових показників, за якими порівнюють об'єкти; n – кількість об'єктів порівняння. Об'єкту з найкращим первинним значенням часткового показника i присвоюють ранг 1. Всім іншим об'єктам присвоюють ранги (місця) 2, 3, ... n у порядку погіршення x_{ij} значень</p>
Середнє значення показника	$P_{ij} = \frac{x_{ij}}{\overline{x_i}}, \quad (9.2)$ <p>$\overline{x_i}$ – середнє значення показника: $i = \overline{1, m}$; $j = \overline{1, n}$</p>
Еталонне значення показника	$P_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{i,st}}, \quad (9.3)$ <p>$x_{i,st}$ – еталонне/нормативне значення часткового показника</p>
Розмах варіації показника	$P_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{i\min}}{x_{i\max} - x_{i\min}} \quad \text{– для показників-стимуляторів} \quad (9.4)$
	$P_{ij} = \frac{x_{i\max} - x_{ij}}{x_{i\max} - x_{i\min}} \quad \text{– для показників-дестимуляторів} \quad (9.5)$ <p>де $x_{i\min}$ ($x_{i\max}$) – мінімальне (максимальне) значення часткового показника</p>
Середнє квадратичне відхилення показника	$P_{ij} = \frac{x_{ij} - \overline{x_i}}{\sigma_i} \quad \text{– для показників-стимуляторів} \quad (9.6)$
	$P_{ij} = \frac{\overline{x_i} - x_{ij}}{\sigma_i} \quad \text{– для показників-дестимуляторів} \quad (9.7)$ <p>де $\sigma_i = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^n (x_{ij} - \overline{x_i})^2}{n}}$ – середнє квадратичне відхилення значень показника</p>

У багатьох методиках стандартизації за еталон приймають порогові значення, величину яких регламентовано законодавчими чи іншими нормативними документами.

Стандартизовані значення часткових показників на наступних етапах об'єднують в інтегральну оцінку.

4.3. Визначення вагових коефіцієнтів.

Якщо часткові показники, на думку експертів, мають різний рівень впливу на комплексну оцінку явища, то перед об'єднанням їх в інтегральний показник визначають вагові коефіцієнти.

Ваговий коефіцієнт – це величина, яка оцінює важливість, міру впливу певного фактора і відповідного часткового показника на узагальнювальну характеристику явища. Сума вагових коефіцієнтів часткових показників в інтегральному оцінюванні дорівнює одиниці.

Визначення вагових коефіцієнтів можна виконувати із залученням експертів (евристичних методів) і способів, які формалізують експертні оцінки й узагальнюють їх. До таких методів належать: метод попарних зіставлень (порівнянь); метод рангів; метод аналізу ієрархій та їх модифіковані варіанти. Для організації експертного оцінювання використовують різні методики (інтерв'ю, анкетування, метод Дельфі, метод комісій та інші).

Для визначення вагових коефіцієнтів часткових показників використовують формулу Фішберна

$$W_i = \frac{2(m - k + 1)}{m(m + 1)},$$

де m – кількість часткових показників в інтегральному оцінюванні об'єкта;
 k – порядковий номер часткового показника за рівнем важливості (визначає експерт або група експертів).

Інтегральну оцінку складного явища з урахуванням вагових коефіцієнтів часткових показників обчислюють за формулою

$$I_j = \sum W_i \times P_{ij}.$$

Тут W_i – ваговий коефіцієнт часткового показника i ;

P_{ij} – стандартизоване значення часткового i -го показника для j -го об'єкта.

Ще одним способом визначення вагових коефіцієнтів часткових показників є метод аналізу ієрархій. Цей метод запропонував американський математик Томас Л. Сааті для розв'язання прикладних задач на різних рівнях прийняття рішень. Згідно з методом Сааті вибір пріоритетних рішень роблять експертним оцінюванням за допомогою попарних порівнянь.

Визначення коефіцієнтів ваги розпочинають з послідовного попарного порівняння часткових індикаторів стосовно їхнього впливу на інтегральну оцінку.

Результати попарних порівнянь подають у вигляді зворотно симетричної квадратної матриці. Елементами матриці є інтенсивність прояву часткового (факторного) показника щодо інших. Інтенсивність оцінюють за шкалою від 1 до 9 так, як це описано у табл. 4.2.

Таблиця 4.2.

Шкала парних порівнянь Т. Сааті

Відносна важливість (бали)	Визначення	Пояснення
1	Однакова важливість	Обидва елементи вносять однаковий вклад
3	Один елемент трохи важливіший за інший	Досвід дає змогу поставити один елемент трохи вище за другий
5	Суттєва перевага	Досвід дає змогу визначити безумовну перевагу одного над іншим
7	Значна перевага	Один елемент настільки важливіший за інший, що є практично значущим
9	Абсолютна перевага одного над іншим	Очевидність переваги підтверджується більшістю
2,4,6,8	Проміжні оцінки між сусідніми твердженнями	Компромісне рішення
Обернені величини чисел, наведених вище	Якщо при порівнянні одного елемента з іншим, отримано одне з вищезазначених чисел (1-9), то для порівняння другого з першим, матимемо обернену величину	

Під час парних порівнянь зазвичай ставлять запитання: «Який з елементів важливіший?». Якщо порівняння першого показника з другим дає значення a , то при порівнянні другого з першим отримуємо $1/a$. Алгоритм побудови такої матриці подано у табл. 4.3.

Припустимо, що I_1, I_2, I_3, I_4 – це часткові показники, які характеризують вплив факторів на інтегральну оцінку складного явища, а V_1, V_2, V_3, V_4 – відповідна інтенсивність такого впливу, визначена за наведеною вище шкалою. В останньому стовпці табл. 4.3 наведено алгоритм розрахунку вагових коефіцієнтів для кожної з ознак. Степінь кореня залежить від кількості часткових показників-факторів, які порівнюють.

До розрахункових методів визначення вагових коефіцієнтів належать також методи парної кореляції, оцінки варіації показника, головних компонент. Розрахункові методи хоч і позбавлені суб'єктивізму експертних оцінок, однак також мають низку недоліків.

Зворотносиметрична матриця й обчислення коефіцієнтів ваги

	I_1	I_2	I_3	I_3	Компоненти власного вектора	Коефіцієнт ваги факторного показника
I_1	$\frac{V_1}{V_1}$	$\frac{V_1}{V_2}$	$\frac{V_1}{V_3}$	$\frac{V_1}{V_4}$	$\sqrt[4]{\frac{V_1}{V_1} \cdot \frac{V_1}{V_2} \cdot \frac{V_1}{V_3} \cdot \frac{V_1}{V_4}} = A$	$Z_1 = \frac{A}{A+B+C+D}$
I_2	$\frac{V_2}{V_1}$	$\frac{V_2}{V_2}$	$\frac{V_2}{V_3}$	$\frac{V_2}{V_4}$	$\sqrt[4]{\frac{V_2}{V_1} \cdot \frac{V_2}{V_2} \cdot \frac{V_2}{V_3} \cdot \frac{V_2}{V_4}} = B$	$Z_2 = \frac{B}{A+B+C+D}$
I_3	$\frac{V_3}{V_1}$	$\frac{V_3}{V_2}$	$\frac{V_3}{V_3}$	$\frac{V_3}{V_4}$	$\sqrt[4]{\frac{V_3}{V_1} \cdot \frac{V_3}{V_2} \cdot \frac{V_3}{V_3} \cdot \frac{V_3}{V_4}} = C$	$Z_3 = \frac{C}{A+B+C+D}$
I_3	$\frac{V_4}{V_1}$	$\frac{V_4}{V_2}$	$\frac{V_4}{V_3}$	$\frac{V_4}{V_4}$	$\sqrt[4]{\frac{V_4}{V_1} \cdot \frac{V_4}{V_2} \cdot \frac{V_4}{V_3} \cdot \frac{V_4}{V_4}} = D$	$Z_4 = \frac{D}{A+B+C+D}$

Ефективність їхнього застосування залежить від коректності побудови самої моделі інтегрального показника, наявності в ній головних факторів, правильного вибору форми зв'язку між показниками, наявності автокореляції між компонентами. Метод головних компонент – це математичний метод виділення факторів та їх навантажень, що базується на визначенні власних чисел і власних векторів кореляційної матриці. Цей метод можна реалізовувати за допомогою прикладних програм, зокрема модуля Factor Analysis у пакеті Statistica.

4.4 Інтегральні оцінки бізнес-середовища у міжнародній практиці

Індекс легкості ведення бізнесу (англ. Ease of Doing Business Index) – це інтегральна оцінка простоти започаткування і ведення бізнесу, яку щорічно визначає Світовий банк на підставі даних із 190 країн світу [8].

Мета побудови індексу – забезпечити даними для оцінювання впливу державних регуляторів на бізнес і економічне зростання. Результати досліджень свідчать про сильний взаємозв'язок між поліпшенням правил ведення бізнесу і зростанням економіки.

Загальний індекс враховує 12 сфер регулювання бізнесу та відповідних їм часткових індикаторів, а саме :

- старт бізнесу (Starting a business) – процедури, час, витрати та мінімальний капітал для заснування підприємства;
- робота з дозволами на будівництво (Dealing with construction permits) – процедури, час та витрати на будівництво;
- отримання електропостачання (Getting electricity) – процедури, час, витрати на отримання електропостачання;
- реєстрація майна (Registering property) – процедури, час та витрати на реєстрацію комерційної нерухомості;
- отримання кредиту (Getting credit) – надійність юридичних прав, глибина кредитної інформації;
- захист прав міноритарних інвесторів (Protecting minority investors) – відкритість фінансових показників, відповідальність керівництва та легкість судових позовів від інвесторів; сплата податків (Paying taxes) – кількість податків, час на підготовку податкових звітів, загальний податок як частка прибутку;
- міжнародна торгівля (Trading across borders) – кількість документів, витрати і час, потрібний для експорту та імпорту;
- забезпечення виконання контрактів (Enforcing contracts) – процедури, час та витрати на примушення сплати боргу;
- вирішення проблем неплатоспроможності (Resolving insolvency) – відсоток відшкодувань, час і додаткові витрати на закриття неплатоспроможної фірми;
- найм працівників (Employing workers) – гнучкість у регулюванні ринку праці;
- угоди з державними інституціями (Contracting with the government) – процедури і час на укладання контрактів за посередництва державних установ (наприклад, у випадку державних закупівель) та відповідна нормативно-правова база;

Дві останні сфери додані у 2020 році, однак в інтегральний показник рейтингу у 2021 році не включалися.

Індекс легкості ведення бізнесу допомагає оцінити абсолютний рівень ефективності держави у регулюванні умов ведення бізнесу за певний період часу. Цей показник відображає різницю між показником кожної країни і кращими практиками по кожному з індикаторів серед всіх країн, починаючи зі звіту «Doing Business – 2005».

Індекс легкості ведення бізнесу вимірюють за шкалою від 0 до 100, де 0 – це найгірший результат, а 100 – найліпший. Наприклад, Індекс легкості ведення бізнесу, що дорівнює 75, означає, що країна була на 25 відсотків нижче найкращої практики з ведення бізнесу, яка визначається з урахуванням результатів усіх країн.

Розрахунок Індексу легкості ведення бізнесу передбачає два етапи.

На першому етапі стандартизують часткові показники y_i (крім загальної ставки податку та соціальних внесків) за формулою

$$y_{i\text{нормоване}} = \frac{\text{Найгірша оцінка} - y_i}{\text{Найгірша оцінка} - \text{найліпша оцінка}} * 100.$$

У такому формулюванні під найліпшою оцінкою розуміють найкраще значення показника серед усіх економік, починаючи з 2005 року, чи іншого року, в якому започатковано збір даних. Кожні 5 років визначають нові найкращі і найгірші порогові (нормативні) значення показника.

Країна зі значенням показника, нижчим визначеного порога, отримує відповідно нуль балів. Так само, навіть у випадку поліпшення індикатора порівняно з іншими, країна не зможе отримати бали, якщо не перевищить визначений поріг найгіршого показника.

Дещо іншим способом узгоджуються порогові значення для загальної ставки податку та соціальних внесків. Поріг найкращого значення встановлюють на рівні 15-го перцентилю розподілу показника за усі роки, починаючи з 2015 року. У 2020 році такий поріг був на рівні 26,1%. Відповідно, країни з меншою за поріг загальною ставкою податку отримали по 100 балів. Найгірше порогове значення у цьому ж році становило 84%, а країни з вищою ставкою податку отримали нуль балів.

На другому етапі розрахунку Індексу легкості ведення бізнесу бали, отримані за окремими показниками для кожної економіки світу, агрегують шляхом простого усереднення спочатку для кожної сфери регулювання, а потім загалом за усіма разом

$$I = \frac{\sum_j^{10} y_j}{\text{Кількість сфер регулювання}},$$

де y_j – нормоване усереднене значення для j -ї сфери регулювання бізнесу.

Застосування складніших способів агрегування, таких як метод головних компонент, незалежних компонент, дають рейтинги країн, які майже ідентичні до списку, отриманого на підставі застосування простої багатовимірної середньої. Зауважимо, що методика побудови Індексу використовує найпростіший метод однакової ваги усіх сфер регулювання бізнесу і часткових показників у цих сферах.

Методологія, яку використовують аналітики Doing Business, має низку переваг і обмежень. До переваг зачисляють прозорість, використання фактичної інформації, а також підтримку постійного контакту з респондентами для усунення можливого непорозуміння і неточностей. Точність відповідей респондентів ретельно перевіряють. Методологія маловитратна і може бути використана для збору даних у країнах з різними економічними моделями.

Під час аналізу даних у щорічних звітах «Doing Business» важливо враховувати низку обмежень.

По-перше, зібрана інформація відображає ситуацію в найбільшому місті країни і може не відповідати ситуації в регіонах. Для того, щоб усунути цей недолік, в окремі роки проводять спеціальні регіональні дослідження.

По-друге, інформацію збирають про суб'єктів бізнесу визначеної організаційно-правової форми (зазвичай про товариства з обмеженою відповідальністю певного розміру), що може не відображати регуляторного впливу на інші форми бізнесу, наприклад, акціонерні товариства. По-третє, транзакції, які розглядають у побудові індексу, зачіпають певний перелік питань і можуть не відображати всього спектра проблем, з якими стикаються підприємці. Детальніше про особливості методології інтегрального оцінювання легкості ведення бізнесу у країнах світу, а також результати її реалізації у відповідних щорічних звітах можна дізнатися за посиланням <https://www.doingbusiness.org>.

З 2021 року керівна група Світового банку припинила підготовку наступних річних звітів Doing Business у зв'язку з повідомленнями про порушення у галузі якості даних за 2018 та 2020 роки. Керівництво Світового банку провело аудит звітів і методології, а також повідомило про наміри працювати над новим підходом до інтегрального оцінювання і міжнародних порівнянь ділового та інвестиційного клімату.

Тема 5. Представлення аналітичного звіту

5.1 Сутність інформації та її види в економічній аналітиці. Джерела інформації в аналітиці. Відкриті дані.

5.2. Організація аналітичної роботи. Аналітичний звіт.

5.3. Інформаційно-аналітичні платформи.

5.4. Класифікації і групування в економічній аналітиці.

5.5 Аналіз структурних змін в економіці.

5.1 Сутність інформації та її види в економічній аналітиці. Джерела інформації в аналітиці. Відкриті дані.

Якість результатів економічної аналітики, а відповідно, рішень, які ухвалюють за її результатами, залежить від обсягу й якості інформації.

Законодавство України визначає інформацію як «будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді». У зв'язку з цим у практиці роботи аналітиків частіше використовують поняття дані, а ніж інформація.

Сутність і види інформації, правовий режим доступу до неї в Україні висвітлено у Законах України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про державну статистику». У табл. 5.1 систематизовано види інформації в економічній аналітиці.

Таблиця 5.1

Види інформації в економічній аналітиці

Ознака класифікації	Види інформації
Режим доступу	- <i>відкрита</i> , у тім числі публічна інформація - <i>інформація з обмеженим доступом</i>
Функціональне призначення	- <i>планова</i> - <i>обліково-звітна</i> - <i>необлікова</i>
Зміст	- про товар; податкова; правова; науково-технічна; статистична; соціологічна; інші види
Рівень узагальнення	- <i>первинна</i> - <i>зведена</i>
Місце утворення	- <i>внутрішня</i> - <i>зовнішня</i>
Стадія перетворення	- <i>вхідна</i> - <i>вихідна</i>
Термін використання	- <i>оперативна, поточна та перспективна</i>

Згідно з Законом України «Про доступ до публічної інформації» *публічною* є «відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації».

Інформацією з обмеженим доступом (ст. 21 Закону України «Про інформацію») є конфіденційна, таємна і службова. *Конфіденційна інформація* перебуває у володінні, користуванні або розпорядженні підприємства та поширюється тільки за його згодою відповідно до погоджених умов. Прикладом конфіденційної інформації є первинні дані будь-якої форми статистичної звітності підприємства, його договори, контракти, аналітичні матеріали. *Таємна*

інформація становить державну та комерційну таємницю, розголошення якої завдає шкоди фізичній чи юридичній особі. Віднесення інформації до таємної або службової, порядок доступу до неї регулюються законами.

Планова інформація міститься в стратегічних, поточних і оперативних планах діяльності суб'єктів бізнесу. Обліково-звітна інформація формується у процесі бухгалтерського та інших видів обліку та звітності компанії. Первинні дані базуються на підставі первинного, синтетичного й аналітичного обліку. Необлікова інформація – це відомості, які не передбачені чинними формами обліку чи звітності. Джерелами такої інформації є протоколи зборів акціонерів; пояснювальні та доповідні записки; листування з вищими органами управління, замовниками, субпідрядниками, постачальниками, фінансовими та кредитними органами; дого-вори, рішення господарського суду тощо.

Джерела інформації в аналітичній роботі, зокрема в аналізі бізнес-середовища систематизовано у табл. 5.2.

Таблиця 5.2

Характеристика джерел інформації в економічній аналітиці бізнесу

Види інформації за розпорядником	Організаційна форма збору	Характеристика і джерела даних
Первинні і статистичні дані Державної служби статистики про суб'єкти бізнесу	Державні статистичні спостереження у формі реєстрів; звітності; спеціально організованих обстежень	<ul style="list-style-type: none"> - Статистичні дані: відкрита інформація на сайтах органів Держстату. - Первинні дані про суб'єкти бізнесу: конфіденційна інформація, за винятком довідкових
Адміністративні дані інших органів державної влади та місцевого самоврядування	Спостереження, які проводять центральні органи державної влади (крім Держстату) і місцевого самоврядування	<ul style="list-style-type: none"> - Відкриті/довідкові дані про суб'єкти бізнесу з адміністративних реєстрів. - Фінансова звітність компаній: відкриті дані, розміщені на Єдиному державному веб-порталі відкритих даних, https://data.gov.ua. - Бази даних про учасників фондового ринку <i>Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України</i> (https://www.smida.gov.ua)
Інформація про бізнес-середовище аналітичних центрів, консалтингових компаній	Спеціальні спостереження та аналітика	<ul style="list-style-type: none"> - Публікації аналітичних центрів, рейтингових агенцій у відкритому доступі. - Огляди ринку, інші дослідження бізнесу комерційного характеру. - Європейський бізнес-реєстр

Перелік джерел інформації для економічної аналітики значно розширився завдяки відкритим даним. Існує низка визначень поняття відкритих даних, зокрема:

- 1) відкриті дані (або open data) – це «підхід до зберігання інформації,

згідно з яким набір даних має бути у вільному доступі, вільно використовуватися та розповсюджуватися. Їхня особливість – викладення у вільний доступ на основі ліцензії Creative Commons чи аналогічної».

2) відкриті державні дані – це «публічна інформація, яку держава ініціативно оприлюднює он-лайн, забезпечуючи вільний доступ до неї, а також її подальше поширення і використання».

Відкриті дані характеризуються низкою ознак (параметрів): 1) постійна доступність онлайн; 2) відсутність паролів чи інших обмежень на рівні доступу; 3) безкоштовність та анонімність надання й використання; 4) можливість завантажувати у популярних форматах, що є універсальними (.doc, .pdf, .jpg, .jpeg); 5) доступність API для поширення й використання на сторонніх платформах; 6) отримання тільки з офіційних ресурсів.

Для порівняння рівня відкритості даних використовують міжнародні індекси «Open Data Barometer» та «Global Open Data Index».

Основними джерелами відкритих даних про зовнішнє бізнес-середовище для роботи аналітика є такі:

1) офіційні сайти Державної служби статистики України та його головних територіальних управлінь;

2) офіційні сайти інших центральних органів виконавчої влади, зокрема, Міністерства юстиції, Національного банку України, Державної податкової служби тощо;

3) Єдиний державний веб-портал відкритих даних (містить фінансову звітність суб'єктів державного та комунального секторів економіки);

4) Smida.gov.ua – база даних про учасників фондового ринку (опис бізнесу, фінансова звітність тощо), ведення якої провадить Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України (Stock market infrastructure development agency of Ukraine);

5) офіційні сайти аналітичних центрів. Кращі українські та закордонні аналітичні центри за версією Звіту Університету Пенсильванії Global Go To Think Tank Index Report.

За критерієм засновника прийнято розрізняти державні та недержавні набори даних. До державних платформ і наборів даних в Україні зачисляють Єдиний державний веб-портал, до недержавних – OpenDataBot; Start Business Challenge; Vkursi; Youcontrol та ін.

Для популяризації та коректного використання відкритих даних Міністерство цифрової трансформації України спільно з USAID ініціювало створення спеціального освітнього серіалу, одним із завдань якого є підвищити рівень використання відкритих даних для ефективності бізнесу.

Одним із форматів відкритих даних є державні реєстри центральних органів виконавчої влади, зокрема, Міністерства юстиції України, про які детальніше йдеться у розділі 8.

5.2. Організація аналітичної роботи. Аналітичний звіт

Державна служба статистики України на своєму офіційному сайті пропонує для бізнесу сервіс електронного звітування – Куток респондента (<https://statzvit.ukrstat.gov.ua/>) з можливостями визначення актуальних для кожної фірми видів звітності, використання бланків on-line, календарем подачі звітів.

У зв'язку з повномасштабною російською військовою агресією з 24 лютого 2022 року відповідно до Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» (№ 2115 від 03 березня 2022 року) статистична та фінансова звітність в документальній та (або) в електронній формі подається до органів державної статистики протягом трьох місяців після припинення чи скасування воєнного стану або стану війни за весь період неподання звітності. У період дії воєнного стану або стану війни, а також протягом трьох місяців після його завершення не застосовується адміністративна відповідальність за неподання або несвоєчасне подання звітності.

Соціальна або нефінансова звітність – це документально оформлена сукупність даних не лише про результати економічної діяльності фірми, але й соціальні та екологічні показники. Така звітність є публічною і використовується як засіб інформування стейкхолдерів (персонал, акціонерів, партнерів, клієнтів, громадські організації) про те, як фірма реалізує цілі щодо економічної сталості, соціального добробуту та екологічної стабільності, закладені у її стратегічному плані розвитку. Єдиного інструменту або форми нефінансового звіту не існує. Global Reporting Initiative (GRI), Глобальний договір ООН і Всесвітня рада підприємців зі сталого розвитку (WBCSD), SDG Compass інформують компанії про те, як вони можуть узгоджувати свої стратегії з Цілями сталого розвитку. У складанні соціальної звітності найбільш використовуваними є стандарти AA1000, ISO9000/ISO14000 та «Еколейбл» Європейського Союзу.

Організація аналітичної роботи в компанії передбачає такі етапи:

- визначення цілей, об'єктів і суб'єктів аналізу;
- вибір організаційних форм аналізу;
- планування аналітичної роботи;
- формування бази даних для аналізу;
- опрацювання та аналіз даних;

– документальне оформлення результатів.

Об'єктами економічної аналітики можуть бути бізнес-процеси, конкуренти, ресурси, витрати, результати, функціональні сфери діяльності в бізнесі. Суб'єктами є працівники аналітичної служби компанії, маркетингологи, менеджери, банки, інвестори, органи державного управління, акціонери тощо.

Централізована форма організації аналітичної роботи передбачає її зосередження в окремому структурному підрозділі (секторі, відділі або департаменті), що гарантує концентрацію персоналу в одній команді та фаховий рівень аналітичної роботи. Основним її недоліком є відокремленість аналітичної роботи від функціональних сфер діяльності.

Децентралізована форма організації аналітичної роботи передбачає, що аналіз проводять працівники функціональних підрозділів відповідно до їхніх повноважень. У такому випадку забезпечується детальне вивчення окремих функціональних сфер діяльності фірми.

Планування аналітичної роботи. У плані зазначають об'єкти аналізу, терміни його проведення, відповідальних виконавців, технічні засоби і джерела інформації. План тематичного аналізу розробляють на підставі комплексного і зазначенням відповідних виконавців.

Інформаційне забезпечення аналізу передбачає збір, підготовку і перевірку інформації для аналізу за критеріями *повноти, достовірності, оперативності, зіставності даних*. На цьому етапі використовують такі способи формування бази даних: сканування (пошук уже сформованої, тобто ретроспективної інформації); моніторинг (відстеження поточної інформації, яка з'являється), прогнозування (формування інформації про майбутній стан підприємства та його оточення).

На етапі формування бази даних для аналізу важливе значення має їх перевірка на наявність неправильного формату, відсутні значення, неправильно написані заголовки, непотрібні стовпці тощо. Таку базу даних називають «неохайною» (з англ. *dirty*). Очищення або перетворення даних – це процес перетворення вхідних (так званих сирих) даних у технічно коректні дані (*tidy data*), на підставі яких можна формулювати коректні висновки. Методи підготовки даних для аналізу систематизовані у [9].

Аналітичне опрацювання даних. Цей етап передбачає вибір конкретних методів оброблення інформації відповідно до мети аналізу та їх реалізацію з використанням прикладних програм чи інформаційно-аналітичних платформ.

Документальне оформлення результатів аналізу. Результати аналізу можуть бути оформлені у вигляді пояснювальної записки, аналітичної довідки або висновку. Пояснювальну записку складають зазвичай для скерування

результатів аналізу вищому органу управління чи контролю. Вона містить висновки про результати діяльності та пропозиції щодо їх поліпшення. В аналітичній довідці подають результати аналізу, які призначені для внутрішнього використання. Аналітичний висновок готують, якщо аналіз виконує стороння організація. З прикладами аналітичних записок можна ознайомитися на сайтах українських і закордонних аналітичних центрів, детальніше див. додаток 1.

5.3. Інформаційно-аналітичні платформи.

Сучасним інструментом в організації і технології аналітичної підтримки прийняття рішень у бізнесі є використання інформаційно-аналітичних платформ. У табл. 5.3 наведено інформаційно-аналітичні платформи, які базуються на відкритих даних і можуть бути використані для економічної аналітики в бізнесі, утім на платній основі.

Таблиця 5.3

Інформаційно-аналітичні платформи для економічної аналітики

Назва	Характеристика послуг
Opendatabot	Для бізнесу: захист від рейдерських захоплень; контроль контрагентів; турбота про співробітників. Для громадян: повідомлення про борги та суди; захист від шахраїв; перевірка транспорту та нерухомості
Start Business Challenge	Державний інфо-сервіс надає покрокові інструкції з детальною інформацією про дозвольні документи, які потрібні для реєстрації бізнесу
YouControl (Досьє на підприємства)	Аналітична онлайн-система формує повне досьє на компанію України на підставі відкритих даних, відстежує зміни в держреєстрах і візуалізує зв'язки між афілійованими особами
Vkursi. Досьє на підприємства	Система Vkursi надає такі послуги: перевірка компаній; перевірка осіб; перевірка майна; судові рішення; аналіз землі
Пошуково-аналітична система 007	Проект передбачає сервіс пошуку та візуалізації даних з відкритих джерел про використання державою бюджетних коштів. Основний акцент зроблено на простоті використання та подання специфічної інформації з масивів великих даних
HURMA	Автоматизація процесів з HR, рекрутингу та OKR (Objectives and Key Results – метод планування та формулювання завдань, який забезпечує синхронізацію загальних та особистих задач співробітників) на підприємстві з кількістю персоналу від 10 осіб

Недержавні аналітичні платформи, на відміну від державних реєстрів і сер-вісів, дані з яких вони також активно використовують, зазвичай гнучкіше реагують на потреби споживачів бізнес-інформації. Базуючись на офіційних джерелах інформації, отриманій із державних реєстрів, у поєднанні з іншими джерелами аналітичних даних, сервіси на кшталт YouControl створюють додаткову цінність для своїх користувачів шляхом:

- *агрегації наборів даних з численних відкритих джерел і реєстрів для формування зручного для подальшого аналізу досьє окремих компаній чи фізичних осіб-підприємців (Модуль «Досьє» в системі YouControl);*

- *аналітичного опрацювання офіційних даних, результатом якої є нові аналітичні модулі, зокрема сервіси аналізу бізнес-зв'язків між фізичними та юридичними особами, пошуку афіліатів, інтегральні індекси фінансової стійкості, ринкової потужності чи комплаєнс-ризиків підприємств тощо (Модулі «Пошук афіліатів», «FinScore», «MarketScore», «Експрес-аналіз контрагента» в YouControl);*

- *зручної візуалізації та інтерактивного відображення інформації у вигляді графіків, фільтрів, дашбордів, пошукових систем, що дає змогу користувачам швидше приймати рішення (Модулі «Аналіз зв'язків», «Фінансовий аналіз», «Зовнішньоекономічна діяльність» у YouControl);*

- *збереження історичних відкритих даних, які нерідко втрачаються з часом в оновленні державних реєстрів, однак залишаються важливим джерелом інформації про історичні зв'язки чи репутаційні ризики (Модуль «Історія змін» у YouControl);*

- *надання послуг з моніторингу змін даних у державних реєстрах і похідної аналітичної інформації для наперед відібраного користувачем портфеля компаній (Модуль «Моніторинг» у YouControl);*

- *формування веб-середовища для зручного спільного пошуку, систематизації, зберігання й обміну інформацією між зареєстрованими користувачами системи (Модуль «Групи» в YouControl);*

- *надання у кастомізованому вигляді первинних чи аналітичних наборів даних залежно від інформаційних потреб і бізнес-процесів споживачів: не лише через веб-інтерфейс (інтернет-сайт), а й шляхом API (з англ. «Application Programming Interface» - прикладний програмний інтерфейс), що допомагає після інтеграції виконувати трансфер даних у машинночитабельному вигляді для автоматизованого відображення в інформаційних системах CRM/ERP/BPM, що належать клієнтам (Система YouScore: інтеграція з YouControl за допомогою API).*

Веб-інтерфейс аналітичної платформи YouControl дає змогу користувачам отримувати всю необхідну інформацію через взаємодію з сайтом у веб-браузері. Наприклад, аналітична онлайн-система YouControl відображає сформоване повне досьє на кожну компанію України на підставі відкритих даних, відстежує зміни в держреєстрах і візуалізує зв'язки між афілійованими особами.

YouControl дає змогу вирішити такі завдання: моніторинг офіційних відомостей контрагентів за інформацією з відкритих даних; рішення в галузі корпоративної економічної та інформаційної безпеки; конкурентна розвідка, бізнес-аналітика, комплаєнс; аналіз декларацій і державних закупівель.

У веб-інтерфейсі системи YouControl перебувають такі основні інструменти, що реалізують її можливості:

- *Пошук*: запит можна робити за кодом ЄДРПОУ, найменуванням, ПІБ директора або засновника, адресою, номером телефону та РНОКПП. Також можна фільтрувати компанії за регіоном, видом діяльності, статусом.

- *Картка контрагента* складається із спеціалізованих вкладок, в яких міститься вичерпна інформація у вигляді досьє: реєстраційні відомості, статус платника податку, ліцензії та дозволи, судові рішення, офіційні повідомлення та історія змін, а також аналітика: фінансовий та зовнішньоекономічний аналіз, зв'язки між афілійованими особами (врюаховуючи історичні), державні тендери, власність (торгові марки, автотранспорт, земельні ділянки, об'єкти нерухомості), національні публічні діячі, перевірки.

- *Експрес-аналіз контрагента* – результат аналізу контрагента за понад 400 комплаєнс-факторами. Система самостійно аналізує основні дані про компанію та присвоює відповідне маркування, що залежить від рівня ретельності, з якою рекомендується виконувати перевірку досліджуваної компанії її контрагентам (червоний, жовтий, зелений).

- *«Мої контрагенти» та «Історія переглядів»* містить історію всіх переглянутих «Карток контрагента», а також список обраних контрагентів.

- *Моніторинг* – це автоматичний робот, який відстежує зміни в держреєстрах про кожного доданого в моніторинг контрагента. Ці зміни приходять на е-пошту користувача.

- *Ринки*: інструмент дає змогу складати вибірки контрагентів на підставі різних даних з відкритих реєстрів за багатьма критеріями (виручкою, видом діяльності).

- *Пошук зв'язків* допомагає знаходити зв'язки між двома контрагентами за різними типами зв'язків (засновники та бенефіціари, директор або підписант, правонаступники, філії, ПІБ, адреса, телефон), також автоматично провести пошук афіліатів обраної юрособи.

- *Групи*: інструмент, який дає змогу ділитись списками контрагентів для утворення спільного інформаційного простору команди.

- *Список реєстрів* – довідник аналітика, в якому зібрані прямі посилання на сотні українських і світових реєстрів, а також зазначено, які дані містяться в цих реєстрах.

- *YouControl People* – перший цифровий інструмент для перевірки та управління ризиками співпраці з фізичними особами, містить широкий набір відкритої інформації про фізичних осіб.

Компанія створила й оновлює актуальний каталог підприємств України на підставі ЄДР, а також каталог судових рішень, каталог офшорів, каталог власників та директорів компаній, каталог компаній за КВЕД, каталог електронних декларацій. *API-сервіс «YouScore»*, який створив YouControl, дає змогу, крім традиційної взаємодії через веб-інтерфейс, інтегруватись із CRM або ERP-системами клієнтів корпоративного сектору. Інтеграція через API, зокрема, дає підстави перевірити необмежену кількість компаній у три прості кроки:

- 1) користувач додає список кодів ЄДРПОУ компаній в Google таблицю;
- 2) користувач натискає кнопку «Здійснити перевірку»;
- 3) таблиця клієнта автоматично отримує дані з усіх необхідних реєстрів і заповнить результати перевірки у відповідних колонках.

Внутрішній принцип роботи такої *You Score. Таблиці* полягає у тому, що плат-форма YouControl після запиту користувача: а) автоматично отримує дані в офіційних джерелах; б) обробляє, аналізує і фільтрує дані в системі *YouScore*; в) передає дані по API в таблицю користувача. Отож клієнт отримує актуальні дані у зручному вигляді. У цьому випадку джерелами даних стають як офіційні державні реєстри (Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань; Реєстр платників єдиного податку; Реєстр податкового боргу; Реєстр платників ПДВ тощо) та результати роботи аналітичних модулів YouControl, які допомагають користувачам дізнатися більше комплексної інформації про своїх бізнес-партнерів і клієнтів.

Детальну інформацію про можливості аналітичної системи можна дізнатися з відкритих навчальних матеріалів онлайн-курсів *YouControl.Aкадемія*, зокрема в Інструкції з використання інструментів YouControl.

5.4. Класифікації і групування в економічній аналітиці

Головним інструментом економічної аналітики на етапі систематизації первинних даних про суб'єкти бізнесу є групування. За рівнем уніфікації значень групувальної ознаки розрізняють стандартні та нестандартні групування. Стандартні групування передбачають чіткий перелік значень групувальної ознаки та їхню кількість. Правила стандартних групувань визначають і затверджують у відповідних нормативних документах. Наприклад, Господарським кодексом передбачено групування суб'єктів

підприємства за розміром на великі, середні та малі за ознаками доходу від усіх видів діяльності, кількості працівників. Господарським кодексом визначені значення відповідних критеріїв для кожної з трьох груп підприємств.

Нестандартні групування підприємства можуть застосовувати для своїх внутрішніх аналітичних та інших управлінських потреб. Наприклад, для організації роботи з клієнтами і підвищення її ефективності компанії можуть розподіляти їх за соціальними та психологічними характеристиками на такі типи: драйвери, аналітики, приятелі й емоціонали. Кожен із цих типів характеризується особливим стилем поведінки і прийняття рішень, а відтак – потребує відповідних підходів у комунікаціях.

Різновидом стандартних групувань є класифікації, класифікатори і номенклатури. Їхня особливість – кожному значенню групувальної ознаки відповідає код (див. пп. 3.3). Коди використовують для систематизації, пошуку об'єктів та автоматизованого опрацювання даних про них. Цей вид групувань формує основу для збору, обробки, аналізу та поширення даних у форматі, який забезпечує міжрегіональні і міжнародні порівняння, а також є зрозумілим для користувачів.

Класифікація – це систематизований за ієрархічним принципом розподіл явищ та об'єктів між групами, класами, розрядами на підставі їх збігу або різниці. Однією з основних характерних ознак класифікації є те, що той самий код мають багато об'єктів, які класифікують. Наприклад, вид діяльності за кодом С.10.82 у Класифікації видів економічної діяльності мають усі підприємства, які виробляють какао, шоколад і цукрові кондитерські вироби.

Класифікатор – це систематизований, наприклад, за алфавітною ознакою, перелік об'єктів (держав світу, валют, адміністративно-територіальних одиниць тощо), кожен з яких має свій код. Наприклад, Україна у Класифікаторі держав світу має код 804.

Номенклатура – це перелік систематизованих об'єктів. Іноді термін «номенклатура» використовують як синонім поняття «класифікація». Наприклад, номенклатура продукції промисловості (НПП) побудована за ієрархічним принципом і відповідає тим самим вимогам, що й класифікація.

З повним переліком класифікаторів, які використовують на різних рівнях аналітичної роботи, можна ознайомитися на веб-сайті Державної служби статистики України у рубриці «Методологія та класифікації».

Базовим інструментом економіко-статистичного аналізу структури і структурних зрушень в економіці України слугує Національний класифікатор ДК 009:2010 Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД).

КВЕД гармонізовано з Класифікацією видів економічної діяльності Європейського Співтовариства (NACE – Nomenclature of Activities European Community, Rev.2, 2006), а також з Міжнародною стандартною галузевою класифікацією ООН (ISIC – International Standard Industrial Classification of All Economic Activities).

КВЕД має ієрархічну систему кодування із застосуванням літерно-цифрового коду.

КВЕД гармонізований на рівні Y XX (розділ) з Міжнародною стандартною галузевою класифікацією всіх видів економічної діяльності (ISIC) та на рівні Y XX.XX (клас) – з Класифікацією видів економічної діяльності ЄС (NACE).

5.5 Аналіз структурних змін в економіці.

Структура – це внутрішня будова сукупності, яка складається з окремих взаємопов'язаних елементів. Базовим показником у вивченні структури є частка, яку визначають відношенням частини сукупності до її загального обсягу і зазвичай вимірюють у відсотках (%). Коли проводять аналіз структури в часі, то зміни структури називають структурними зрушеннями. Коли ж порівнюють структуру об'єктів, то оцінюють їх структурні відмінності.

Аналіз простої структури, яка містить невелику кількість елементів, виконують з використанням індивідуальних показників структурних зрушень, що показують абсолютну чи відносну зміну частки. Для узагальненої оцінки структурних зрушень чи відмінностей розраховують зведені та інтегральні показники (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Зведені та інтегральні показники порівняння структур

Показник	Формула	Інтерпретація
Коефіцієнт абсолютних структурних зрушень	$L_d = \frac{\sum d_i - d_j }{k}, \quad (3.1)$ <p>де d_i, d_j частки у порівнюваних періодах або об'єктах; k – кількість структурних частин сукупності</p>	<p>Діапазон значень: $0 \leq L_d \leq 100\%$, якщо $L_d < 2\%$, то структурні зрушення незначні; якщо $2\% \leq L_d \leq 10\%$, то структурні зрушення суттєві; якщо $L_d > 10\%$, то зрушення значні</p>
Коефіцієнт структурних зрушень	$\sigma_d = \sqrt{\frac{\sum (d_i - d_j)^2}{k}} \quad (3.2)$	Є більш чутливим, ніж лінійний коефіцієнт абсолютних структурних зрушень
Індекс Рязцева	$K_{\text{Рязцева}} = \sqrt{\frac{\sum (d_i - d_j)^2}{\sum d_i^2 + \sum d_j^2}} \quad (3.3)$	Набуває значень від 0 до 1. Що ближче до 0, то менші структурні зрушення чи відмінності і, навпаки, що ближче до 1, то більші структурні зрушення чи відмінності
	$I_{\text{Сараї}} = \sqrt{\frac{\sum (d_i - d_j)^2}{k}} \quad (3.4)$	
	$J_R = \sqrt{\frac{\sum (d_i - d_j)^2}{\sum (d_i + d_j)^2}} \quad (3.5)$	Пояснення наведено у табл. 3.4

З позиції інтерпретації найліпшим показником для аналізу структурних відмінностей є індекс Рязцева. Його перевага – значення цього інтегрального індексу не залежать від кількості складових статистичної сукупності і для характеристики міри структурних відмінностей розроблена спеціальна шкала (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Шкала оцінки міри відмінностей структур за індексом Рябцева (J_R)

Інтервали значень	Міра структурних відмінностей
0,000–0,030	Тотожність структур
0,031–0,070	Дуже низький рівень відмінностей
0,071–0,150	Низький ступінь відмінностей
0,151–0,300	Суттєвий ступінь відмінностей
0,301–0,500	Вагомий ступінь відмінностей
0,501–0,700	Дуже вагомий ступінь відмінностей
0,701–0,900	Протилежний тип структур
0,901 і більше	Повна протилежність структур

Для аналізу характеру розподілу використовують коефіцієнт нерівномірності розподілу. Для цього спочатку визначають кількість доміантних груп L (частка від 60 до 80%). Коефіцієнт нерівномірності розподілу обчислюють за формулою

$$K_{\text{нерівн}} = \left(\frac{k \times L}{k - L} \right) \cdot \sum (d - p)^2,$$

де k – кількість структурних елементів; L – кількість доміантних груп; d – частка елемента в структурі; p – коефіцієнт фіксованої частки, визначений за умови рівномірного розподілу значень елементів у структурі

Коефіцієнт нерівномірності набуває значень від 0 до 1. Що менше його значення, то більш рівномірний розподіл.

У структурно-динамічному аналізі використовують *індекс структурних зрушень*, який засвідчує, на скільки відсотків змінилося середнє значення показника внаслідок змін у структурі сукупності. Індекс структурних зрушень обчислюють за формулою

$$I_d = \frac{\sum x_0 f_1}{\sum f_1} \div \frac{\sum x_0 f_0}{\sum f_0} = \sum x_0 d_1 \div \sum x_0 d_0,$$

де x_0 – значення показника, зафіксованого на рівні базового періоду; f_0, f_1 – частоти (ваги) показника у базовому та звітному періодах відповідно; d_0, d_1 – частки показника у базовому та звітному періодах, відповідно.

У статистичному аналізі структури соціально-економічних явищ виникає необхідність вдаватися до різних умовних оцінок, таких як ранг. Для аналізу кореляції між досліджуваними показниками використовують коефіцієнт рангової кореляції Спірмена, який визначають за формулою

$$\rho = 1 - \frac{6(R_i - R_j)^2}{k^3 - k}$$

Тут R_i, R_j – ранг структурних елементів сукупності i -го (j -го) значення показ-ників; k – кількість структурних елементів.

Коефіцієнт Спірмена набуває значень в інтервалі $[-1; 1]$ і, наближаючись за абсолютним значенням до 1, свідчить про щільність зв'язку між досліджуваними ознаками. Значущість коефіцієнта Спірмена перевіряють за допомогою t -критерію Стьюдента.

Для оцінки взаємозв'язку між якісними та кількісними показниками, що характеризують однорідні продукти і ранжуються за одним принципом, можна використати коефіцієнт кореляції Кендала та множинний коефіцієнт рангової кореляції (коефіцієнт конкордації), які детально розглядають в теорії статистики.

5.5. SWOT- аналіз як основний метод стратегічного дослідження: суть, об'єкти, та особливості

Таблиця 5.6

Принципи економічної аналітики

Принцип	Зміст принципу
Системність	Вивчення об'єкта як відкритої динамічної системи – сукупності елементів, що взаємодіють як єдине ціле між собою та зовнішнім середовищем
Конкретність	Застосування чіткого переліку критеріїв і показників, які характеризують об'єкт, відповідних джерел інформації
Об'єктивність	Використання перевірених і достовірних первинних даних, методик їх обробки та аналізу, неупередженість висновків
Систематичність	Регулярність аналітичних процедур за спеціальною, заздалегідь розробленою програмою
Ефективність	Забезпечення відповідності між витратами на проведення аналізу та ефекту від аналітичних висновків і рекомендацій

Основним методом стратегічного дослідження є SWOT- аналіз (S –Strengths – сильні сторони; W – Weaknesses – слабкі сторони; O –Opportunities – можливості; T – Threats – загрози).

а) сильні сторони – позитивні характеристики суб'єкта, об'єкта підприємництва (кваліфікація, досвід, традиції, вигідні партнери, ефективна технологія, інвестор, «ноу-хау», винахід, патент, ліцензія і т.д.), які можуть створити перспективні умови для успіху;

б) слабкі сторони – характеристики, які за певних умов можуть ускладнити підприємницьку діяльність, створити загрозу успіхові, підвищити ризикованість. Серед них - низька кваліфікація, нестабільність, відсутність досвіду, традицій,

дисципліни, технологій, недостатня технічна оснащеність, нестача фінансів, капіталу, некритична оцінка реальних можливостей, неврегульованість юридичних питань. Їх, як правило, важко ідентифікувати без сторонньої допомоги;

в) можливості – спеціальні, властиві даному підприємству характеристики, які можуть забезпечити гарантований успіх;

г) загрозливі чинники – чинники, які за певних умов можуть повністю унеможливити підприємницьку діяльність. Наприклад, поширення хвороб, проти яких немає ефективного засобу, неврегульованість юридичних питань, ненадійні партнери, входження в ринок потужного конкурента, орієнтація на товар, що має тимчасовий попит, тощо.

Методологія SWOT припускає спочатку виявлення сильних і слабких сторін, а також загроз і можливостей, а далі – установлення ланцюжків зв'язків між ними, що надалі можуть бути використані для формулювання стратегії організації. SWOT-аналіз в загальній формі будується за допомогою таблиці 5.7.

Мета SWOT-аналізу – сформулювати основні напрями розвитку підприємства через систематизацію наявної інформації про сильні і слабкі сторони фірми, а також про потенційні можливості і погрози.

Завдання SWOT-аналізу полягає в тому, щоб:

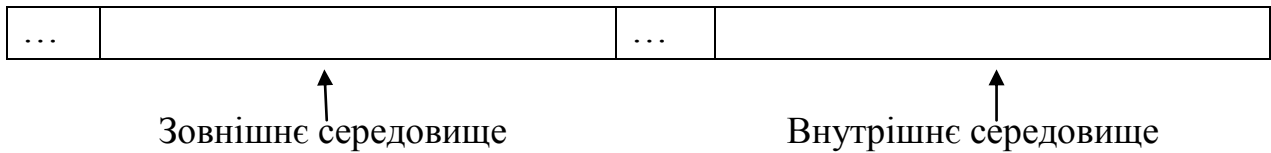
- виявити сильні і слабкі сторони в порівнянні з конкурентами;
- виявити можливості і погрози зовнішнього середовища;
- пов'язати сильні і слабкі сторони з можливостями і загрозами;
- сформулювати основні напрями розвитку підприємства.

Спочатку, з урахуванням конкретної ситуації, у якій знаходиться організація, складаються список її слабких і сильних сторін, а також список загроз і можливостей.

Таблиця 5.7

Загальна форма SWOT-аналізу

Можливості		О	Сильні сторони		S
1			1		
2			2		
3			3		
...			...		
n			n		
Загрози		T	Слабкі сторони		W
1			1		
2			2		
3			3		

Об'єкти SWOT-аналізу – це система взаємопов'язаних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства (Рис. 5.1).

Рис. 5.1. Об'єкти SWOT-аналізу

Зовнішнє середовище – це сукупність факторів, які формують довгострокову прибутковість організації і на які організація не може впливати взагалі або має незначний вплив.

Проміжне середовище – це сукупність факторів, які формують довгострокову прибутковість організації і на які вона може впливати через встановлення ефективних комунікацій.

Внутрішнє середовище організації – це сукупність факторів, які формують її довгострокову прибутковість і перебувають під безпосереднім контролем керівників та персоналу організації.

Особливості SWOT- аналізу полягають у тому, що він:

- виступає початковим етапом стратегічного планування;
- є складовим етапом у розробці стратегії;
- передбачає вивчення і внутрішнього, і зовнішнього середовища;
- виступає інформаційною підставою для формулювання стратегічних проблем та альтернативних стратегічних рішень підприємства;
- передбачає встановлення парних комбінацій між загрозами та можливостями у зовнішньому оточенні – з одного боку, та сильними й слабкими сторонами – з іншого;
- у центрі уваги SWOT- аналізу знаходяться фактори, що найсильніше впливають на конкурентну позицію підприємства, його конкурентні переваги;
- передбачає визначену послідовність вивчення чинників зовнішнього середовища: відстеження змін певного фактора; аналіз стану фактора; виявлення характеру впливу на підприємство; оцінка впливу на підприємство; прогнозування можливих наслідків впливу фактора на перспективу;
- припускає використання методів експертної оцінки;
- передбачає обов'язкову бальну оцінку факторів внутрішнього та зовнішнього середовища.

Недоліки SWOT- аналізу

1) відсутність чітких показників і даних, які необхідно враховувати. Тому дуже часто доводиться покладатися на суб'єктивні оцінки фахівців, призначених відповідальними за проведення заходу.

2) немає інструментів для оцінки та зіставлення впливу різних чинників. Завдяки такому методу можна сформулювати лише загальне уявлення про компанію, і її позиції на ринку.

Тема 6. Оцінка конкурентного середовища та галузевої структури економіки

- 6.1. Концепція державної політики розвитку та захисту конкуренції в Україні
- 6.2. Стан конкуренції та основні проблеми у сфері конкуренції в Україні
- 6.3. Державна політика у сфері розвитку та захисту конкуренції
- 6.4. Оцінка конкурентного середовища

6.1. Концепція державної політики розвитку та захисту конкуренції в Україні

В перекладі з латинської мови слово «конкуренція» - *concurrere* – дослівно означає «бігти разом», «змагатися», «боротися». Економічна конкуренція, яка є, власне, об'єктом цього дослідження, передбачає змагання між учасниками ринку, що має на меті підвищення прибутку, розширення виробництва, вихід на нові ринки тощо. Дослідження конкурентних процесів є актуальним як для компаній, так і для держави. З боку компаній необхідність оцінки конкуренції на ринку викликана бажанням володіти інформацією, яка в майбутньому стане основою для формування стратегічних цілей діяльності. Для держави розробка та застосування адекватних сучасним вимогам інструментів стає запорукою застосування дієвих механізмів конкурентної політики на тих чи інших ринках. Перед сучасними науковцями постає проблема пошуку такого інструментарію аналізу ринкових процесів та явищ, які б дозволили врахувати специфіку окремого ринку та надати реальну оцінку конкурентного середовища. Нами буде розглянуто, систематизовано та обґрунтовано підходи до оцінки конкурентного середовища на ринках різних видів благ, які відносяться до ринків диференційованого продукту.

Концепція державної політики розвитку та захисту конкуренції в Україні, затверджена у 2019 році визначає засади формування та реалізації єдиної та цілісної державної політики у сфері розвитку та захисту конкуренції та обмеження монополізму в Україні.

Концепція передбачає формування єдиного розуміння політики розвитку та захисту конкуренції на всіх рівнях державотворення, встановлення засад та принципів реалізації такої політики, визначає проблеми сьогодення у сфері конкуренції та шляхи їх вирішення для сталого економічного зростання та підвищення добробуту суспільства.

Національна конкурентна політика визначається як система дій, регулятивних заходів, нормативно-правових актів і фінансових пріоритетів органів державної влади, яка спрямована на розвиток та врегулювання взаємовідносин між учасниками економічних взаємин, покращення/вдосконалення якості конкурентного ринкового середовища з метою підвищення продуктивності, захисту інтересів споживачів та національного економічного зростання.

Ефективна конкуренція між суб'єктами господарювання є необхідною передумовою успішного функціонування та сталого розвитку економіки, рушієм продуктивності та інноваційності підприємницької діяльності, запорукою суспільного добробуту. Вільне змагання суб'єктів господарювання-підприємців забезпечує встановлення цін на рівні, що призводить до оптимального розподілу

суспільних ресурсів, сприяє підвищенню рівня організації господарської діяльності та здійсненню науково-технічного прогресу. Ефективна економіка, як наслідок, відповідно забезпечує підвищення ефективності на одиницю ресурсів, що використовуються, сприяючи зростанню продуктивності. Висока та динамічна продуктивність капіталу, як інвестиційна складова, та продуктивність праці, як соціальна складова, є запорукою зростання загального добробуту.

6.2. Стан конкуренції та основні проблеми у сфері конкуренції в Україні.

Невід'ємною умовою ефективного функціонування економічної системи в Україні є розвиток якісного конкурентного середовища – як результату й сукупності умов взаємодії усіх суб'єктів ринку, за відповідного рівня економічного змагання й можливості впливу окремих економічних агентів на загальноринкову ситуацію.

В Україні у більшості галузей та сфер економічної діяльності склалося конкурентне середовище. Згідно з даними опитувань підприємців, проведених Антимонопольним комітетом України, близько половини з них відчують значну конкуренцію з боку інших українських підприємств, найбільше – у фінансовій та страховій діяльності, торгівлі, переробній промисловості, агропромисловому комплексі.

Обсяг реалізації товарів, робіт та послуг на ринках на яких існує інтенсивна конкуренція між значною кількістю учасників або наявні сприятливі передумови для неї, становить близько половини загального обсягу реалізації товарів, робіт та послуг. У певних випадках інтенсивна конкуренція між суб'єктами господарювання має місце на ринках з обмеженою кількістю учасників (олігопольних ринках).

В Україні створена та діє система державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, що в цілому відповідає міжнародним та європейським стандартам, наявна система державного регулювання природних монополій, створена та впроваджується національна система контролю державної допомоги суб'єктам господарювання, триває процес наближення законів України до положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Сьогодні в Україні діють такі законодавчі акти, які регулюють відносини, що впливають чи можуть вплинути на економічну конкуренцію в державі: Конституція України, Закон України «Про захист економічної конкуренції», Закон України «Про Антимонопольний комітет України», Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції», Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання».

Водночас подальші активні ринкові реформи нагально необхідні для прискорення зростання, більш активні дії потрібні сьогодні для зменшення спотворюючого ефекту регуляторної системи, особливо в таких галузях, як: телекомунікації, транспорт, енергетика й інші.

Мале та середнє підприємництво на цей час має невелике значення в українській економіці, у той час як великі компанії та бізнес-групи домінують у багатьох важливих для економіки секторах, зумовлюючи неналежне функціонування конкурентних та ринкових процесів у підприємстві, низьке зростання продуктивності. Негативне ставлення бізнесу до олігархічного впливу на владу та домінування непотизму, антиконкурентних практик та дискримінації іноземних суб'єктів господарювання продовжують погіршувати нерівні правила та можливості для бізнесу в країні.

Домінування та захист певних державних підприємств від подальшої реструктуризації і приватизації унеможливають відкриття ринків, де такі державні підприємства функціонують, інвестування у відповідні сектори та навіть зрушення давно очікуваних корпоративних реформ, що насамперед покращило б конкурентне середовище та, як наслідок, позитивно вплинуло на стійке економічне зростання.

Передумови та стан економічної конкуренції у різних галузях і сферах економічної діяльності є досі неоднаковими та значною мірою гетерогенними. Такий стан пов'язаний із цілою низкою проблем та завдань, розв'язання яких є метою цієї Концепції.

Актуальні проблеми, які потребують розв'язання, можуть бути класифіковані за такими причинами виникнення та рівнями регулювання конкурентного середовища:

Суспільний рівень

На загальносуспільному рівні в державі недостатня ефективність конкуренції негативно позначається на економічному зростанні та рівні суспільного добробуту.

а) Серед причин такої недостатньої ефективності насамперед є те, що наявні конкурентні механізми не повною мірою забезпечують ефективний розподіл ресурсів, призводячи до недостатньої *розподільчої ефективності конкуренції*. Розподільча ефективність конкуренції дозволяє більш продуктивним суб'єктам господарювання виходити на ринки та/чи збільшувати свою частку за рахунок менш продуктивних суб'єктів господарювання. Її низький рівень, або відсутність, позначається на встановленні оптимальних цін на продукцію, роботи, послуги та на негативному для споживача

співвідношенні цін та якості товарів, які мали б існувати за умов більш широкого охоплення економіки конкурентними відносинами.

Також внаслідок неефективного розподілу ресурсів не створюється певного додаткового обсягу суспільних благ, який був би створений за умов наявності ефективної конкуренції.

б) Іншою причиною низької ефективності конкуренції в Україні є недостатня *виробнича ефективність ринків*, яка у свою чергу позначається на таких двох важливих показниках, як продуктивність праці та фондівіддача.

Недостатня виробнича ефективність ринків проявляється в низькій продуктивності праці.

в) Недостатня *динамічна ефективність ринків* є ще одним із наслідків недорозвиненої конкуренції в державі, що спричиняє незадовільне стимулювання науково-технічного прогресу та інноваційної діяльності суб'єктів господарювання різних форм власності, низький рівень інвестицій і запровадження технологій та недостатню кількість відповідних механізмів, що позначається насамперед на темпах та рівні інноваційності економіки в цілому, доступності новітніх технологій, впровадженні технологій у виробництво, прямих інвестиціях та трансфері технологій.

Економічний (ринковий) рівень

На економічному рівні до основних проблем якості конкурентного середовища слід віднести проблеми структурних особливостей товарних ринків, недостатньо сприятливе для конкуренції регуляторне середовище, нерівні умови конкурування.

а) Структурні особливості товарних ринків.

Структура ринків може бути:

- сприятливою для конкуренції (велика кількість учасників із невеликими ринковими частками, відсутність перешкод вступу та виходу);
- помірно сприятливою (олігополістичні ринки, а саме, обмежена кількість учасників ринків, помірні перешкоди вступу та виходу);
- несприятливою (один-два продавець(ці) або/та покупці, істотні чи неподолані перешкоди вступу для нових учасників або виходу з ринку).

Ринкова динаміка входу/виходу на той чи інший ринок є показовою під час аналізу структурних особливостей ринків (зокрема, частка «народжених» (створення сукупності виробничих факторів «з нуля») та «померлих» підприємств (ліквідація сукупності виробничих факторів) до загальної чисельності функціонуючих підприємств.

Дані такої економічної демографії є вкрай суттєвими для визначення стану конкурентного середовища в країні через наявну ринкову динаміку.

Бар'єри, що існують під час вступу на мережеві ринки (енергетика, телекомунікації, транспорт та ін.), є показовими щодо оцінки легкості входу/виходу на ринки. Державні підприємства продовжують користуватись перевагами під час здійснення своєї діяльності, що в тому числі проявляється у відсутності її проконкурентного регулювання. Захист від нових гравців не стимулює наявні компанії до підвищення інноваційності та продуктивності, ніж якщо б вони діяли в конкурентному середовищі. Як результат, згідно зі Звітом Світового Банку, за показником «Регуляторний захист діючих компаній на ринку» Україна має показник 1.14, що на дві позиції нижче за середній показник країн ОЕСР. Аналогічна ситуація склалась із показником «Бар'єри у мережевих секторах», де Україна має показник 3.19.

Крім цього, визначальним є показник інтенсивності внутрішньої конкуренції в межах національної економіки.

Під *інтенсивністю конкуренції* слід розуміти ступінь змагання суб'єктів господарювання, які є конкурентами на певному ринку, у боротьбі за споживачів та нові ринкові ніші.

Негативним був вплив інтенсивності конкуренції на обсяги випуску продукції українськими виробниками: частка підприємств, що скоротили виробництво власної продукції у 2020 році, на 15 відсоткових пунктів перевищила частку підприємств, що навпаки збільшили обсяги виробництва.

Особливої уваги заслуговує проблема відсутності агрегованих статистичних показників структури ринків та динаміки входу/виходу. Відсутність зазначених показників не дає можливості повноцінно проаналізувати вплив дестабілізуючих факторів на вітчизняну економічну систему, передбачити можливість спотворення конкуренції на окремих ринках та в межах економіки в цілому, визначити потенційні наслідки таких спотворень та проводити ефективний моніторинг і контроль поточного стану конкурентного середовища.

б) Недостатньо сприятливе регуляторне середовище для конкуренції в Україні виявляється в такому:

- *Нормативно-правові обмеження конкуренції*

Закріплені державою обмеження конкуренції існують на сьогодні у таких галузях, як електроенергетика, де наразі здійснюється проконкурентне реформування галузі, газовидобування та газопостачання (реформування галузі), транспортна галузь (проблеми ліцензування, відсутність сучасної системи регулювання на залізничному транспорті), телекомунікації (розподіл радіочастотного ресурсу), поштовий зв'язок, на ринках лікарських засобів

(ліцензійні умови), етилового спирту, банківських послуг та послуг, пов'язаних із здійсненням функцій держави.

Аналізуючи обмеження конкуренції з позицій якості регуляторного поля, необхідно звернути увагу на індекс економічної свободи, що характеризує «відсутність урядового втручання або перешкоджання виробництву, розподілу і споживання товарів і послуг, за винятком необхідного громадянам захисту і підтримки свободи як такої». За цим показником Україна входить до групи країн із невеликою економікою (індекс економічної свободи у 2018 році – 51.9). Звіт Світового банку щодо розвитку національної конкурентної політики України (2017) підкреслює, що в разі запровадження реформ, які знизять регуляторні обмеження в галузевих витратах, зростання доданої вартості в галузях, які інтенсивно розвиваються, призведе до збільшення річного ВВП на 0,015 процентних пунктів.

- Економічно невиправдані адміністративні перешкоди вступу на товарні ринки

За інформацією Офісу ефективного регулювання, норми, що встановлювали ті або інші обмеження доступу на товарні ринки, містились у 943 регуляторних актах і передбачали 661 інструмент обмеження доступу на товарні ринки.

Наявність перешкод вступу на товарні ринки характеризує показник легкості створення (ведення) бізнесу. У рейтингу «Doing Business-2019» за показником «Старт підприємницької діяльності» Україна посіла 56-те місце зі 190. Не менш важливим за цим напрямом є показник «Тягар державного регулювання», оскільки неефективне регулювання економіки призводить до погіршення конкурентних позицій окремих суб'єктів господарювання, ускладнення економічної ситуації на окремих ринках та на рівні всієї економіки в цілому. У рейтингу Звіту ВЕФ 2018 за цим показником вітчизняна економіка займає 67-ме місце.

- Державне цінове регулювання

Наявність державного цінового регулювання підвищує ризики ведення підприємницької діяльності. Такий компонент, як «Контроль за цінами», становить приблизно 61 відсоток від показника «Участь держави в бізнес-процесах», згідно зі Звітом Світового Банку щодо розвитку національної конкурентної політики України (2017). З одного боку, регулювання ціноутворення і тарифів можуть бути необхідними для регулювання природних монополій, проте регулювання цін для споживачів також може мати негативні наслідки, наприклад, зменшуючи стимули для інвестування на ринках, які можуть бути відкритими для конкуренції.

в) Нерівність умов конкурування суб'єктів господарювання

До нерівності умов конкурування суб'єктів господарювання призводять, зокрема:

- надання державної допомоги в будь-якій формі;
- пільгове оподаткування окремих учасників ринку;
- умови розподілу державних замовлень;
- нерівні умови виділення земельних ділянок, оренди об'єктів нерухомості, кредитування та ін.

На ринках, на яких уже склалося конкурентне середовище, істотною проблемою залишається проблема нерівного доступу до фінансового та матеріального ресурсу (земля, кредити, нерухомість, радіочастоти тощо), а також до інформації суб'єктів господарювання, що в тому числі обумовлено діями чи бездіяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування стосовно умов створення та здійснення діяльності такими суб'єктами. Як правило, у привілейованому становищі порівняно з конкурентами опиняються комунальні та державні підприємства, що створюються для діяльності на конкурентних та потенційно конкурентних ринках, а також приватні підприємства, власники яких мають певний політичний вплив.

Нерівність ставлення до суб'єктів господарювання різних форм власності характеризує показник «Спотворюючий ефект податків і субсидій на конкуренцію». Проблеми економічного рівня значною мірою обумовлені та доповнюються наявними проблемами державно-владного рівня.

Державно-владний рівень

На розв'язанні проблем поширеності якості конкурентного середовища в Україні негативно позначаються проблеми організаційного й інституційного забезпечення формування і реалізації єдиної та цілісної державної політики у сфері конкуренції в Україні на державно-владному рівні.

а) Потреби розвитку конкуренції недостатньо враховуються під час формування та реалізації інших напрямів державної економічної політики.

Проконкурентні засади та принципи не є повністю інтегрованими як необхідний елемент у діяльність державних органів, які забезпечують формування та реалізацію промислової, інноваційної, інвестиційної, зовнішньоекономічної, торговельної, цінової політики, політики захисту прав споживачів, та інших.

Дослідження Світового Банку та ОЕСР свідчать про те, що секторальні політики мають більш значущий вплив на зростання продуктивності, коли їх дії чітко спрямовані на конкурентні сектори або на підтримку та/або розвиток

конкуренції (наприклад, підтримання входу на ринки або заохочування молодих підприємців).

б) Відсутність чіткого розмежування функцій і повноважень органів державної влади щодо проконкурентного регулювання (у питаннях розвитку та захисту економічної конкуренції).

На сьогодні відсутнє чітке правове регулювання розподілу функцій та повноважень відповідних галузевих міністерств, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з питань формування та реалізації державної політики розвитку та захисту конкуренції (роль державних органів в формуванні та реалізації державної конкурентної політики закріплена лише в Положеннях про Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, в Законах України «Про телекомунікації» та «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг»).

в) Відсутня цілісна, загальноприйнята та визнана державою система показників моніторингу та оцінки, що відображали б результати реалізації державної політики у сфері конкуренції та обмеження монополізму в цілому, у розрізі галузей і регіонів, та механізми оцінки таких результатів Кабінетом Міністрів України, державою та суспільством. У свою чергу такі показники дозволяли б відповідальним органам вдосконалювати механізми розвитку та захисту конкуренції в Україні відповідно до виявлених проблем.

Для визначення стану захисту конкурентного середовища та ефективності діяльності Комітету доцільно використовувати показник економічного ефекту від заходів Комітету з контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції. Цей показник має важливе значення для визначення стану як конкурентного середовища в межах національної економіки, так і соціально-економічного розвитку країни в цілому, оскільки економічний ефект дозволяє оцінити вплив діяльності Комітету на суспільний добробут шляхом вдосконалення умов конкуренції або попередження негативного впливу на конкуренцію.

6.3. Державна політика у сфері розвитку та захисту конкуренції

У ринковій економіці конкуренція вважається одним із найефективніших механізмів повідомлення суб'єктам господарювання про потреби суспільства з метою підвищення економічної ефективності та з користю для споживачів. Послідовне зростання конкуренції повинне стимулювати економічне зростання та зростання зайнятості шляхом оптимального використання матеріальних, трудових та фінансових ресурсів, що безпосередньо впливає на підвищення

стандартів життя. Конкуренція є інструментом досягнення вищезазначених цілей.

Кінцевою метою реалізації національної конкурентної політики є сталий розвиток та суспільний добробут за рахунок:

- рівних та справедливих можливостей та отримання прибутку для бізнесу;

- свободи вибору та доступності для споживачів;

- розвитку та процвітання економіки країни.

Досягнення зазначеної мети відбувається шляхом реалізації цієї Концепції завдяки:

1) сприянню розбудові проконкурентного ринкового середовища та, зокрема, підвищенню інвестиційної привабливості країни, що передбачає:

- забезпечення ефективності функціонування ринків;

- розвиток технологічних інновацій;

- зростання ефективності використання ресурсів;

- підвищення продуктивності виробництва (продуктивність праці та капіталу);

2) захисту ефективної конкуренції, а саме:

- захист конкуренції як суспільного блага, що забезпечує зростання соціально-економічного добробуту суспільства;

- захист учасників ринків, їх прав і законних інтересів у процесі здійснення господарської діяльності від неправомірних посягань інших осіб, що захищають свої економічні інтереси незаконним способом;

- узгодженість регуляторної та інституційної структури і правозастосовчих процедур Комітету з Європейською моделлю конкурентного права;

- зменшення антиконкурентних проявів ведення господарської діяльності на ринках шляхом проактивного адвокатування конкуренції.

Цілями національної конкурентної політики є:

- збереження та розширення сфери дії конкурентних відносин на товарних ринках;

- забезпечення якості конкурентного середовища, що сприяло б стимулюванню інновацій у господарській діяльності, підвищенню рівня продуктивності такої діяльності та заохочувало підприємницьку ініціативу, стимулювало розподіл ресурсів на користь суб'єктів господарювання, що використовують їх найбільш ефективно;

- зменшення можливих негативних впливів на ринки у формі викривлень та «ринкових провалів» під час досягнення цілей, визначених нормативно-правовими актами та концепціями державних політик;

- впровадження професійної, відповідальної, результативної, підконтрольної та ефективної взаємодії органів державної влади задля розвитку та захисту конкуренції в Україні;

- забезпечення балансу інтересів споживачів, виробників та суспільства в цілому під час здійснення державного регулювання ринків, на яких унаслідок технологічних особливостей конкуренція не призводить до найбільш ефективного задоволення попиту;

- адвокатування конкуренції з метою формування і втілення проконкурентних принципів ведення будь-якої економічної діяльності як частини економічної та галузевої політик, а також виявлення та усунення антиконкурентних практик та норм;

- дотримання, гарантування та просування інтересів споживачів завдяки підвищеному вибору товарів, робіт та послуг з оптимальним рівнем цін.

Основні принципи державної політики у сфері розвитку та захисту конкуренції

Розв'язання проблем розвитку конкурентного середовища та захисту конкуренції можливе шляхом застосування комплексного підходу, що передбачає розвиток та взаємодію всіх складових системи національної конкурентної політики та ґрунтується на таких засадничих принципах:

Принцип законності

Принцип рівності й недискримінації
Принцип повноти та інтегрованості
конкурентної політики

Принцип відповідальності, прозорості та відкритості

Принцип пропорційності та актуальності

Реалізація вищезазначених принципів здійснюється з використанням таких механізмів:

- мінімально необхідне втручання держави у функціонування ринків; запобігання та протидія порушенням законодавства про захист економічної конкуренції; прозоре та недискримінаційне ринкове регулювання; врахування органами влади проконкурентних принципів при формуванні та реалізації державних політик та під час здійснення ними своїх функцій і повноважень; зняття бар'єрів доступу на потенційно конкурентні ринки, у тому числі на суміжні з ринками природних монополій; справедливе регулювання та ціноутворення суб'єктів природних монополій; забезпечення недискримінаційного доступу до інфраструктурних об'єктів (використання

залізничних колій, портів тощо); адвокатування конкуренції всіма органами державної влади та суб'єктами господарювання для розвитку ефективного конкурентного середовища.

Шляхи та способи досягнення цілей державної політики у сфері розвитку та захисту конкуренції

Пріоритетні напрями та заходи реалізації Національної конкурентної політики поділяються на ті, що спрямовані на розвиток конкурентного середовища, і ті, що захищають конкуренцію.

Розвиток конкурентного середовища

Розвиток конкурентного середовища відбувається через пряме та непряме втручання держави в економічні та ринкові процеси шляхом здійснення проконкурентного внутрішньогалузевого регулювання та безпосереднього втручання держави через відкриття нових ринків й усунення антиконкурентного галузевого регулювання.

Концепція передбачає як коригуючі, так і упереджувальні заходи та інструменти, структуровані відповідно до наявних проблем та природи факторів, що їх спричинили, а також впроваджує принципи та засади конкурентної політики, які сприяють розвитку та покращенню конкурентного середовища.

Пріоритетні напрями та заходи для втілення на економічному рівні:

а) Збір, обробка, аналіз і застосування даних щодо ринків та суб'єктів господарювання, моніторинг ринків, відповідний аналіз конкурентного середовища та політики:

- розробка і впровадження інструментарію оцінки ринкової та конкурентної політики;

- формування єдиних підходів до моніторингу, збору та аналізу даних, необхідних для дослідження функціонування ринків та умов діяльності суб'єктів господарювання на них, як приклад, за методологією інструментарію оцінки ринків і конкурентного середовища та/або Агрегованого індексу конкурентного тиску;

- формування організаційних та функціональних механізмів реагування з метою виявлення та усунення проблем конкурентного середовища на галузевому рівні;

- врахування потреб Комітету в належній статистичній інформації при проведенні Державною службою статистики досліджень структурних змін в економіці України та її регіонів, демографії підприємств та зведення обсягів виробництва і реалізації промислової продукції за видами.

б) Зняття бар'єрів доступу на ринки, запобігання створенню нових бар'єрів; стимулювання вступу на наявні ринки нових учасників:

- аналіз та перегляд нормативної бази, що регулює початок та ведення підприємницької діяльності;

- зміна регуляторних правил для стимулювання підприємницької та інвестиційної діяльності;

- спрощення регуляторних процедур, серед яких – система видачі ліцензій та дозволів;

- організація належного інформаційного забезпечення діяльності та роз'яснення проконкурентних правил і процедур відкриття та ведення бізнесу суб'єктам господарювання;

- зменшення адміністративного тягаря для новостворених суб'єктів господарювання завдяки перегляду відповідних нормативно-правових актів, що встановлюють такі норми;

- усунення бар'єрів у торгівлі та інвестиціях;

- розробка ефективних процедур надання державної допомоги та державної підтримки;

- запровадження оцінки впливу рішень органів влади та місцевого самоврядування на конкуренцію з метою уникнення створення додаткових та нових бар'єрів вступу;

- розробка відповідних інструментів фінансово-кредитної політики для стимулювання входження суб'єктів господарювання на нові ринки та/або розвитку своєї діяльності на існуючих.

в) Унеможливлення створення перешкод для утворення/виникнення нових ринків, сприяння формуванню конкурентного середовища на ринках, що створюються.

г) Створення якісної інфраструктури та забезпечення доступу до неї учасників ринкових відносин.

Якість регуляторного середовища може бути покращена через зміну ролі держави в дослідженні та регулюванні функціонування ринків та якісно іншому ставленні до конкуренції та її імплементації у державні політики завдяки:

- визначенню на державно-владному рівні шляхів, форми та ступеня втручання держави у функціонування існуючих та нових ринків шляхом розробки та використання інструменту оцінки ступеня участі держави на ринках;

- врахування органами влади проконкурентних принципів при формуванні та реалізації державних політик та під час здійснення ними своїх функцій та повноважень;

- запровадження механізму оцінки потенційного впливу на конкуренцію нормативно-правових актів під час здійснення аналізу регуляторного впливу (*ex ante*);
- запровадження механізму обов'язкового врахування впливу регуляторних актів на конкуренцію як обов'язкової складової відстеження результативності регуляторних актів (*ex post*).

6.4. Оцінка конкурентного середовища

З метою оцінки середовища діяльності фірм на ринку необхідно: шляхом розрахунку абсолютного та відносного відхилення дослідити динаміку таких показників: обсяги реалізації фірм, кількість фірм на ринку, чисельність працюючих в досліджуваній галузі та їх кваліфікація; надати характеристику продукції, що представлена на ринку та проаналізувати її в розрізі видів, марок тощо; визначити територіальні обмеження діяльності фірм.

Взаємодія між учасниками ринку. Аналіз взаємодії учасників ринку має включати загальну економічну оцінку середовища діяльності, в основі аналізу лежить застосування низки індексів, які наведені в табл. 6.1.

Дослідження взаємовідносин між ринковими учасниками передбачає визначення географічних, товарних та часових меж ринку; а також має проводитися на трьох різних рівнях в залежності від систем взаємодії. «виробник-держава»; «виробник-споживач»; «виробник-виробник». Щодо аналізу системи «виробник - виробник», то в даному випадку, на нашу думку, найбільш ґрунтовне дослідження дозволяє провести застосування системи показників рівня розвитку конкуренції.

Таблиця 6.1.

Формули розрахунку показників ринкової концентрації

Показник	Формула розрахунку
Індекс Херфіндаля-Хіршмана (ННІ)	$HHI = \sum_{i=1}^n s_i^2$
Індекс Ханна-Кея (НКІ)	$0 < b < 1, b \neq 1$ $HKI = (1 - IA(1 - b))^{\frac{b}{b-1}}$ $IA = 1 - \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(\frac{q_i}{Q} \right)^{1-(1-b)} \right)^{\frac{1}{1-b}};$ $b = 1$ $HKI = \exp(\sum s_i \log s_i)$ $b > 1$ $HKI = (\sum s_i^b)^{\frac{1}{b-1}}$ <p>b – коефіцієнт, що показує ступінь впливу дрібних фірм, якщо $b < 1$ та великих фірм, якщо $b > 1$; при $b=2$ - НКІ=ННІ</p>
U-Індекс (U)	$U = (n \sum_{i=1}^n s_i^2)^{\alpha n^{-1}},$ <p>α – коефіцієнт, що показує ступінь впливу кількості фірм, якщо $\alpha < 1$ та обсягів реалізації, якщо $\alpha > 1$; при $\alpha=1$ - U=ННІ</p>
Індекс Хауса (Hm)	$Hm = \sum_{i=1}^n s_i^2 - (s_i(HHI - s_i^2))^{\beta}$ <p>β – коефіцієнт, що знаходиться у зворотній залежності від кількості змов на ринку. Показує потенційно високу можливість змови, якщо $\beta < 0,5$ та ситуацію, коли імовірність ринкової змови низька, якщо $\beta > 0,5$; при $\beta \rightarrow \infty$ - $Hm \rightarrow$ ННІ</p>
Індекс Джині (G)	$G = \frac{1}{2(n-1)} \sum_{i,j=1}^n s_i - s_j $
Індекс Лернера (L)	$L = \frac{P - MC}{P} = \frac{P \sum_{i=1}^n s_i - \sum_{i=1}^n MC_i s_i}{P} = - \frac{\sum_{i=1}^n s_i^2}{Ed} = - \frac{HHI}{Ed}$
Індекс Розенблота (IR)	$IR = 1(2 \sum_{i=1}^n i r s_i - 1),$ <p>$i r$ – ранг; для найбільшої компанії присвоюється значення $i r=1$</p>
Індекс обсягів продажу (IQ)	$IQ = \frac{(132 - \Delta Q)}{66}$
Показник дисперсії (σ)	$\sigma^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (s_i - \bar{s})^2$

Дослідження розвитку конкуренції на ринку за допомогою методів регресійного аналізу відповідно до наведеного алгоритму слід здійснювати, на наш погляд за трьома напрямками, що ілюструє табл. 6.2.

Таблиця 6.2.

Дослідження конкуренції за допомогою методів регресійного аналізу

Напрями аналізу	Побудовані моделі
Аналіз обсягів реалізації	$Q = \alpha_0 + \alpha_i x_i + \dots + \alpha_m x_m + U_1$ (1.2)
Аналіз процесів ціноутворення (для ринків диференційованого продукту)	$\ln P = \mu_0 + \mu_j z_j + \dots + \mu_r x_r + U_2$ (1.3)
	$\ln Q = \gamma_0 + \gamma_i \ln P + U_3$ (1.4)
Аналіз показників рівня розвитку конкуренції	$HNI = c_0 + c_i x_i + \dots + c_m x_m + U_5$ (1.5)
	$G = d_0 + d_i x_i + \dots + d_m x_m + U_6$ (1.6)
	$\sigma = f_0 + f_i x_i + \dots + f_m x_m + U_7$ (1.7)
	$L = h_0 + h_i x_i + \dots + h_m x_m + U_8$ (1.8)
	$L = g_0 + g_i(HNI) + \dots + g_m(HNI) + U_9$ (1.9)
	$HKI = l_0 HNI^{l_1} U_{10}$, <i>при</i> $0 < b < 1, b \neq 1$; (1.10)
	$HKI = r_0 HNI^{r_1} U_{11}$, <i>при</i> $b = 1$; (1.11)
	$HKI = y_0 e^{y_1 HNI} U_{12}$, <i>при</i> $1 < b < 4$; (1.12)
	$HKI = HNI$, <i>при</i> $b = 2$; (1.13)
	$HKI = w_0 + w_1 \ln(HNI) + U_{13}$ <i>при</i> $b \geq 4$; (1.14)

Умовні позначення: Q обсяг реалізації, виробництво, P ціна, гедонічна ціна у період часу t, W рівень суспільного добробуту; індекс Херфіндаля-Хіршмана, індекс Лернера, G індекс Джині, σ показник розкиду ринкових часток, індекс обсягів продажу, індекс Ханна-Кея, агрегований індекс концентрації, праця, K капітал; a, c, d, f, g, h, l, r, w, y, α , β , γ , - шукані коефіцієнти моделей; помилки моделей; b – еластичний параметр при розрахунку індексу Ханна-Кея.

В процесі аналізу взаємодії учасників ринку на рівні системи «виробник - виробник» необхідно: розрахувати частки фірм на ринку як співвідношення обсягів реалізації певної фірми до загального обсягу ринку та проаналізувати, чи є на ринку очевидні лідери, наскільки великим є розрив між частками фірм на ринку, оцінити ступінь ринкової концентрації, використовуючи загальноприйняті показники: індекс Херфіндаля-Хіршмана, показник ентропії, розкиду логарифмів ринкових часток та ін., зробити висновки щодо рівня розвитку ринкової конкуренції шляхом розрахунку агрегованого індексу конкуренції АСІ, провести дослідження розвитку конкуренції на ринку за допомогою методів регресійного аналізу. Проаналізуємо наведені напрями більш детально.

1) Аналіз обсягів реалізації. В якості результуючої змінної розглядаються обсяги реалізації на ринку; в якості незалежних змінних – факторів. В основі переважної більшості показників рівня розвитку конкуренції на ринку лежить дослідження саме обсягів реалізації, що обґрунтовує необхідність дослідження динаміки показника.

2) Аналіз процесів ціноутворення (для ринків диференційованого продукту). На цьому етапі, користуючись методами кореляційно-регресійного аналізу, необхідно дослідити такі функції: дві пов'язані моделі, в основу яких покладена економетрична модель гедонічних цін Розена та система рівнянь, що описують зв'язок обсягів реалізації та ціни. В основі концепції гедонічних цін лежить припущення, про те, що цінність товарів визначається їх характеристиками. Перша модель в табл. фактично досліджує процес ціноутворення на ринку, оскільки описує зв'язок між ціною та набором характеристик: Застосування другої моделі зумовлено бажанням дослідити вплив ціни на обсяги продажу. Згідно моделі Розена, ціна, розрахована на основі її залежності з набором характеристик, є результатом взаємодії попиту і пропозиції на ринку.

3) Аналіз показників рівня розвитку конкуренції. Реалізацію цього напряму дослідження передбачає побудову та перевірку на адекватність моделей (1.5), (1.6), (1.7), (1.8). Індекс Лернера також можна записати як функцію від індексу Херфіндаля-Хіршмана (1.9). На основі взаємозв'язку індексу Херфіндаля-Хіршмана та індексу Ханна-Кея, визначаємо закономірну функціональну залежність індексів (на основі алгоритму кореляційно-регресійного аналізу) для різних випадків значення еластичного параметру b (1.10), (1.11), (1.12), (1.13), (1.14). Це певною мірою спрощує його розрахунок, а також дозволяє більш точно охарактеризувати ситуацію на досліджуваному ринку. Проведення дослідження на основі кореляційно-регресійного аналізу за допомогою наведеної вище методики дає змогу проаналізувати конкуренцію на ринку в комплексі.

Тема 7. Оцінка інвестиційного клімату

7.1. Поняття інвестиційного клімату та фактори, що впливають на нього

7.2. Питання формування сприятливого інвестиційного клімату

7.3. Оцінка інвестиційного клімату України

7.1. Поняття інвестиційного клімату та фактори, що впливають на нього

В умовах глобалізації економічного простору та інтеграції економічних процесів створення сприятливого інвестиційного клімату є необхідним для сталого економічного розвитку країни в контексті зовнішньоекономічної діяльності. Формування безпечного та надійного бізнес-середовища для іноземних інвесторів є одним із ключових чинників збільшення добробуту населення, обсягів валового внутрішнього продукту та репутації країни на світовій арені.

Інвестиційний клімат – це сукупність об'єктивних та суб'єктивних умов, які сприяють або гальмують процес інвестування народного господарства та окремих підприємств, компаній, галузей. Тобто це усі економічні, фінансові та соціально-політичні умови у країні, які впливають на те, чи готові фізичні особи, банки та установи позичати гроші та купувати частку (інвестувати) у підприємств, що працюють на території цієї країни. На нашу думку, під терміном «інвестиційний клімат» можна розуміти сукупність системи об'єктивних чи суб'єктивних факторів, притаманних певній окремій країні, що визначають її привабливість для інвестора.

Поняття інвестиційного клімату об'єднує в собі цілу систему факторів, які визначають ділову привабливість окремої країни або її території. Є такі показники клімату:

1. Корпоративний – привабливість об'єкта з точки зору його кредиторів, які купують цінні папери.

2. Привабливість галузі економіки.

3. Регіональний діловий клімат, який визначається як частка ризику з економічним потенціалом.

4. Інвестиційний клімат країни, що оцінюється провідними рейтинговими агентствами світу.

5. Світовий діловий клімат. Сприятливий інвестиційний клімат – поняття відносне, оскільки воно оцінюється безпосередньо потенційними інвесторами. Проте, беручи до уваги досвід європейських країн та діяльність підприємців у цілому світі, можна виокремити основні фактори та чинники, які формують інвестиційний клімат держави.

Серед них виділяють такі, як:

– прозора й обґрунтована законодавча база у сфері інвестування та державне регулювання інвестиційної діяльності;

– наявність загальних умов інвестиційної діяльності, валютне регулювання, стабілізація національної валюти, забезпечення інвестиційного рейтингу держави чи регіону на світовій арені;

– наявність гарантій, наданих державою інвесторам-нерезидентам;

- податкові пільги, режим іноземного інвестування, умови реєстрації іноземних інвестицій і спільних підприємств, наявність вільних економічних зон;
- стабільна робота фінансових і кредитних установ;
- стабільна політична ситуація;
- відсутність корупції і бюрократії;
- сприятливий стан інвестиційного ринку (функціонування фондових бірж, наявність інфраструктури тендерів);
- рівень розвитку продуктивних сил; – інвестиційна активність населення (виконання державної програми приватизації, зміна структури форм власності, мотивація дій індивідуальних інвесторів) та інші.

В умовах виходу України на світову економічну арену впродовж останніх років було проведено низку заходів по формуванню оптимізованого та безпечного бізнес-простору для іноземних інвесторів й створення умов для подальшої співпраці.

Однак з початком російської агресії в лютому 2022 року Україна фактично втратила можливість до економічного зростання та залучення іноземних інвестицій у бізнес-сектор з низки причин. Очевидною та першочерговою з них є ризик втрат інвестором інвестованих коштів.

Таким чином, комплекс реалізованих та потенційних ризиків в середовищі функціонування українського бізнесу зростає та унеможливає повноцінне компенсування з допомогою державного фінансування, виникає додаткове навантаження на вітчизняний бізнес.

Тому для уряду країни, окрім відновлення суверенітету на власних землях, постає ще одне нове завдання – відбудови об'єктів цивільної та критичної інфраструктури за допомоги держав-партнерів, а також відновлення довіри іноземних інвесторів, формування інвестиційно привабливої економіки з допомогою нових механізмів та вдосконалених алгоритмів дій із залучення прямих іноземних інвестицій.

7.2. Питання формування сприятливого інвестиційного клімату

Донедавна до основних проблем в формуванні сприятливого інвестиційного клімату (зменшення інвестиційної привабливості регіону в цілому) відносили: недосконалу законодавчу базу, суперечливість в захисті інтересів інвестора, високий рівень корупції, геополітичні загрози, економічний спад в світі, що спричинений пандемією Covid-19 та ще низку факторів, пов'язаних з інфраструктурою, логістикою, соціальними чинниками тощо.

Однак з моменту російського вторгнення і усіх геополітичних та економічних подій, що відбуваються відтоді, стан інвестиційного клімату прогнозовано різко погіршився, а отже і показники інвестиційної привабливості України стрімко знизились.

На сьогодні для відбудови та економічного розвитку держави обсяг власних фінансових ресурсів України є недостатнім і гостро постає потреба у залученні коштів іноземних інвесторів. Лише за прогнозованими даними для відшкодування збитків Україні знадобиться близько 1,1 трлн дол. США.

Враховуючи наведені вище обставини, до ключових напрямів державної політики (що сприятимуть процесам активізації залучення інвестицій, зростанню кількісних показників інвестиційних угод) можемо віднести наступні:

потужний природно-ресурсний потенціал;

наявність кваліфікованих робочих кадрів, які можуть швидко пристосуватися до новітніх технологій виробництва;

низька заробітна плата; наближеність до країн ЄС та територіальне розміщення загалом;

наявність перспективних галузей, які потребують інвестицій, достатня кількість інноваційних бізнес-ідей та проектів;

позитивні зрушення в розвитку та вдосконаленні соціально-економічного підґрунтя щодо залучення інвестицій, швидка адаптованість країни до зовнішніх факторів, ризиків, світових шоків.

Для визначення впливу геополітичної ситуації на ринок інвестування України варто проаналізувати обсяги залучення іноземних інвестицій за останні десять років та оцінити їх динаміку. Виявлено численні коливання у обсягах інвестицій. Як свідчення сповільнення розвитку вітчизняної економіки, найбільш значний спад надходжень спостерігаємо у 2014 р.

У цей період інвестиції скоротилися у понад 2 рази (рис. 1).

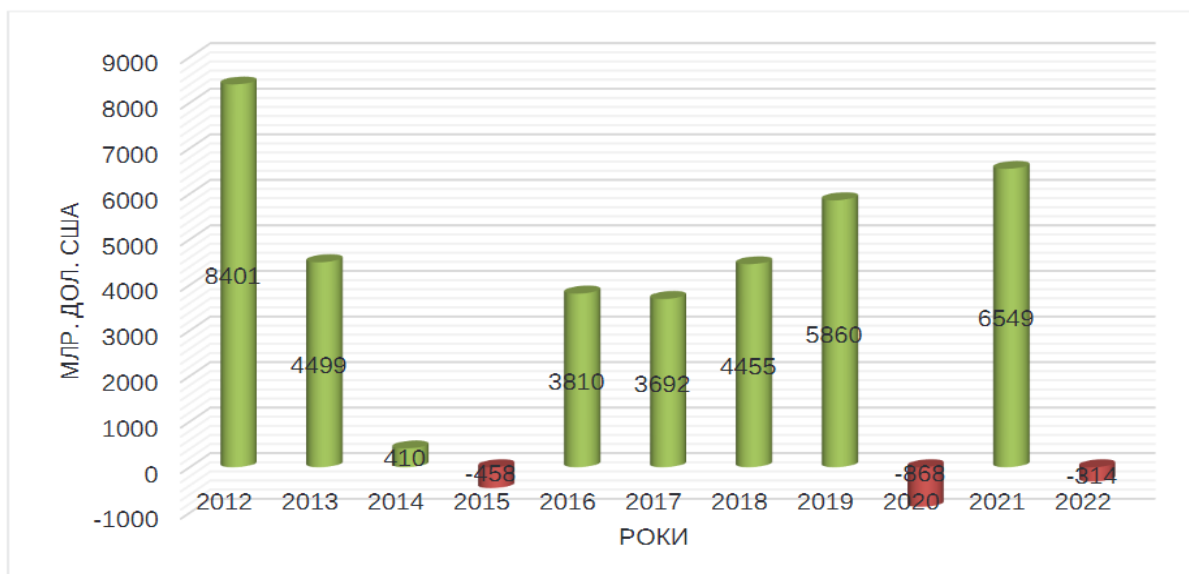

Рис. 1. Обсяг прямих іноземних інвестицій за 2012–2022 (I-II квартал) рр. в млрд дол. США

Загалом на інвестиційний клімат держави чинять вплив дуже багато різноманітних факторів, однак вирішальне значення серед них мають насамперед політична стабільність, ступінь втручання уряду в економіку, наявність чи відсутність природних ресурсів, демографічна ситуація, географічне положення, рівень та динаміка ключових макроекономічних показників.

Як відомо зі світової практики, завдяки залученим інвестиціям створюються нові підприємства, з'являються нові робочі місця, модернізується обладнання на діючих підприємствах, запроваджуються інновації, розвивається інфраструктура.

Одним зі стратегічних завдань кожної держави є саме створення сприятливого клімату, й Україна – не виняток.

7.3. Оцінка інвестиційного клімату України

Зробимо оцінку інвестиційного клімату України за допомогою оцінки основних факторів, що впливають на формування інвестиційного клімату.

1. Зовнішньополітичний стан. Політична ситуація після виборів Президента України та Верховної Ради, втрата довіри населення до уряду, анексія Криму Росією та агресія Росії на Сході України значно погіршують політичну оцінку України.

2. Макроекономічні фактори. Інвестор, маючи намір інвестувати в країну, здійснює аналіз та оцінку її макроекономічних показників. Беручи до уваги

макроекономічні показники України, наведені у таблиці 1, можна зробити висновок про наявність інфляції, спричиненої зростанням цін на імпортовані товари, великий державний борг та нестабільність державних фінансів. Усі ці фактори є несприятливими для інвестування в економіку України.

3. Правове середовище. Державне законодавство України щодо інвестицій зробило однакові умови діяльності для іноземних та вітчизняних інвесторів. Воно дає необхідні гарантії діяльності для інвесторів, а саме застосовує національний режим інвестиційної діяльності. Інвестиції в Україні не підлягають вилученню з приватної власності осіб у власність держави.

4. Податкове оточення. Податкова політика держави має вплив на інвестиційну діяльність, адже саме величина податкового навантаження є часто вирішальним фактором у прийнятті рішення щодо інвестування в економіку країни.

Згідно з даними Державної служби статистики України, у 2019 році в економіку України прямими іноземними інвесторами з понад 76 країн світу вкладено 2870 млн дол. США прямих інвестицій. Варто відзначити, що загалом спостерігається негативна динаміка залучення ПІІ в економіку України впродовж останнього десятиліття.

Така тенденція пояснюється нестабільною економіко-політичною ситуацією, воєнним конфліктом на сході країни та анексією півострова Крим, а також нестабільністю державних фінансів та економіки загалом, значною корупцією та бюрократією. У рейтингу Світового банку Doing Business-2020 за показником щодо легкості ведення бізнесу Україна зайняла 64-е місце серед 189 країн світу, а в 2019 р. – 71-е місце.

А у рейтингу інвестиційної привабливості країн світу BDO International Business Compass (IBC) Україна за 2019 рік піднялася на 3 позиції і займає 131-е (зі 174) місце.

До 10 найбільших країн-інвесторів, як і раніше, належать Кіпр, Велика Британія, Нідерланди і решта країн.

Однак, попри усі реформи, здійснені протягом останніх років, бізнес-середовище України та її інвестиційний клімат важко оцінити як стійке привабливе середовище для розвитку міцних зовнішньоекономічних зв'язків на міжнародних ринках. У зв'язку з останніми економічними подіями на території України стан інвестиційного клімату є вкрай несприятливим.

Серед причин, які гальмують залучення ПІІ в економіку країни та створення сприятливого інвестиційного клімату і бізнес-середовища, є насамперед недосконала система законодавства, обмеження і недостовірність

інформації про інвестиційний об'єкт, суперечливість інтересів інвесторів і національної економіки тощо.

Основними проблемами надходження іноземних інвестицій в Україну є також недостатній розвиток законодавчої бази щодо захисту прав інвесторів, відсутність досконалого регулювання податкової системи й ефективної інфраструктури для іноземних підприємців.

Крім того, спостерігається наявність суттєвих ризиків на валютному ринку, складне становище банківської системи, зниження міжнародної конкурентоспроможності українських підприємств, низька якість продукції, яка не відповідає європейським стандартам, досить вузький діапазон сфер інвестування й обтяжлива процедура оформлення документації та складність системи оподаткування, широко розповсюджена корупція та поживлення трудової міграції з України.

Проте найголовнішими проблемами залучення інвестицій в Україну залишаються нестабільність економікополітичного стану країни і затяжна криза.

Для покращення інвестиційного клімату в Україні актуальним сьогодні є питання вдосконалення організаційно-правової бази стосовно забезпечення сприятливого інвестиційного клімату та створення фундаменту поліпшення конкурентоспроможності національної економіки. Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, проведений аналіз інвестиційного клімату України в контексті зовнішньоекономічної діяльності та факторів, які впливають на формування такого бізнес-середовища, дає змогу зробити висновок, що інвестиційний клімат – це комплексне поняття, на яке впливають економічні, політичні, соціальні та інші фактори. Можна зазначити, що Україна є недостатньо привабливою для інвестиційних потоків, але має перспективи за умови усунення наявних проблем щодо залучення інвестицій.

Повномасштабна війна є головним негативним фактором впливу на рівень інвестиційної привабливості України. Про це свідчать результати опитування, проведеного Європейською бізнес асоціацією у I півріччі 2022 року. Зокрема, інтегральний показник Індексу інвестиційної привабливості України у першій половині 2022 року знизився на 0,56 балів з 5 можливих – до 2,17, що є найнижчим значенням з 2013 року.

Відсоток керівників компаній, які вважають інвестиційне середовище в Україні несприятливим, зріс з 5% до 53% за останні пів року. Ще 34% вважають його скоріше несприятливим. Нейтрально оцінюють поточний інвестиційний клімат 9% директорів, і ще 4% вважають його сприятливим.

Найбільше позитивних оцінок ділового середовища було отримано від представників юридичного та консультаційного бізнесу, а також підприємств FMCG сфери. Оцінка піврічної динаміки інвестиційного клімату також відчутно погіршилася. Негативну динаміку спостерігають 79% інвесторів, ще 17% вважають, що діловий клімат не зазнав суттєвих змін. Дещо кращими є прогнози на наступні шість місяців. Тільки 38% очікують подальшого погіршення ситуації, тоді як 36% вважають, що інвестиційний клімат не зазнає суттєвих змін, а 26% прогнозують його покращення до кінця року.

Водночас, попри війну, 91% компаній планують продовжувати працювати на ринку України, а 55% збираються інвестувати в Україну навіть у воєнний час. Зокрема, CEO зазначають про плани інвестицій в аграрну сферу, енергетику, IT та телеком, будівництво, фармацевтику, FMCG, нерухомість та інше. До того ж, 12% вважають, що новим інвесторам буде вигідно заходити в Україну цього року, хоча інші 57% респондентів з цим не погоджуються. Серед позитивних змін бізнес-лідери найвище оцінили надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС, скасування мит і квот на український експорт та «транспортний безвіз» з ЄС.

Під час чергового аукціону із розміщення ОВДП, який відбувся 09.08.2022, Міністерством фінансів було підвищено граничний рівень дохідності 6-місячних гривневих облігацій з 10% до 12%, що дозволило залучити до державного бюджету 3,5 млрд. гривень, задовольнивши всі заявки за відповідним інструментом. Натомість за гривневими ОВДП із погашенням у липні та вересні 2023 року граничні ставки дохідності не змінилися порівняно із попереднім аукціоном (14% та 16%), що обмежило обсяг відповідних розміщень.

З урахуванням планових погашень за плинний тиждень обсяг ОВДП в обігу скоротився на 12,6 млрд. гривень, передусім за рахунок скорочення обсягу ОВДП в портфелях банків (-15 млрд. гривень). Також зменшили свої вкладення в ОВДП фізичні особи (-103 млн. гривень за тиждень), а також нерезиденти (-1,6 млрд. гривень), обсяг ОВДП у власності яких знизився до рівня менше 70 млрд. гривень або 6% від загального обсягу ОВДП в обігу. Натомість дещо збільшився портфель ОВДП у власності юридичних осіб (+0,6 млрд. гривень за тиждень) та Національного банку (+3,5 млрд. гривень).

Загалом, за розрахунками Національного банку, з початку повномасштабної війни в Україні обсяг сплачених Урядом України коштів за погашеннями внутрішніх боргових інструментів на 40,4 млрд. гривень перевищив обсяг залучених коштів до державного бюджету на аукціонах із продажу ОВДП. Зокрема, у квітні від'ємне сальдо внутрішніх боргових

операцій уряду становило 2 850,5 млн грн; у травні – 411,0 млн грн; у червні – 20 997,2 млн грн; у липні – 17 095,7 млн грн; з початку серпня – 9 683,5 млн грн.

Зняття обмежень на здійснення операцій на ринках капіталу та організованих товарних ринках, які були введені 24.02.2022 у зв'язку зі збройним нападом росії на Україну та введенням воєнного стану, стимулюватиме збільшення операцій та ємності вторинного ринку державних цінних паперів, проте може збільшити вартість запозичень Міністерства фінансів для фінансування державного бюджету у разі, якщо дохідність операцій на вторинному ринку ОВДП суттєво перевищуватиме граничну дохідність первинних розміщень.

Тема 8. Аналіз соціальної складової економіки

- 8.1. Дослідження проблем соціальної складової економіки
- 8.2. Соціальна відповідальність бізнесу
- 8.3. Світова практика соціалізації економіки

8.1. Дослідження проблем соціальної складової економіки

Актуальність дослідження проблем соціальної складової економіки на різних її рівнях пов'язана з низкою зовнішніх та внутрішніх, реальних та потенційних загроз в цій сфері. У реаліях сьогодення з огляду на глобалізаційні виклики, зокрема, гібридної війни, питання забезпечення соціальної безпеки набуває нової актуальності як для науки, так і для практики. Особливо гостро зазначена тематика актуалізується у рамках набуття чинності Угоди про асоціацію та виконання нашою країною взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань у сфері забезпечення впровадження соціальних і безпекових стандартів та вимог. Зазначена тема актуалізується також в контексті подальшого розвитку економічної безпекології, спрямованої на необхідність розв'язання окремих проблемних питань щодо соціальних аспектів економічної безпеки України.

Державне прогнозування економічного і соціального розвитку - науково обгрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного і соціального розвитку. Прогноз економічного і соціального розвитку є засобом обгрунтування вибору тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень державними органами,

органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів; програми економічного і соціального розвитку - державні цільові програми економічного, соціального розвитку, програми економічного, соціального розвитку областей, районів, міст; прогнозні та програмні документи економічного і соціального розвитку - документи, що відповідають вимогам законодавства України щодо документів і відображають прогнози та програми економічного і соціального розвитку; учасники державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку - органи державної влади, які розробляють, затверджують і здійснюють прогнозні та програмні документи економічного і соціального розвитку, а саме: Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері економічного і соціального розвитку, інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Система прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку складається з:

- прогнозів економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткостроковий періоди;

- прогнозів розвитку окремих галузей економіки на середньостроковий період;

- загальнодержавних програм економічного, соціального розвитку, інших державних цільових програм;

- прогнозів економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на середньостроковий період;

- програм економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на короткостроковий період.

У разі необхідності прогнозні і програмні документи економічного і соціального розвитку можуть розроблятися на більш тривалий період.

Прогнози розвитку галузей економіки на середньостроковий період розробляються на п'ять років.

У прогнозі розвитку галузі економіки на середньостроковий період повинні бути відображені:

- аналіз розвитку відповідної галузі економіки за попередній період;

- характеристика використання виробничого потенціалу галузі;

- оцінка задоволення потреб у основних видах товарів і послуг, що виробляються підприємствами галузі, на внутрішньому ринку;

- характеристика головних проблем розвитку галузі;

прогноз кон'юнктури на внутрішніх і зовнішніх ринках основних видів товарів та послуг галузі;

можливі шляхи розв'язання головних проблем розвитку галузі;

цілі та пріоритети розвитку галузі у середньостроковий період та пропозиції щодо напрямів державної політики у цій галузі;

пропозиції щодо структурної перебудови галузі, технологічного оновлення виробництва, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, енергозбереження та підвищення ефективності виробництва;

основні показники розвитку галузі (обсяги та ефективність виробництва, розвиток конкуренції, конкурентоспроможність продукції, забезпеченість сировиною та матеріалами, фінансове становище підприємств галузі, розвиток міжгалузевих зв'язків, ефективність системи збуту продукції, обсяги інвестицій);

висновки щодо тенденцій та напрямів розвитку відповідної галузі протягом середньострокового періоду.

Прогнози розвитку галузей економіки на середньостроковий період затверджуються в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

8.2. Соціальна відповідальність бізнесу

Соціальна відповідальність бізнесу стає все більш ваговою частиною роботи великих підприємств та невід'ємною складовою іноземних компаній, які функціонують на ринку України. Але в державі існують певні перешкоди для масштабного розвитку СББ, що вже було досліджено в попередніх роботах автора та які визначають напрями дій органів державної влади для вирішення існуючих проблем. Основним в цьому стає формування системи соціально-відповідального підприємництва на національному рівні, що зробить підвалини для розвитку держави загального добробуту. Проблемою в цьому стає багатогранність СББ та розуміння цього поняття як соціальне, що власниками компаній не відноситься до підприємницької діяльності. Тому, важливим є висвітлення економічної складової СББ для підприємців для введення її в діяльність компанії.

Соціальна відповідальність бізнесу за своєю сутністю є відповідальністю компаній перед суспільством за результати своєї діяльності. Ця відповідальність може проявлятися в декількох напрямках: перед персоналом – дотримання прав працівників, виплата заробітної плати, розвиток персоналу; перед споживачами – виробництво якісної продукції; перед суспільством – охорона навколишнього середовища тощо. Тобто, сфер прояву СББ достатньо багато. В цілому, можна сказати, що вона включає в себе як етичну, так і

юридичну, екологічну та економічну відповідальності. В цьому й проявляється багатогранність цього поняття. Саме через це багатьма підприємцями СВБ сприймається як діяльність із забезпечення етичними та юридичними нормами працівників, споживачів та суспільство взагалі, хоча це не в повній мірі відображає його сутність. Соціальна відповідальність є економічною категорією, яка проявляється в забезпеченні рентабельності роботи підприємства та певного рівня життя працівників компанії.

Ще А. Керролл представляв модель СВБ у вигляді піраміди із 4-ма видами відповідальності: економічною (яка лежить в основі СВБ), правової, етичної та філантропічної (дискреційної). Економічна відповідальність виступає базовою функцією компанії та спрямована на задоволення потреб споживачів та отримання прибутку компаніями. Тобто, компанія, яка є прибутковою, вже можна вважати соціально-відповідальною, що може бути пояснено наступним механізмом: компанія, яка отримує прибуток, сплачує з нього податки та виплачує заробітну плату. У випадку, коли компанії не є прибутковою, то й податки не можуть бути сплачені та працівники потерпають від заборгованості із заробітної плати. Саме тому, можна вважати, що прибутковість компанії вже є соціальною відповідальністю цієї компанії.

Правова відповідальність проявляється в додержанні усіх правових вимог та норм законодавства, яке стосується сфери діяльності компанії. Етична відповідальність може бути простежена в дотриманні норм суспільства та моралі, які не мають нормативно-правового закріплення. Філантропічна відповідальність – виступає найвищим рівнем СВБ – характеризується добровільною участю підприємств в реалізації соціально-значущих програм та формуванні нової якості життя суспільства. В основі СВБ будь-якого підприємства лежить не етична та правова відповідальності, а саме економічна, як основа соціальної відповідальності підприємництва, що засноване на отриманні компанією прибутку та формуванні задоволеності потреб споживачів.

Однак, відповідальність є соціальною, оскільки у відносинах між людьми та їх групами відповідальність реалізується у міжособистісних відносинах через взаємозв'язок та взаємозалежність. Вона виникла як аспект суспільних відносин, разом з утворенням суспільства, і впродовж всієї історії виступає як один з чинників управління та регуляції поведінки людини у процесі діяльності. Разом із розвитком суспільства і адекватних йому соціальних правил і норм та відповідних соціальних, правових, політичних, економічних інститутів, які регулюють поведінку людини, розвивається і поняття соціальної відповідальності. Тобто, він бачить цю категорію більш соціальною, аніж

економічною. Хоча й зазначає, що розвиток економічних інститутів вплинув на розвиток самого поняття.

Можна виокремити економічну складову поняття, або підходи до визначення сутності СВБ.

1. Інструментальний підхід, згідно якого підприємство виступає інструментом для створення багатства, а вся його соціальна діяльність спрямована на досягнення економічного результату. Діючи таким чином, організація виконує свою економічну функцію, виробляючи товари та послуги, необхідні для суспільства та створюючи при цьому робочі місця і забезпечуючи максимізацію прибутку для акціонерів. Деякі сучасні дослідники, прихильники інструментального підходу, наголошують на тому, що лише максимізація прибутку у довгостроковій перспективі визначає справжню відповідальність бізнесу, оскільки подібний підхід дозволяє поєднати інтереси як акціонерів, так і інших зацікавлених сторін. Основним прихильником такого підходу був відомий економіст М. Фрідмен, який стверджував, що підприємство вже є соціально-відповідальним, якщо воно є прибутковим. Згідно цього підходу СВБ є за своєю суттю повністю економічним поняттям, тому що спрямоване на підвищення прибутку підприємства і в цьому вбачається його соціальна відповідальність.

2. Підхід з позиції політичного впливу, який базується на тому, що підприємства мають здатність впливати на суспільство, і через те повинні відповідально використовувати цю здатність. При цьому під соціальною силою розуміють здатність впливати на результати важливих суспільних процесів з метою вирішення суспільних проблем незалежно від політичних інститутів.

3. Підхід з позиції соціальних вимог, згідно якого підприємство має зосереджувати свою діяльність на визначенні соціальних вимог суспільства та відповіді на них, сприяючи тим самим посиленню своїх позицій.

4. Підхід з позиції етики, головною особливістю якого є те, що в його основі лежить ідея етичного обов'язку бізнесу та окремих менеджерів перед суспільством.

Для обґрунтування важливості економічної складової в СВБ звернемось знову до однієї із концепцій соціальної відповідальності – концепції економічної відповідальності, засновником якої є М. Фрідмен, про якого було згадано вище. Так, згідно його концепції, економічна відповідальність підприємства зводиться виключно до максимізації прибутку. Діяльність підприємства повинна бути спрямована на отримання прибутку та його максимізацію з дотриманням діючого законодавства країни. Однак в економічно

розвинутих країнах таке трактування концепції економічної відповідальності піддають критиці.

На практиці дотримання тези про прагнення до максимізації прибутку як єдиного зобов'язання перед суспільством, призводить до негативних наслідків для самого підприємства. Отже, теоретиками економічної думки була спроба звести СВБ лише до економічної відповідальності, але це не отримало свого поширення: науковці зауважують, що лише економічний бік СВБ не є єдиним зобов'язанням перед суспільством. Вони бачать в цьому загрозу, в першу чергу, для самого підприємства. Але не можна не зауважити, що саме економічний бік соціальної відповідальності робить можливим її втілення в життя, створюючи підґрунтя для легального ведення бізнесу, своєчасної оплати праці та оплати гідного рівня заробітної плати, підвищуючи якість продукції тощо.

8.3. Світова практика соціалізації економіки

Світова практика соціалізації економіки показала, що забезпечення соціальної безпеки вимагає системного підходу до її забезпечення та формування ефективних механізмів функціонування. Завдання науково-практичної розробки моделі соціальної безпеки, розробка механізмів, які забезпечують її постійне відновлення / відтворення набуває стратегічного значення та все більшої актуальності.

Оцінюючи вплив багатofакторних глобальних, національних, регіональних проблем на забезпечення соціальної безпеки, вітчизняні науковці визначають соціальну безпеку як процес захищеності відповідних об'єктів від цих загроз. За основу береться такий підхід, що загрозами є системні чинники, що зумовлюють ці внутрішні та зовнішні загрози й призводять до неефективності реалізації соціальної політики держави.

Соціальну безпеку необхідно розглядати також як результат цілеспрямованої взаємодії усіх соціальних суб'єктів, які мають нести соціальну відповідальність на своєму рівні.

Соціальна відповідальність держави в сучасній економіці передбачає не просто систему соціального забезпечення і соціальних гарантій, – вона, як суб'єкт економічних відносин, реалізує свої власні інтереси, пов'язані із гарантуванням суспільних і мериторних благ, а також через систему своїх інструментів забезпечує координацію дій економічних суб'єктів, певною мірою фіксує їх завдання, права та обов'язки, реалізуючи інтереси суспільства в цілому. Функція соціальної відповідальності держави у певний спосіб узгоджується із соціальними функціями підприємств, громадських організацій і окремих членів суспільства. Щодо окремих громадян велике значення мають не

просто способи та умови підвищення їхнього добробуту, а й можливості спільної реалізації низки соціальних потреб через діяльність громадських організацій.

Соціальна безпека є об'єктивним результатом процесів соціалізації, що характеризується станом суспільного виробництва, соціально-гуманітарної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, екологічної безпеки, зовнішньої безпеки, культури тощо. Головні структурні елементи соціальної безпеки держави наведено на рис. 8.1.

Рис. 8.1. Структурні елементи соціальної безпеки держави

Зазначений перелік структурних елементів соціальної безпеки, поданих на рис. 8.1, засвідчує про полісистемність поняття соціальної безпеки та свідчить про збалансованість існування людини в політичній, економічній, психологічній, культурній, інформаційній, демографічній, екологічній та інших сферах суспільного життя. В процесі забезпечення соціальної безпеки мають узгоджуватися та реалізуватися соціальні інтереси, що базуються

(повинні базуватися) на фундаментальних цінностях, прагненнях та потребах людей.

Гарантування соціальної безпеки на усіх рівнях можна характеризувати як можливість реалізації системи соціальних інтересів. Сутність соціальної безпеки відображається в реальних результатах процесів соціалізації, що спрямовані на створення нової системи соціального захисту, дієвої організаційної культури, формування власників-підприємців, їх ринкових взаємовідносин, оновлення соціальної структури суспільства, сприяння у досягненні особистого успіху шляхом залучення людей до тих процесів, де вони можуть самореалізуватися, вийти на світовий (європейський) рівень реалізації потреб та інтересів.

Слід зазначити, що аналіз та оцінка стану соціальної безпеки має бути систематичною, комплексною, оцінюючи: стан добробуту та рівня життя; стабільність соціальних взаємин та організаційної структури; рівень культури суспільства; наявність умов запобігання і розв'язання соціальних конфліктів; процеси десоціалізації суспільства тощо.

Водночас соціальну безпеку необхідно розглядати в контексті її багаторівневої системи.

Враховуючи те, що соціальна безпека є однією з основних складових економічної безпеки, її необхідно розглядати під кутом зору економічного рівня, а саме: нано-, мікро-, мезо-, макро- та мегарівня. Тому ми пропонуємо таку багаторівневу систему соціальної безпеки: соціальна безпека людини (нанорівень); соціальна безпека суб'єкта господарювання (мікрорівень); соціальна безпека регіону (мезорівень); соціальна безпека держави (макрорівень); глобальна соціальна безпека (мегарівень), розпочинати з нанорівня – з людини.

В Стратегії національної безпеки України, ухваленої 14 вересня 2020 року і яка має назву «БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ – БЕЗПЕКА КРАЇНИ», визначено, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні».

Забезпечення в Україні сталого економічного зростання, інтеграційні процеси приєднання до ЄС, Організації економічного співробітництва та розвитку потребують запровадження сучасних механізмів взаємодії держави і бізнесу, а також бізнесу і суспільства, які дадуть змогу посилити взаємну відповідальність усіх учасників суспільного життя, створити умови для подальшого соціально-економічного розвитку держави та суспільства.

Україна приєдналася до реалізації Цілей сталого розвитку, які визначені у підсумковому документі “Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері

сталого розвитку до 2030 року”, прийнятому у 2015 році на Генеральній асамблеї ООН. У зазначеному документі визнано роль всіх суб’єктів господарської діяльності (від мікропідприємств та кооперативів до багатонаціональних підприємств) у забезпеченні сталого розвитку кожної держави та закликало підприємців задіяти їх творчий та інноваційний потенціал для розв’язання завдань сталого розвитку.

У 2017 році Україна приєдналася до Декларації ОЕСР про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємства (далі - Декларація ОЕСР). Невід’ємною частиною Декларації ОЕСР є Керівні принципи щодо відповідального ведення бізнесу (далі - Керівні принципи ОЕСР). Керівні принципи ОЕСР визначають принципи добровільної дії та стандарти відповідальної ділової поведінки відповідно до законодавства і є визнаними у світі.

Україна, як і кожна країна, що приєдналася до Декларації ОЕСР, запроваджує політику соціально відповідального бізнесу. Основними принципами Декларації ОЕСР є забезпечення захисту прав людини, зайнятості населення, охорони навколишнього природного середовища, розкриття інформації щодо діяльності суб’єктів господарської діяльності, боротьби з доходами, одержаними злочинним шляхом, захисту інтересів споживача, розвитку науки і техніки, захисту конкуренції та прозорості оподаткування. Зазначені принципи застосовуються в усіх сферах діяльності та схвалюються урядами держав, які приєдналися до Декларації ОЕСР.

Впровадження та моніторинг виконання Керівних принципів ОЕСР здійснюється за допомогою Національного контактного пункту, який утворено в кожній державі, що приєдналася до Декларації ОЕСР. Основною метою діяльності Національного контактного пункту є популяризація Керівних принципів ОЕСР та розгляд скарг щодо їх порушень. Процедура розгляду скарг щодо порушення Керівних принципів ОЕСР, так званих “специфічних випадків”, спрямована на пошук рішення щодо урегулювання скарги шляхом посередницького діалогу між сторонами. Як держава, що приєдналася до Декларації ОЕСР, Україна зобов’язалася створити Національний контактний пункт і задекларувала своє прагнення розвивати та впроваджувати міжнародні принципи та стандарти відповідального ведення бізнесу. Відповідно до Положення про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459 (Офіційний вісник України, 2014 р., № 77, ст. 2183; 2019 р., № 74, ст. 2588), функції Національного контактного пункту з питань сприяння наданню рекомендацій (керівних принципів) для багатонаціональних

підприємств у рамках Декларації ОЕСР про міжнародне інвестування та багатонаціональні підприємства були покладені на Мінекономіки.

Таким чином, розвиток соціально відповідального бізнесу є добровільною діяльністю суб'єктів господарської діяльності, спрямованою на дотримання високих стандартів операційної та виробничої діяльності, соціальних стандартів та якості роботи з персоналом, мінімізацію шкідливого впливу на навколишнє природне середовище; створення довіри між бізнесом, суспільством і державою; покращення результативності бізнесу та показників прибутковості у довгостроковому періоді.

У 2010 році було прийнято Міжнародне керівництво із соціальної відповідальності.

Ведення соціально відповідального бізнесу сьогодні запроваджено як суб'єктами господарської діяльності в різних державах, так і міжнародними організаціями (ООН в рамках Глобального договору, Міжнародна організація праці, Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ), Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку, Рада Європи, Європейська організація якості, Міжнародна організація із стандартизації).

Рівень розвитку соціально відповідального бізнесу залежить від кількості добровільно взятих ним зобов'язань. Основними напрямками розвитку соціально відповідального бізнесу, що реалізуються суб'єктами господарської діяльності на добровільних засадах, є:

у сфері охорони навколишнього природного середовища:

- впровадження інноваційних екологічно безпечних та енергоефективних технологій;

- запобігання негативному впливу на навколишнє природне середовище;

- утилізація відходів;

у сфері зайнятості населення:

- розроблення стратегій соціальної відповідальності суб'єктів господарської діяльності з урахуванням інтересів громади і суспільства;

- створення нових робочих місць;

- публікація звітів про управління;

- здійснення благодійних заходів, спрямованих на підтримку соціально незахищених верств населення;

- співпраця із суб'єктами освітньої діяльності з метою підготовки та підвищення кваліфікації науково-педагогічних і педагогічних працівників, підвищення рівня професійної підготовки здобувачів освіти, сприяння навчанню протягом життя та підтримка обдарованої молоді;

- щорічне оприлюднення публічного звіту, що містить інформацію про здійснення суб'єктами господарської діяльності заходів із запровадження стандартів ведення соціально відповідального бізнесу;

у розвитку трудових відносин:

- налагодження діалогу з профспілковими організаціями, сприяння укладенню колективних договорів;

- забезпечення об'єктивності оцінки професійних якостей і розміру винагороди за добросовісне та результативне виконання професійних обов'язків працівників;

- створення можливостей для забезпечення зайнятості молоді та полегшення доступу працівників до здобуття освіти;

- створення безпечних та ергономічних умов праці, проведення оздоровчих та культурних заходів;

- впровадження сучасних систем управління безпекою та гігієною праці;

- формування переліку соціальних гарантій, зокрема щодо медичного страхування працівників з метою стимулювання трудової активності;

- сприяння працевлаштуванню працівників суб'єкта господарської діяльності, звільнених внаслідок реорганізації;

- формування корпоративної культури.

У 2014-2019 роках вітчизняні суб'єкти господарської діяльності спрямовували свої кошти на допомогу військовим формуванням та внутрішньо переміщеним особам, надавали професійні послуги з розроблення проектів актів законодавства державним установам на добровільній та безоплатній основі тощо. Події в Україні вимагають дедалі більшої уваги як Уряду, так і бізнесу у вирішенні таких питань:

забезпечення житлом і працевлаштування внутрішньо переміщених осіб;

лікування та адаптація військовослужбовців;

будівництво соціального житла;

забезпечення закладів охорони здоров'я медичним обладнанням;

будівництво та облаштування шкіл і дитячих будинків;

реалізація соціальних проектів.

Процес розвитку в Україні соціально відповідального бізнесу потребує активної участі держави, яка визначає розвиток соціально відповідального бізнесу одним із пріоритетів державної політики.

Реалізація державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу та здійснення заходів, спрямованих на реалізацію Концепції, сприятимуть наданню більшості вітчизняних суб'єктів господарської діяльності можливості покращити ділову репутацію на

міжнародних ринках, запроваджуючи практику відповідального ставлення до своїх працівників та партнерів, а в довгостроковій перспективі - покращити репутацію та імідж держави.

Питання ділової репутації пов'язане із сучасними глобалізаційними та інтеграційними процесами. Уряди іноземних держав надають великого значення діяльності своїх суб'єктів господарської діяльності на ринках, що розвиваються, і дотриманню ними стандартів щодо корпоративного управління, забезпечення захисту прав людини, високих стандартів трудових відносин, охорони навколишнього природного середовища.

Проблема, яка потребує розв'язання: недостатній рівень залученості бізнесу до реалізації соціальних проектів та необхідність визначення принципів і напрямів державної політики у сфері розвитку соціально відповідального бізнесу.

Актуальність розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні зумовлена, зокрема, низьким рівнем корпоративної культури, що є одним із чинників фінансової та економічної неспроможності значної частки суб'єктів господарської діяльності, низьким рівнем усвідомлення суспільством ролі бізнесу.

Для розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні необхідним є формування державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу, яка визначає роль та участь держави у розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні. Прийняття такого документа покращить імідж України, продемонструє її прагнення застосовувати міжнародні стандарти ведення соціально відповідального бізнесу відповідно до сучасних європейських і світових тенденцій, дотримуватися концепції сталого розвитку, відповідально ставитися до проблем суспільства і навколишнього природного середовища.

Розвиток соціально відповідального бізнесу є важливим чинником сталого розвитку суспільства і держави, вирівнювання економічних і соціальних диспропорцій, підвищення довіри громадян до бізнесу, а також покращення якості життя українців.

Тема 9. Аналіз тіньової економіки

9.1. Тіньова економіка як економічна категорія, методи вимірювання тіньового сектору економіки країни

9.2. Причини виникнення та вплив тіньового сектору на економіку країни

9.3. Основи функціонування механізмів державного регулювання детінізації економіки України

9.1. Тіньова економіка як економічна категорія, методи вимірювання тіньового сектору економіки країни

Тіньова економіка є складним та багатогранним явищем, яке існує в усіх країнах світу і розвивається в усіх суспільно-політичних умовах і багатогранним явищем. Дослідження тіньового сектору, як економічна категорія, у часи активної глобалізації є важливою темою як для українських, так і для закордонних науковців.

Тіньовий сектор є у кожній країні. Це об'єктивне економічне явище безумовно має вплив на макроекономічні та мікроекономічні показники. Державні органи країн як правило мають механізми підрахунку та дослідження рівня тінізації за динамікою та структурою тіньового сектора.

Тіньові процеси впливають на конкурентоспроможність економіки країн та на культуру ведення економічної діяльності, що в свою чергу впливає на партнерські стосунки між країнами, такі як Європейський Союз.

Україна є лідером серед країн з найвищим рівнем тіньового сектору серед країн Європи. Високий рівень тінізації спричиняє конкуренцію до офіційного сектору економіки країни. Також, через значні рівні тінізації в країні спостерігається значне скорочення податкових надходжень до бюджету.

Всі ці наслідки безумовно є негативними для функціонування економіки країни, саме тому дослідження тіньового сектору та шляхів до детінізації є важливою темою дослідження в сьогоденні.

Тіньова економічна діяльність є складним і багатогранним явищем, яке існує і розвивається в усіх країнах світу, при будь-яких суспільно-політичних умовах, відрізняючись обсягами, чинниками, формами, станом та реалізацією соціально-правового контролю за сектором тіньової економіки.

Історія тіньової економіки починається з виникнення держав, тоді ж з'являються окремі ознаки тіньового сектору економіки. Проблема тонізації економіки, а відповідно і вивчення цього об'єктивного явища, набула розголосу в 30-х роках ХХ століття, коли тіньовий сектор почав проникати в усі сфери економічних і суспільних відносин майже в усіх країнах світу.

Незважаючи на актуальність та активне вивчення науковцями проблеми тіньової економіки, на сьогоднішній день не існує загальноприйнятого визначення поняття «тіньова економіка».

У найширшому розумінні «тіньова економіка – прихована економічна діяльність всупереч чинним законодавчим актам і державним нормативам.

Сукупність неконтрольованих державою, нерегламентованих і протиправних видів економічної діяльності».

Надалі слід розуміти тіньову економіку, як сектор що охоплює як нелегальну, так і формально незафіксовану частину економічних відносин суспільства, що за різних причин не спостерігаються і частково або повністю не обраховуються органами національної статистики окремих країн, частково не потрапляє до валового внутрішнього продукту і не оподатковується державою, також таку, що заборонена законом. До структурних складових тіньової економіки входять: нелегальні економічні відносини, неформальні економічні відносини, кримінальні економічні відносини.

На думку Б. Даллаго до основних видів тіньової економіки відносяться:

- Прихована зайнятість, робота без ліцензії, неофіційне працевлаштування, зокрема зайнятість осіб, що отримують соціальні допомоги з безробіття;

- Приховані рентні доходи;

- Приховані угоди, самозайнятість;

- Бартер товарів та послуг;

- Продаж продукції домашнього або кустарного виробництва;

- Нелегальна діяльність, зокрема контрабанда, азартні ігри, торгівля наркотиками.

Один з важливих кроків вивчення тіньового сектору — це розробка методів вимірювання тінізації економіки країни. З огляду на прихований характер явища, можливості оцінки масштабів тіньового сектору досить обмежені.

Методи оцінки рівня тіньової економіки можна поділити на дві основну групи:

- методи, що застосовуються на мікрорівні;

- методи, що застосовуються на макрорівні.

Тінова економіка — нелегальна, неврахована, фіктивна, корислива діяльність, спрямована на отримання доходу, приховуваного від офіційної влади будь-яким, навіть кримінальним або протизаконним шляхом «Прихована» – законна економічна діяльність, яка приховується або применшується з метою ухилення від сплати податків «Неформальна» – діяльність з виробництва продукції в домашніх господарствах, індивідуальними виробниками, яка не реєструється, не підлягає оподаткуванню «Нелегальна» (або підпільна) – діяльність, заборонена законом (наркобізнес, проституція, контрабанда, торгівля зброєю, людьми та ін.).

Задля впровадження вдалої політики детінізації, країна має сформувати механізми оцінки рівня тіньової економіки, що закріплюються нормативно-правовою базою.

Враховуючи існування різних методів оцінки тінізації економіки, уряди країн, ґрунтуючись на особливостях економічної діяльності та можливостях збору вхідної інформації, визначають методики для офіційного підрахунку тіньового сектору.

Наказом Міністерства економіки України №123 «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» від 18.02.2009 р. було обрано Методику для офіційної оцінки тіньового сектору Міністерством економічного розвитку і торгівлі України.

Вхідна інформація для підрахунку рівня тіньової економіки:

- добровільне обстеження домогосподарств
- опитування суб'єктів господарювання
- звітність зареєстрованих суб'єктів господарювання (основою є бухгалтерський облік)
- звітність контролюючих органів та аудити
- експертна оцінка щодо обсягу тіньового сектора.

Офіційна Методика носить рекомендаційний характер та включає в себе наступні методи підрахунку рівня тіньової економіки:

- витрати населення – роздрібний товарооборот (полягає у порівнюванні статистичних даних щодо споживчих грошових витрат населення на придбання товарів з обсягами продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання в офіційному секторі);

- «фінансовий метод (полягає у визначенні тенденцій зміни пропорцій між вартістю товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, та валовим доходом підприємств (господарських об'єднань), установ, організацій у країні в цілому або в іншому виді економічної діяльності. При цьому припускається, що зростання в часі частки вартості товарів, робіт і послуг, використаних у процесі виробництва, відносно валового доходу підприємств (за вирахуванням впливу об'єктивних чинників у періоді, що аналізується) є свідченням закріплення тенденції зростання рівня тіньової економіки)»;

- «монетарний метод (визначає тенденції зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів у періоді, що аналізується, до базового періоду, за який прийнято 1991 р.), монетарний метод для вирівнювання тіньового сектору України дає занижені результати, адже очевидно, що рівень тіньової економіки в Україні на період 1991 р. не був нульовим);

- «електричний метод («полягає в порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП. При цьому припускається, що приріст внутрішнього споживання електроенергії повинен відповідати приросту реального ВВП. Якщо має місце перевищення приросту внутрішнього споживання електроенергії над приростом ВВП, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво в тіньовій економіці»»);

- «метод збитковості підприємства («передбачає визначення граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіньової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тіньової економіки»»).

У зв'язку з відсутністю прямих методів оцінки тіньової економіки Наказом Міністерства економіки №123 «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» від 18.02.2009р. прийнято розраховувати інтегральний показник рівня тіньової економіки в національній економіці в цілому, що здійснюється «шляхом зведення оцінок за методами «витрати населення – роздрібний товарооборот», фінансовим, монетарним та електричним в узагальнений показник з використанням коефіцієнтів, що застосовуються для оцінки рівня тіньової економіки за кожним методом у періоді, що аналізується, з урахуванням стабільності оцінок за відповідним методом за попередні роки. Інтегральний показник - усереднене значення результатів окремих методів та представляє об'єктивну характеристику стану та тенденцій розвитку тіньового сектору економіки.

На законодавчому рівні вирішено проблему оцінки рівня тіньової економіки за різними методами оцінки, адже важливим кроком для організації успішної політики детінізації є адекватна оцінка тінізаційних процесів.

9.2. Причини виникнення та вплив тіньового сектору на економіку країни

Одним з перших кроків до встановлення вдалої політики детінізації економіки країни є визначення причин виникнення тіньової економіки та її вплив на офіційну економіку країни.

Проблема тінізації має комплексний характер і включає низку фінансово-економічних, соціально-політичних, правових та адміністративних чинників.

Розглянемо детальніше кожну з груп чинників.

1. Фінансово-економічні чинники

- 1.1. Неефективність податкової системи;
- 1.2. Встановлення пільгових умов окремим суб'єктам господарювання;
- 1.3. Прагнення підприємства отримати надприбуток;
- 1.4. Кооперація бізнесу з кримінальними структурами;

1.5. Кризи фінансової системи;

2. Соціально-політичні чинники

2.1. Неефективність та корумпованість роботи владних органів (нездатність державних служб впроваджувати та виконувати заходи для детінізації економіки спричиняє збільшення тіньового сектору в економіці, зокрема у державній економіці);

2.2. Відсутність політичної волі до боротьби з тіньовим сектором економіки

2.3. Нестабільність політичного середовища;

2.4. Низький рівень довіри до влади;

2.5. Нестабільність підприємницького та інвестиційного клімату;

2.6. Низький рівень або відсутність соціальних благ для офіційно працевлаштованих робітників;

2.7. Низький рівень або відсутність підтримки, що отримується бізнесом, який займається легальною економічною діяльністю;

3. Правові чинники

3.1. Відсутність чітких меж у нормативно-правовому полі державного законодавства між тіньовим та офіційним секторами економічної діяльності;

3.2. Значна кількість механізмів для здійснення тіньових схем;

3.3. Низький рівень правової освіти у громадян;

3.4. Низький рівень підготовки кадрів для правоохоронної системи;

3.5. Слабке забезпечення необхідними матеріально-технічними ресурсами державних правоохоронних структур;

4. Адміністративні чинники

4.1. Неузгодженість державної політики з інтересами суб'єктів економічної діяльності (як наслідок, поява неформальних механізмів співпраці);

4.2. Адміністративні бар'єри, що перешкоджають розвитку легального бізнесу;

4.3. Некомпетентність державного управління.

Серед країн Центральної та Східної Європи Україна посідає одну з чільних позицій серед країн з високим рівнем тіньової економіки.

Існує думка, згідно якої, якщо рівень тіньової економіки не перевищує 15%, тіньова економіка як явище є прийнятним і згладжує кон'юнктурні коливання.

На думку швейцарського економіста Дітера Кассела існують наступні позитивні функції тіньової економіки, які виконують функцію стабілізатора в ринковій економіці:

- «економічне мастило» — за допомогою перерозподілу між легальною та тіньовою економікою, тіньовий сектор згладжує кон'юктурі коливання ринка, зокрема в кризу;

- «соціальний амортизатор» — через неформальну зайнятість та інші прояви тіньових відносин серед найменш забезпеченого прошарку населення, полегшує матеріальне становище останніх;

- «вбудований стабілізатор» — збільшує споживчий попит через поповнення тіньовою економікою своїми ресурсами офіційний сектор економіки.

Однак, вплив тіньової економіки є скоріше негативним, аніж позитивним.

Основними негативними наслідками впливу тіньового сектору є: зменшення надходжень до державного бюджету, недостатнє фінансування суспільного сектора господарства, поширення корупційних схем, порушення правил чесної конкуренції, валютно-фінансові та фондові порушення в межах офіційної економіки.

Рівень тінізації економіки 10–12% від ВВП вважається нормальним, 20% – критичним для легальної економіки.

Катастрофічним рівнем тіньового сектору варто вважати показник 40-50%, коли легальний сектор фактично починає конкурувати з тіньовим, який в свою чергу проникає в усі сфери життєдіяльності суспільства.

В Україні основними причинами тінізації економіки є:

- неповноцінне ринкове середовище;
- неефективна фіскальна політика;
- недосконала бюджетна політика;
- низький рівень довіри до влади;
- неефективний захисту прав власників;
- системні проблем структури зайнятості;
- недоліки в діяльності судової влади;
- корупція.

Зазначені причини розвитку тіньової економіки призводять до негативних наслідків в офіційному економічному секторі, серед яких:

- зменшення податкових надходжень до бюджету, внаслідок чого спостерігається ускладнення виконання фінансових зобов'язань держави;

- відсутність повної та об'єктивної інформації про економічні процеси в Україні, як результат, неефективність управлінських рішень;

- неефективний інвестиційний клімат та відтік грошей за кордон через складність інвестування тіньовими структурами прихованих від оподаткування доходів;

- зменшення інтересу потенційних стратегічних інвесторів до українських підприємств, через корумпованість та незабезпечення прав власності.

Реакцією має бути гнучка та адекватна політика держави щодо детінізацію економіки, спрямована на подолання наведених негативних факторів, задля детінізації економічних відносин до рівня, що не загрожує офіційному сектору економіки та конкурентоспроможності економіки держави.

9.3. Основи функціонування механізмів державного регулювання детінізації економіки України

Історія поширення тінізації на теренах України починається ще з часів СРСР. Особливо стрімкі темпи поширення тіньового сектору набула в роки перебудови, а саме 1985-1991 рр. Зі здобуттям незалежності Україна мала сформований тіньовий сектор, який розповсюдився майже в усі суспільні і політичні сфери життя.

Законом України «Про основи національної безпеки» визначено, що тіньовий сектор економіки загрожує національним інтересам України та її національній безпеці.

Таким чином законодавчо вмотивовано проведення політики детінізації.

Власне, детінізація економіки трактується як система дій, спрямованих на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів.

Стратегічна мета детінізації полягає у суттєвому зниженні рівня тінізації шляхом створення умов для залучення тіньових капіталів у офіційну економіку.

Процеси детінізації мають значний позитивний вплив на інвестиційний потенціал та ступінь його реалізації, що в свою чергу дасть позитивний ефект для бюджетної сфери, забезпечить зміцнення довгострокової стабільності та стратегії розвитку і зростання, посилять економічну безпеку держави, покращить соціальний захист громадян.

Національною доктриною детінізації економіки слід вважати державний документ стратегічного значення, що містить сукупність наукових принципів, пріоритетів і механізмів вирішення завдань детінізації, в контексті забезпечення високого рівня національної безпеки.

Вважаємо, що національна соціальна доктрина у формі державного акта повинна мати такі складові:

- загальні положення;
- основні цілі та принципи політики детінізації економіки України;

- пріоритети державної політики детінізації та концепції проведення соціально- економічних реформ із врахуванням проблем детінізації;
- державні стандарти для кожного етапу реалізації доктрини;
- порядок здійснення публічного моніторингу і оцінки досягнення рівня встановлених показників детінізації;
- відповідальність за реалізацію положень доктрини, порядок підготовки і прийняття рішень про внесення змін до доктрини;
- взаємозв'язок із проблемами забезпечення національної безпеки України».

У перші роки незалежності України відбувається різке значне зростання тінізації, що з поміж іншого було обумовлене ринковими перетвореннями, що проводилися без ґрунтовної наукової підготовки, без попередньої перевірки методів, засобів, напрямів реформ. Зміни в ринкових відносинах відбувались не враховуючи культурні цінності та менталітет населення України.

Реформування проводилося за західними сценаріями. У ході ринкових перетворень були допущені суттєві помилки:

- формальне проведення приватизаційних процесів;
- непродуманий механізм відкриття кордонів, як наслідок вивезення за кордон матеріальних цінностей, неякісні імпортовані товари.
- різкий розподіл суспільства на заможних та бідних;
- виснажлива грошова політика;
- озлидніння великої частини населення, через крах банківської системи та втрату збережень, падіння курсу національної валюти, багатомісячних затримок заробітної плати, пенсій, стипендій;
- створення великого податкового навантаження призвело до безпрецедентного зростання безробіття;

Таким чином була провалено реформування економіки та створення системи загальноприйнятих правил, що спричинило активізацію суб'єктів, які діяли проти офіційних правил та законів, тобто сприяли поширенню в Україні тіньової економіки, що стала стійким соціальним партерном.

Процес детінізації в Україні почав налагоджуватися у період з 1997 по 1998рр. Були впроваджені такі механізми державного регулювання:

- лібералізація правового поля та покращення законодавства для підприємців;
- зменшення рівня бартерних операцій, а саме з 42,4 % у 1997 р. до 2,3 % у 2003 р.;
- підвищення якості використання бюджетних коштів за рахунок переходу на казначейську форму обслуговування бюджетних операцій;

- подолання гіперінфляції та забезпечення надійної грошової стабілізації;
- позитивних змін у структурі грошової маси, а саме зменшенням кількості грошей, що обертається поза банками, з 48,9 % до 35,7 % від грошової маси у період з 1997 по 2003 рр.;
- здійснення заходів щодо впорядкування системи зайнятості населення (субсидіювання, створення робочих місць, допомога зареєстрованим безробітним тощо).

«На жаль, слід констатувати, що механізми державного регулювання, вжиті державою останнім часом щодо виводу тіньових економічних процесів у легальну сферу, не були достатньо дієвими, не мали системного комплексного характеру. З'явилися і поширюються нові тенденції в розвитку сфери тіньової господарської діяльності. Для виконання економічної функції наша держава застосовує різноманітні механізми державного регулювання господарської діяльності, основні з яких визначені в ст. 12 Господарського кодексу України.

Пріоритетність державного регулювання детінізації економіки, реалізації економічної політики в цілому, виконання цільових економічних та інших програм, програм економічного і соціального розвитку зумовлює формування сприятливого середовища для удосконалення механізмів та інструментів державного регулювання детінізації економічних відносин».

Тема 10. Економічний аналіз політики

10.1. Концептуальні засади вироблення державної (суспільної) політики.

10.2 Аналіз державної політики в Україні

10.3. Державна політика як процес: проблеми, цілі, інструменти.

10.4. Аналітичні методи конкретизації проблеми.

10.5. Економічний аналіз державної політики

10.6. Ефективність і результативність державної політики. Аналіз вигід і витрат.

10.7. Державна регуляторна політика в контексті ефективності і результативності

10.1. Концептуальні засади вироблення державної (суспільної) політики.

Початком розвитку державної політики як окремої сфери наукового дослідження загалом можна вважати 50-ті роки ХХ ст. Першопроходьцями вважаються Герольд Ласвел (Harold Lasswell), Ч.Ліндблом (C.Lindblom), Е.Дрор (E.Dror) та інші дослідники із США та Великобританії. Аналіз політики, який

А.Вілдавскі назвав повідомленням правди владі, привернув увагу до соціальних наук як засобу зробити кращим людське суспільство. Фактично до середини 1970-х років заклик Г.Ласвела про орієнтацію соціальних наук на дослідження державної політики набув сучасного виразного інституціонального оформлення. Значна кількість спеціалізованих періодичних видань: «Policy Sciences»; «Journal of Policy Studies»; «Policy Studies Review»; «Journal of Public Analysis and Management», створення Асоціації державної політики й менеджменту та Соціально-економічного товариства також сприяло утвердженню аналізу державної політики як самостійної наукової сфери.

Дослідження значення процесів вироблення політики як у теоретичному, так і в практичному плані спрямовує цей процес до реального контролю над прийняттям рішень, а осіб, що приймають рішення, і особливо стратегічні, відносять до владної еліти (за А. Хіглі).

Були розроблені нові навчальні програми і з'явилися нові наукові підходи до аналізу політики. Майже скрізь у цих університетах створили центри або інститути політики, які разом з іншими подібними аналітичними організаціями проводили всебічний і ґрунтовний аналіз державної політики. Науковці та інші фахівці почали брати безпосередню участь у процесі вироблення і впровадження державної політики та її оцінювання (переважно в періоди загострення політичних і соціальноекономічних відносин). Відбувався процес спеціалізованого становлення аналізу державної політики.

Аналіз політики є новою для України спеціальністю та сферою професійної діяльності, отже, питання усталення термінології в цій галузі спричинюють багато дискусій. Термінологічні дискусії не обмежуються рамками аналізу політики, адже в усьому спектрі суспільних наук спеціальна термінологія потребує вдосконалення з урахуванням сучасного рівня розвитку цих наук у світі.

Оскільки аналіз політики є синтезною дисципліною, яка акумулює знання в сферах економіки, політики, права та державного управління, саме це визначає широкий фронт дискусій з термінологічних питань. В українській науковій термінології слово «політика» відповідає двом різним поняттям, для яких в інших мовах, зокрема, англійській, використовуються різні слова (policy та politics).

Типовими прикладами визначень цих двох понять можна вважати такі:

1. Політика (politics) – це «сфера взаємовідносин різних соціальних груп та індивідів з приводу використання інститутів публічної влади задля реалізації своїх суспільно значущих інтересів і потреб». Політику в цьому розумінні

вивчають і аналізують переважно політологи. Саме про неї йдеться, коли кажуть: «Ну, це вже політика» або «політика – брудна справа».

2. Політика (policy) взагалі – це план, курс дій або «напрям дій, прийнятний і дотримуваний владою, керівником, політичною партією тощо». Саме в такому розумінні вживається слово «політика», коли кажуть про державну політику та про її напрямки (зовнішня, внутрішня, економічна, соціальна), саме політика як курс дій є предметом аналізу політики.

Державна політика – курс дій (або утримання від дій – бездій), обраний органами влади для розв'язання певної суспільної проблеми або сукупності взаємно пов'язаних проблем.

Аналіз у контексті аналізу державної політики – це комплекс аналітичних процедур, спрямований на вироблення поради щодо конкретних дій. Аналіз державної політики – комплекс аналітичних процедур, з вироблення рекомендацій (порад) щодо найкращого з-поміж можливих курсів дії/бездіяльності влади, який ґрунтується на суспільних цінностях.

На сьогодні в світовій практиці сформувалась нова сфера прикладних наукових досліджень, яку можна назвати як наука про державну політику, що складається з двох частин – дослідження політики (або стратегічні дослідження) та аналіз політики.

Вивчення політики має довгу історію та коротке минуле: тобто державна політика була в центрі уваги численних досліджень впродовж минулих тисячоліть, попри те, що її систематичне вивчення почалося лише кілька десятиліть тому. Фактично тільки після Другої світової війни починається поступовий розвиток науки про державну політику на основі усвідомлення того, що на додаток до традиційної політології потрібен також глибокий аналіз і розуміння суті справжньої роботи влади. З часом державна політика як наукова дисципліна розділилася на дві окремі галузі. Перша галузь – дослідження політики, котра намагається зрозуміти й інформувати процес вироблення політики через проведення первинних досліджень конкретних проблем державної політики. Це, як правило, сфера інтересів груп дослідників політики або науковців. Друга галузь цієї дисципліни – аналіз політики. Ця галузь більш політично мотивована та прагне безпосередньо впливати на реальні наслідки політики через її проектування для органів влади. Аналіз політики переважно здійснюють відповідні політики чи аналітичні центри.

В Україні відповідні наукові дослідження здійснюються як у рамках галузі наукових досліджень «державне управління», що фінансуються з державного бюджету, а також і силами недержавних дослідницьких центрів. АДП як сфера професійної діяльності В наш час у розвинених країнах світу

(спочатку в США та Канаді, згодом – у країнах Європейського Союзу й інших країнах Центральної та Східної Європи) сформувалась відносно нова сфера професійної діяльності – аналіз державної політики, яка підкріплювалась розвитком відповідних наук про державну (суспільну) політику, формуванням нормативно-правової бази, становленням системи підготовки управлінських кадрів (зокрема й вищих керівних кадрів) у провідних університетах світу.

Тобто цей процес від початку 60-х років за двадцять наступних років набув виразного інституційного наповнення. Підвищення дієвості й результативності систем державного управління країн внаслідок впровадження нових управлінських технологій, які базувались на демократичності та прозорості процедур вироблення рішень (що відбилося на показниках економічного розвитку й суспільного добробуту) можна розглядати як своєрідну відповідь Заходу (беззаперечно, переконливу й успішну) тим викликам, які висували системи адміністративно-командного управління радянського зразка в економічному змаганні двох систем у другій половині 20-го століття.

10.2 Аналіз державної політики в Україні

Формування інституційного забезпечення процедур аналізу державної політики (АДП) в Україні. починається від середини 1990-х років за ініціативи проф. Богдана Кравченка в Інституті державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України.

За підтримки Міжнародного фонду «Відродження» (МФВ) та Інституту відкритого суспільства (Будапешт) опубліковано перші науково-методичні видання з аналізу державної політики, неурядові організації почали проводити відповідні дослідження. Особливу роль для становлення аналізу політики відіграли чотирирічний проект Канадського бюро з міжнародної освіти (СВІЕ) «Створення потенціалу для розробки й аналізу напрямків державної політики» та трирічний проект «Канадськоукраїнсько-балтійська програма економічного навчання», що їх фінансувало Канадське агентство міжнародного розвитку (CIDA).

Лише у рамках цих двох проектів було підготовлено й опубліковано понад сто підручників, навчальних посібників, монографій, збірок документів і матеріалів, досліджень українських і зарубіжних авторів (їх назви наведено в списку публікацій наприкінці цієї збірки). Велику й активну роботу з упровадження аналізу політики в практику діяльності органів влади України здійснює МЦПД – Міжнародний центр перспективних досліджень. Зокрема, слід відзначити успішну реалізацію програми навчання вищих урядовців

практичним навикам аналізу політики «Створення груп аналізу політики та Центру інформаційних ресурсів в Уряді України» у рамках проектів Канадського бюро міжнародної освіти (СВІЕ) «Мережа груп з розробки політики в Уряді України» та «Інституційна спроможність до розробки економічних програм». Досвід і поради провідних міжнародних експертів із Канади, США, Швеції та інших країн використано для розроблення навчальних курсів і формування практичних навичок проведення аналізу політики в Україні. На семінарах в Україні, Канаді, Польщі, Словаччині, Угорщині та країнах Балтії відбувався плідний обмін досвідом. Творча зацікавленість науковців і викладачів Національного університету «Києво-Могилянська академія» сприяла розгортанню дискусії щодо місця та ролі аналізу політики, започаткуванню роботи з розроблення навчальних програм для студентів і створенню потенціалу для аналізу середовища державної політики.

Суттєво вплинула на становлення української аналітичної спільноти «Літня школа для фахівців за напрямом «Аналіз політики» (липень 2001 р.), що була організована Дніпропетровським регіональним інститутом державного управління НАДУ спільно з громадською організацією «Асоціація аналітиків політики» за фінансової підтримки МФВ.

Суттєву роль у становленні дослідження й аналізу політики в Україні відіграє Інститут аналізу політики та стратегій. Україна де-факто є першою країною на теренах СНД, де відбувається багатоаспектне становлення АДП. У Росії та інших пострадянських країнах до останнього часу здійснювалися лише окремі заходи в цій сфері, в основному науково-методичного спрямування та в рамках програм технічної допомоги цим країнам. Українські фахівці залучаються для впровадження різних аспектів методології АДП в Азербайджані, Вірменії, Грузії, Киргизстані та Казахстані.

Жодна політика не існує у вакуумі. Законодавці, губернатори і президенти не сидять у вежах зі слонової кістки, відірвані від реального світу, і якщо вони поведуться так, ніби вони існують самі по собі, окремо від решти світу, то їм, напевно доведеться заплатити за це високу ціну.

Політика майже завжди виникає у відповідь на реальні потреби, проте нерідко вона відображає потреби однієї частини населення більшою мірою, ніж іншої його частини.

Політика формулюється у певному середовищі, найважливішим тут є:

1. Соціальне середовище: культурні, етнічні, релігійні та інші звички, соціальну структуру суспільства, очікування, моделі поведінки та способи взаємодії і взаємозв'язку між ними, що їх встановлює кожне суспільство.

2. Фізичне середовище (physical environment): – географічні характеристики: клімат, природні ресурси, топографію, архітектура тощо; – демографічні характеристики: чисельність і динаміка населення, розселення, урбаністичні умови, вікова структура населення та інші фізичні характеристики, що визначають спосіб життя, прийнятий у суспільстві.

3. Економічне середовище (economic environment): економічна система, зміст та активність економічного життя суспільства, в тому числі характер індустрії та торгівлі, відносна заможність чи бідність регіону, на який поширюється політика, рівень безробіття рівень економічного зростання тощо.

4. Політичне середовище (political environment): політична система, політичні інститути, владні структури, чинне законодавство, політичні партії, громадські організації, групи спеціальних інтересів, лобізм, переважаюча ідеологія, політична культура, нагальні політичні проблеми даного моменту.

Взаємозалежність соціально–політичних, економічних, культурних та інших суспільних детермінант і державної політики зумовлена необхідністю поступового демократичного розвитку.

Суспільство має свої закони розвитку, які, в свою чергу, спираються на суспільні цінності й виражаються через державну політику, адже жити в суспільстві й бути вільним від його цінностей практично неможливо. Змінні середовища, до яких відносять соціально-політичні, економічні, фізичні, змінюються з часом і системно впливають на результати і наслідки державної політики.

Отже, враховуючи те, що об'єктом державної політики є насамперед соціальна організація суспільства з властивими їй соціальною структурою й соціальними процесами, можна стверджувати про об'єктивно обумовлену необхідність взаємозалежності суспільних умов і напрямів розвитку державної політики.

Форми, методи, принципи, характер, перешкоди тощо для прогресивного розвитку ефективної державної політики зумовлюються потребами суспільного розвитку, які виявляються через інтереси соціальних верств і груп. Взаємозалежність суспільних умов і державної політики зумовлена тим, що відповідно до конкретно-історичних умов, державна політика може здійснюватися у двох режимах: нормальному та надзвичайному.

Нормальний ґрунтується на об'єктивних законах і максимально враховує дії механізмів соціальної саморегуляції, тобто здійснення політичної та управлінської діяльності за допомогою мінімально необхідного владного рефлювання максимально вільної життєдіяльності суспільства.

Надзвичайний режим виходить із визнання особливого, вкрай гострого соціально-політичного чи економічного стану й забезпечується певним (інколи значним) обмеженням прав і свобод громадян, а також значним звуженням дії механізмів саморегуляції.

10.3. Державна політика як процес: проблеми, цілі, інструменти.

Процес аналізу державної політики є замкненим циклом. Тобто заключний етап – оцінювання політики – фактично є етапом усвідомлення нової проблеми (вирішення однієї проблеми є шляхом до усвідомлення нової проблеми), і процес політики проходить ті самі етапи вирішення нової проблеми.

Загалом же узагальнений вигляд процесу аналізу державної політики є більш чи менш всеохопним. Розглянемо його поетапно докладніше.

Усвідомлення (формулювання) проблеми. Передусім необхідне усвідомлення або визнання самого факту існування проблеми, адже добре сформульована проблема – це на половину вирішена проблема. Спочатку суть і наслідки проблеми зрозумілі для обмеженого кола осіб (аналітичні центри, аналітики-експерти, що проводять дослідження, теоретики та творчо-аналітичні групи), які виявляють ознаки, тенденції, факти, що свідчать про зародження, розвиток чи існування проблеми. Існує своєрідна піраміда суспільних проблем, яка має таке схематичне зображення: Маловідомі, погано зрозумілі, суттєві Нечіткі, відомі вузькому колу Широковідомі, потребують деталізації
Визначення проблеми – це пошук ядра соціально-економічних, політичних, культурних та інших чинників проблеми. Цей процес подібний до свердління чи буріння – тобто поступове заглиблення, занурення у проблему шляхом проникнення крізь товщу поверхових фактів, знань, бачень тощо та подолання реальних і штучних перешкод. Глибина занурення зумовлена подальшими етапами аналізу і багато в чому залежить від здібностей, досвіду, інтуїції, чутливості та стратегічного мислення аналітика-експерта.

Відмітимо п'ять різнотривалих своєрідних стадій уваги до проблеми.

1. Проблема – незадовільний стан, умови поза увагою громадськості, відома лише спеціалістам, нікчемність.

2. Раптове відкриття – ентузіазм вирішення, ейфорія, запальність.

3. Усвідомлення вартості – фінансова, соціальна вартість досягнення прогресу у вирішенні проблеми, холодний душ.

4. Поступове згасання інтересу – втрата громадського інтересу до проблеми через складність і вартість, затухання.

5. Пост проблема – мало уваги громадськості, відповідна програма, малоцікава діяльність інституцій, байдужість.

Слід зазначити, що до цих стадій не потрапляють проблеми, які впливають на значні соціальні групи (бідність) чи містять соціальні домовленості, що вигідні більшості або впливовій меншості і характеризуються відсутністю пов'язаних з проблемою подій.

Суттєвим елементом цього етапу аналізу є вирішення проблеми з проблемної ситуації – сукупності турбот, хвилювань, ознак потрясіння й дискомфорту, які визнаються політиками і громадськістю.

Окрема проблема є складником проблемної ситуації, і для перетворення у проблему її слід розглянути з погляду придатності для дій державних інституцій. Адже, якщо проблема не має ефективного й результативного вирішення, підтримки груп інтересів, тиску, лобіювання тощо, то вона не має перспектив для аналізу політики. Проблеми завжди супроводжуються активним процесом визнання й визначення.

Тому проблема репрезентується як можливість для поліпшення існуючого стану речей (політики) шляхом творчого осмислення й початкова стадія вирішення проблеми ще до її остаточного виокремлення. Загалом будь-яка перешкода бажаній дії чи цілі стає проблемою. Це стає можливим через усвідомлення образи того, що вважається справедливим чи пристойним. Тому визнання проблеми залежить від певного поєднання об'єктивних сполук та суб'єктивного сприйняття, які перетворюють ситуацію з нормальної на таку, що заважає чи ображає.

Підкреслимо, що визначення проблеми у сфері державної політики – це визначення суспільних проблем, які потребують владного реагування. Для цього слід переконатися, що: • проблема стосується значної частини суспільства; • вона постала внаслідок образи, порушення загальноприйнятих норм, поглядів, звичаїв чи традицій; • її причиною є існуюча державна політика.

Процес виокремлення, локалізації, визначення, структурування проблеми зумовлює реалії державно-політичного рішення, і тому професійні аналітики досить часто кардинально впливають на процес визначення проблеми. На цій стадії завданням аналітика є формулювання проблеми для чіткого розуміння її замовником і можливості її виміряти, адже процес формулювання проблеми має жорсткий соціо-психологічний вимір. Важливим складником процесу визначення проблеми є з'ясування позиції різних індивідів, зацікавлених груп, груп інтересів, груп тиску, причетних до неї, які вбачають свій інтерес, мають владу, ресурси, силу й інші чинники впливу на процес прийняття рішень.

Успішність виявлення впливу зацікавлених груп прямо пропорційно залежить від відкритості та прозорості процесу політики загалом і процесу вироблення державної політики зокрема. З-поміж наявних і можливих підходів до процесу усвідомлення проблеми виділимо ті, що є пріоритетними для аналізу державної політики. Підхід Я.Потера передбачає визначення: Хто? Основні дійові особи: зацікавлені групи або окремі особи, залучені до проблеми, й ті, хто найбільше зазнає впливу. Що? Як виникла проблема? Тривалість її виникла нещодавно чи є довготривалою. Де? Межі проблеми: на яку частину країни це впливає?

Отже, методичні підходи до процесу усвідомлення проблеми репрезентують широкий методологічний спектр і сприяють виробленню плюралітичності та утвердженню науково обґрунтованої системи дослідження державної політики.

10.4. Аналітичні методи конкретизації проблеми.

Виділимо аналітичні технології для конкретизації (розосередження) проблеми у вигляді окремих деталей, які допомагають пошукові найадекватнішої відповіді на посталу проблему.

Визначають такі аналітичні методи конкретизації проблеми:

класифікаційний аналіз,
аналіз припущень,
ієрархічний аналіз,
синектичний аналіз.

Основою цієї класифікації є ґрунтування методів на евристичному визначенні проблеми, тобто на постійному процесі формулювання проблеми (спрощення термінології).

Слід зазначити, що класифікаційний аналіз в аналізі політики відіграє роль засобу очищення поняття. Також за допомогою класифікаційного аналізу можна виокремити явища і факти, тобто він є гарантією структурування суспільної проблеми відповідно до ситуації й логіки дотримання процедурних правил. Дуже корисним для структурування проблеми є аналіз припущень, завдяки сприянню аналізу суперечливих припущень щодо проблеми, ідентифікації й оцінці або відкиданню чи синтезу їх.

Також аналіз припущень сприяє:

- урівноваженню домінуючих перспектив у ключових чинниках;
- унеможливленню систематичного розгляду альтернативних підходів до суспільно-політичної проблеми;
- урівноваженню інституційних переваг підрозділів державних інституцій чи субуряду (наприклад, тіньовий кабінет);

- стабілізує тенденції до переважного оцінювання підходів щодо вирішення проблеми за поверховими характеристиками (логічна послідовність) замість основних припущень.

Специфіка ієрархічного аналізу в його недостатній точності, оскільки тут велике значення має випадковість, але через можливість систематизувати значну кількість випадків у концептуальних рамках він є доцільно-доречним для процесу усвідомлення проблеми в ході аналізу державної політики.

Щодо значення синектичного аналізу для структурування проблем, то він допомагає проаналізувати погано структуровані проблеми. Основою його є здатність усвідомлення однакових або подібних зв'язків між проблемами (перетворення відомого на невідоме, і навпаки), що суттєво збільшує можливості для вирішення проблеми. Тобто йде пошук подібності взаємозв'язків між двома і більше проблемними ситуаціями (застосування минулого досвіду для дослідження й вирішення проблем сьогодення старі проблеми є потенційним засобом вирішення нових, оскільки нові проблеми досить часто виявляються видозміненими старими).

У процесі структурування проблем аналітики змушені придушувати власні упередження й пріоритети (амбіції, інтереси тощо) через необхідність створення концептуальних рамок. Адже аналіз (справжній) – це занурення, участь у проблемі. Тобто власні вигоди й переконання стають другорядними й незначними через концептуальну спрямованість процесу структурування проблем.

Цілі політики – це те, чого дана політика намагається досягти, що визначає її наміри й спрямованість. Ціль є «зовнішньою» щодо аналізованої проблеми і ґрунтується на суспільних цінностях. Для формулювання адекватної цілі слід дати відповідь на запитання: Навіщо вирішувати проблему? Які суспільні цінності «підтримає» вирішення проблеми? Цілі політики повинні носити зовнішній характер стосовно проблеми (не може бути метою політики - вирішення проблеми), цілі формулюються з урахуванням суспільних цінностей. Цілі і ресурси політики знаходяться у тісному взаємозв'язку, тобто існує взаємозалежність цілей і ресурсів політики.

Фундаментальні цілі державної політики, як правило, фіксуються в спеціальних документах: конституціях чи відповідних законах. Загалом цілі політики класифікуються за двома великими групами: головні (самостійні) цілі – цінності, які суспільство зберігає й гарантує заради них самих.

Сюди належать: людська гідність, справедливість, ефективність самоусвідомлення та самореалізації, моральність тощо; інструментальні цілі – умови, які полегшують досягнення головних (самостійних) цілей. Їх часто

називають обмеженнями через належність до них таких категорій, як здійсненність політики і наявність бюджетних коштів та необхідність дотримуватися певних умов адміністрування.

Приклади цілей державної політики, що визначають роль органів влади в економіці:

- забезпечення ефективного функціонування економіки;
- перерозподіл благ і доходів;
- стабілізація;
- забезпечення економічного зростання.

Приклади завдань у сфері інвестиційної політики:

• удосконалення законодавчої бази з метою створення сприятливих умов для збільшення обсягів інвестицій в економіку;

• висвітлення інвестиційної діяльності на міжнародних форумах, семінарах, конференціях, виставках й ярмарках;

• створення інформаційної бази інноваційно-інвестиційних проєктів промислових підприємств;

• удосконалення нормативно-правових актів у частині висновку й виконання договорів підряду (субпідряду) на капітальне будівництво, а також укладання й виконання договорів підряду на капітальне будівництво при участі іноземних суб'єктів господарювання;

• удосконалення порядку прийняття в експлуатацію нових об'єктів; • удосконалення державних будівельних норм;

• спрощення процедур дозволу й комплексної державної експертизи проєктів будівництва;

• гармонізація системи технічного регулювання в будівництві з відповідними міжнародними нормами й стандартами.

Нечіткість формулювання цілей є звичайним явищем на початку аналізу політики, що пояснюється двома причинами такої ситуації:

• замовник не хоче або не може (зважаючи на певні міркування) назвати справжні, реальні цілі аналізу, постійно перебуваючи в певному контексті політики (тиск політичної доцільності), що зумовлює певну тактичну поведінку та спосіб життя;

• невизначеність цілей, оптимальних для конкретного напрямку державної політики, через погану структурованість або неструктурованість суспільних проблем. Тому визначення конкретних, чітких і недвозначних цілей можливе після надання замовникові докладного опису проблемної ситуації. Інструменти

політики – специфічні способи, за допомогою яких політика як реакція на проблему впроваджується в життя.

Інструменти можуть класифікуватися виходячи з рівня залучення влади при їхньому застосуванні (тобто ступеня обов'язковості їхньої дії):

- примусові інструменти (регулятори й обмеження поведінки, обумовлені нормативною базою, державні підприємства, державні поставки);
- змішані інструменти (податки й збори, субсидії, інформація й стимули);
- «добровільні» інструменти (частково ринки; родина й комуна).

У Господарському кодексі України, наприклад, як інструменти регуляторного впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання розглядаються:

- державне замовлення;
- ліцензування, патентування, квотування;
- сертифікація й стандартизація;
- застосування нормативів і лімітів;
- регулювання цін і тарифів; -
надання інвестиційних, податкових й інших пільг;
- надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій і субсидій.

Проміжне положення між завданнями й інструментами політики займають заходи/міри політики – це подальша конкретизація цілей і завдань. Захід – це те, що треба зробити (тобто який інструмент застосувати або яку дію розпочати) для досягнення поставлених цілей і завдань.

Приклади заходів у сфері інвестиційної політики:

- розробити законодавчі акти щодо стимулювання інвестиційної діяльності, створення сприятливих умов для збільшення обсягів інвестицій в економіку;
- забезпечити спрямування частини коштів, що надходять від приватизації, на інноваційне інвестування підприємств;
- забезпечити проведення міжнародних форумів, семінарів, конференцій, виставок й ярмарків з питань інвестиційної діяльності з метою поліпшення інвестиційного іміджу держави;
- розробити щорічний каталог інноваційно-інвестиційних проектів промислових підприємств;
- розробити державні будівельні норми містобудування, планування й забудова населених пунктів.

10.5. Економічний аналіз державної політики

Економічний аналіз державної політики стосується економічних аспектів аналізу політики, зокрема:

1) обґрунтування неможливості вирішення проблем за допомогою ринкових механізмів, тобто:

а) визначення підстав для державного регулювання;

б) аналіз ризиків державного втручання;

2) визначення концепцій ефективності і результативності державної політики:

а) формулювання показників ефективності і результативності;

б) вибір методів оцінювання ефективності і результативності заходів державної політики,

3) методичне забезпечення цього оцінювання;

4) визначення регуляторних впливів державного регулювання (економічних, соціальних політичних) та методичне забезпечення аналізу цих впливів.

Позитивний аналіз державної політики («Що відбувається?») – аналіз певної ситуації, фактів за допомогою вимірюваних результатів;

Нормативний аналіз державної політики («Як має бути?») – оцінка бажаності фактів, визначених за допомогою позитивного аналізу.

Цілі політики: це те, що ця політика намагається досягти, які її наміри і спрямування. Інструменти (знаряддя) політики – специфічні способи, за допомогою яких політика як реакція на проблему впроваджується у життя. Затрати [input] – це ресурси, які необхідні для здійснення політики. Продукт (випуск) [output] політики – безпосередній результат реалізації політики. Продукт політики впливає на зовнішнє середовище – економічні, соціальні, політичні чинники, а середовище має зустрічний вплив на продукт політики. Впливи [impact] можуть бути безпосередніми і непрямими, очікуваними і неочікуваними. Впливи формують кінцевий результат (наслідки) [outcome] політики – це продукт політики з урахуванням всіх впливів. Результативність політики (програми) [effectiveness] – це міра досягнення проголошених цілей політики.

Результативність показує, наскільки результати наблизились до задекларованих цілей.

Ефективність політики (програми) [efficiency] – це співвідношення між затратами на проведення політики та досягнутими результатами (інколи – продуктом політики, інколи – наслідками політики).

Ефективність може вимірюватись як у натуральних показниках (як продуктивність праці), так і у вартісних. Витрати на політику – вартісна оцінка

затрат ресурсів на політику. Вигоди від реалізації політики – вартісна оцінка результатів політики для всіх зацікавлених учасників.

Принципи аналізу рішень Блага – будь-які дари природи, вироби або послуги, які задовольняють потреби людей, тобто приносять їм користь.

Будь-яке благо є обмежене у своїх фізичних обсягах. Блага, які розглядає економічна теорія, є рідкісними (економічними) – їхні наявні обсяги менші за ті, які бажали би мати споживачі.

Рідкісність благ означає дисбаланс між можливостями економічної системи, тобто наявністю цих благ у суспільстві в кожному місці і кожний момент часу, та бажаннями споживачів отримати певні обсяги благ; це твердження є законом рідкісності.

Альтернативна вартість окремого ресурсу – цінність для індивіда найкращої із втрачених альтернативних можливостей використання цього ресурсу. Альтернативна (економічна) вартість благ, для виготовлення яких використані різні ресурси: це сума явних і неявних витрат. Явні витрати – витрати на ресурси, необхідні для виготовлення блага, які треба придбати на відповідних ринках. Неявні витрати – альтернативна вартість ресурсів (необхідних для виготовлення блага), які не треба купувати, тому що вони є власністю виробника; вартість таких ресурсів може бути визначена за їхніми ринковими цінами.

В аналізі державної політики при визначенні економічної вартості благ слід враховувати не фактичні ціни, які спостерігаються на ринках, а невикривлені ціни – це ціни ринкової рівноваги в умовах повної конкуренції (тобто при відсутності зовнішніх ефектів і при повній поінформованості всіх учасників ринку). «Людина економічна» має дві ознаки: вона діє раціонально і керується власними інтересами, або власною вигодою, як вона її розуміє.

Раціональна поведінка стосується набору правил або аксіом щодо смаків й уподобань, які використовуються в аналізі альтернатив задоволення потреб.

Аксіоми раціонального вибору:

1) Порівнянність: завжди можна визначити, чи альтернатива А краща за альтернативу В, чи А і В – рівноцінні альтернативи;

2) Транзитивність (або перехідність): Якщо альтернатива «А» краща за альтернативу «В», а «В» краща за альтернативу «С», тоді й альтернатива «А» краща за «С»;

3) Не насиченість: якщо є дві альтернативи або два набори благ А і В, і в першому з них всіх благ не менше, ніж в другому, а хоч одного якогось блага в наборі А більше, ніж в В, тоді набір А кращий за набір В (тобто ліпше більше, ніж менше).

Основними принципами поведінки, що визначають раціонального учасника, є такі:

- 1) економічним агентам властивий сталий транзитивний порядок уподобань;
- 2) агенти керуються особистою вигодою і намагаються її максимізувати;
- 3) всі агенти мають повну інформацію про своє становище.

Раціональний вибір – вибір, який максимізує особисті вигоди особи, що приймає рішення.

Економічний вибір – вибір, який відповідає умовам ефективності.

Соціальний вибір (social choice) – вибір з позицій соціальної справедливості, як вона розуміється у суспільстві.

Суспільний вибір (public choice) – раціональний вибір у масштабах суспільства, тобто з позицій максимізації суспільного добробуту (суспільних вигід).

Індивідуальний і ринковий попит відрізняються лише тим, що в першому випадку враховується готовність купувати лише якогось окремого індивіда, а у другому – всіх потенційних споживачів, які присутні на ринку блага.

Ефективність у споживанні досягається, якщо споживачі не можуть покращити своє становище – досягти вищого рівня корисності при заданому бюджеті і цінах – шляхом перерозподілу своїх бюджетних витрат. Економічна теорія добробуту

Економічна теорія добробуту – це загальна назва нормативного аспекту економічної теорії, яка вивчає умови економічного оптимуму. Зокрема, те, як визначити, чи кращий якийсь-то один економічний стан суспільства порівняно з іншими, і яка економічна політика може бути застосована для переведення економіки з одного стану в інший.

Перша фундаментальна теорема економічної теорії добробуту стверджує, що за певних умов (існують ринки для всіх благ і всіх учасників, і всі ці ринки є повністю конкурентними) конкурентні ринки ведуть до оптимального за Парето розміщення ресурсів; тобто конкурентна економіка досягає певної точки межі виробничих можливостей. Ця теорема ілюструє бажаність конкуренції в економіці.

Друга фундаментальна теорема економічної теорії добробуту стверджує, що будь-який оптимум за Парето може бути досягнутий конкурентною економікою. Проблема для державної політики: існує безліч варіантів ефективного розміщення ресурсів, а кожному з них відповідають свої Парето-ефективні варіанти розподілу добробуту між членами суспільства. Та реалізований може бути лише один з цих варіантів, і кожне суспільство

повинно визначити для себе критерій, який допомагає зробити конкретний вибір. Цей соціальний вибір залежить від того, як розуміється справедливість у суспільстві.

Теорія соціального вибору – теорія, яка вивчає зв'язок між окремими індивідами і суспільством, зокрема проблему агрегації індивідуальних уподобань, і інтересів, у суспільний добробут, суспільну думку.

10.6. Ефективність і результативність державної політики. Аналіз вигід і витрат.

Статична ефективність пов'язана з умовами повної зайнятості, за якими економіка не лише використовує всі свої наявні ресурси, але використовує їх «правильно», тобто використовує «правильне» сполучення затрат ресурсів для виробництва «правильної» комбінації вихідної продукції.

Неокласична економічна модель демонструє, що цінність поточного споживання для суспільства буде максимізована, коли виконуються три наступні умови статичної ефективності:

- 1) всі національні ресурси використовуються повністю;
- 2) виробляється «правильна» комбінація кінцевої продукції;
- 3) використовується «правильне» сполучення затрат ресурсів.

Динамічна ефективність пов'язана з економікою (особливо із споживанням в економіці), яка зростає «правильними» темпами. Знову таки, «правильні» темпи визначаються швидше готовністю суспільства здійснювати заощадження або інвестувати, ніж споживати, чи іншими словами, пов'язані із вибором, який здійснює суспільство між поточним і майбутнім споживанням, де майбутнє споживання є метою поточних заощаджень та інвестицій.

У суспільстві, яке характеризується досконало функціонуючими фінансовими ринками, як вибір між поточним і майбутнім споживанням, так і альтернативна вартість капіталу, мають бути детерміновані ринковою ставкою процента. Тіньова ціна блага (ресурсу) дорівнює граничній суспільній вартості блага за умов відсутності неспроможностей ринку та державного втручання в ціноутворення (податків, субсидій, регульованих цін).

В умовах загальної рівноваги тіньові ціни дорівнюють ринковим рівноважним цінам. В аналізі суспільних проектів можна вважати, що тіньова ціна ресурсу дорівнює величині, на яку зростає суспільний добробут при збільшенні використання такого ресурсу на одиницю. Гроші мають різну цінність у часі.

Інвестиційний проект – це проектний цикл, тобто множина взаємопов'язаних подій, що здійснюються з метою досягнення певних цілей у межах визначених інтервалів часу та бюджету.

Інвестиційне рішення полягає в інвестуванні ресурсів сьогодні з метою отримання вигід у майбутньому. Цінність інвестиційного рішення – різниця між вигодами, які воно приносить, і витратами, які необхідно понести для досягнення намічених цілей: Цінність проекту – Приріст вигід – Приріст витрат

Основна задача фінансового аналізу інвестиційних рішень – визначення цінності проекту згідно з наступними ключовими принципами:

1. Фінансовий аналіз інвестиційних рішень передбачає визначення вигід і витрат у грошовому виразі – тим самим цінність проекту також має грошовий вимір.

2. Вигоди і витрати визначаються як прирісні величини: порівнюються ситуації «з проектом» і «без проекту».

3. Врахування фактору часу: прирости вигід і витрат розраховуються для кожного окремого часового інтервалу і підсумовуються з врахуванням зміни вартості грошей у часі.

4. Уникнення подвійного рахунку, зокрема: - до витрат не включаються амортизаційні відрахування: витрати на основні засоби враховуються в момент придбання (створення) останніх; - не враховуються фінансові потоки: отримання і виплата кредитів, виплата процентів і дивідендів.

5. Не враховуються так звані втрачені (незворотні) витрати (використання ресурсів з нульовою альтернативною вартістю).

6. Послідовне врахування фактора інфляції – розрахунки в постійних (але не фіксованих) цінах з використанням реальної ставки дисконтування або у поточних (змінних) цінах з дисконтуванням по номінальній ставці.

Аналіз вигід і витрат (cost-benefit analysis) – метод кількісного аналізу ефективності суспільних програм, проектів, результатом якого є оцінка чистих суспільних вигід від результатів впровадження програми.

Чисті суспільні вигоди – різниця між суспільними вигодами та суспільними витратами.

Суспільні вигоди – сумарна грошова оцінка позитивних результатів й наслідків реалізації програм для суспільства в цілому й окремих груп.

Суспільні витрати – сумарна грошова оцінка затрат ресурсів на реалізацію програми та втрат, що виникають внаслідок реалізації програми, для суспільства в цілому та для окремих груп.

Ключові проблеми аналізу вигід і витрат

1) Оцінка суспільних вигід і витрат (за суспільно ефективними цінами), пов'язаних з даним рішенням, у ті моменти часу, коли ці вигоди і витрати виникають; фактично йдеться про оцінку приросту суспільних вигід і витрат у випадку прийняття даного рішення.

2) Відносна оцінка цінності вигід і витрат для різних моментів часу, яка базується на визначенні суспільно ефективної норми між часових переваг (ставки дисконтування).

3) Оцінка ризикованості рішення та втрат суспільного добробуту, пов'язаних з ризикованістю даного рішення.

4) Визначення цінності для суспільства розподілу вигід і витрат даного рішення серед людей з різним рівнем добробуту.

Принципи аналізу:

- врахування «точки зору»;
- врахування інтересів всіх стейкхолдерів програми;
- врахування цінності часу;
- використання невикривлених (ефективних, «тіньових») цін при оцінюванні затрат і результатів;
- врахування ризиків.

Аналіз результативності витрат (інша назва: Аналіз витрат і результативності – cost-effectiveness analysis) – метод кількісного співставлення результатів реалізації суспільних програм (проектів) із суспільними витратами, пов'язаними із реалізацією програми (проекту).

10.7. Державна регуляторна політика в контексті ефективності і результативності.

Сфери державного регулювання:

- (1) регулювання цін на блага;
- (2) регулювання (обмеження) входження на ринок: видача ліцензій на право відкриття бізнесу;
- (3) сприяння входженню в ринок (або недопущення до нього);
- (4) встановлення стандартів якості;
- (5) прямий розподіл ресурсів (напр., природних);
- (6) прямі і непрямі субсидії чи позики як засоби впливу на забезпечення благами окремих сегментів ринку;
- (7) сприяння конкуренції (антимонопольне законодавств); регулювання монополій, ціноутворення, рекламної діяльності.

Державна регуляторна політика у сфері господарської діяльності – напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового

регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України (з Господарського кодексу України).

Регуляторний акт – це: – прийнятий уповноваженим регуляторним органом нормативноправовий акт, який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання; – прийнятий уповноваженим регуляторним органом інший офіційний письмовий документ, який встановлює, змінює чи скасовує норми права, застосовується неодноразово та щодо невизначеного кола осіб і який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, незалежно від того, чи вважається цей документ відповідно до закону, що регулює відносини у певній сфері, нормативно-правовим актом.

Регуляторний орган – ВР України, Президент України, КМУ, Нацбанк України, Нацрада України з питань телебачення і радіомовлення, інший державний орган, центральний орган виконавчої влади, місцевий орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, а також посадова особа будь-якого із зазначених органів, якщо відповідно до законодавства ця особа має повноваження одноособово приймати регуляторні акти.

До регуляторних органів також належать територіальні органи центральних органів виконавчої влади, державні спеціалізовані установи та організації, некомерційні самоврядні організації, які здійснюють керівництво та управління окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, якщо ці органи, установи та організації відповідно до своїх повноважень приймають регуляторні акти.

Регуляторна діяльність – діяльність, спрямована на підготовку, прийняття, відстеження результативності та перегляд регуляторних актів, яка здійснюється регуляторними органами, фізичними та юридичними особами, їх об'єднаннями, територіальними громадами в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією України та іншими нормативноправовими актами.

Аналіз регуляторного впливу – документ, який містить обґрунтування необхідності державного регулювання шляхом прийняття регуляторного акта,

аналіз впливу, який справлятиме регуляторний акт на ринкове середовище, забезпечення прав та інтересів суб'єктів господарювання, громадян та держави, а також обґрунтування відповідності проекту регуляторного акта принципам державної регуляторної політики.

Принципи державної регуляторної політики:

(1) доцільність – обґрунтована необхідність державного регулювання господарських відносин з метою вирішення існуючої проблеми;

(2) адекватність – відповідність форм та рівня державного регулювання господарських відносин потребі у вирішенні існуючої проблеми та ринковим вимогам з урахуванням усіх прийнятних альтернатив;

(3) ефективність – забезпечення досягнення внаслідок дії регуляторного акта максимально можливих позитивних результатів за рахунок мінімально необхідних витрат ресурсів суб'єктів господарювання, громадян та держави;

(4) збалансованість – забезпечення у регуляторній діяльності балансу інтересів суб'єктів господарювання, громадян та держави;

(5) передбачуваність – послідовність регуляторної діяльності, відповідність її цілям державної політики, а також планам з підготовки проектів регуляторних актів, що дозволяє суб'єктам господарювання здійснювати планування їхньої діяльності;

(6) прозорість та врахування громадської думки – відкритість для фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань дій регуляторних органів на всіх етапах їх регуляторної діяльності, обов'язковий розгляд регуляторними органами ініціатив, зауважень та пропозицій, наданих у встановленому законом порядку фізичними та юридичними особами, їх об'єднаннями, обов'язковість і своєчасність доведення прийнятих регуляторних актів до відома фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, інформування громадськості про здійснення регуляторної діяльності.

Неспроможність ринку – ситуація, коли нерегульований ринок не може спрацювати ефективно (тобто розміщення ресурсів, обсяги виробництва благ і ціни не відповідатимуть умовам ефективності). Неспроможність ринку – підстава для державного втручання, яке має метою підвищити ефективність функціонування економіки шляхом усунення (чи послаблення) неспроможності ринку.

Ситуації неспроможності ринку:

1) Неспроможність ринку функціонувати ефективно (економічні чинники неспроможності ринку):

1.1) Існування ринків з неповною конкуренцією,

1.2) Існування природних монополій,

- 1.3) Існування суспільних благ,
- 1.4) Існування зовнішніх ефектів,
- 1.5) Асиметричний розподіл інформації;
- 2) неспроможність ринку з огляду на соціальні чинники;
- 3) неспроможність ринку з огляду на моральні чинники; 4) неспроможність ринку з огляду на політичні чинники.

Коментар до проблем, що породжують економічні чинники неспроможності ринку:

1) ринок неспроможний взагалі утворити ціну – проблема суспільних благ;

2) ринок неспроможний утворити таку ціну, яка б правильно збалансувала оцінку товару споживачами з вартістю витрачених на його виробництво ресурсів – проблема зовнішніх ефектів (екстерналій);

3) ринок демонструє свою неспроможність на практиці, що має прояв у виникненні помилкового розподілу ресурсів:

а) існування монополій та інших ринкових структур з неповною конкуренцією, що потребує від державної влади забезпечення умов для конкуренції і запобігання ситуації, коли одна фірма або невелика група фірм практично контролюють певні ринки;

б) ситуація, коли в певних галузях завдяки технологіям збільшення масштабів виробництва веде до зменшення вартості продукції, що створює певні проблеми для відповідного державного реагування – проблема природних монополій;

в) ситуація, коли бракує інформації – проблема асиметричної;

«Достойні» (бажані) блага – це корисні блага або такі, які мають соціальне значення; їхнє споживання вважається у суспільстві бажаним незважаючи на індивідуальні смаки та вподобання індивідів, а інколи і всупереч уподобанням окремих індивідів (напр., щеплення для запобігання інфекційних захворювань, норми безпеки руху на транспорті). Якби такі блага пропонувались за ринковою ціною, то вони взагалі не споживалися б або споживалися у недостатній кількості.

«Недостойні» (небажані) блага або бажані анти блага – товари або послуги, споживання яких вважається небажаним з позицій норм суспільної моралі (алкоголь, тютюн, наркотики). По відношенню до таких благ влада може порушувати суверенітет споживача щодо прийняття рішень про обсяги їхнього споживання (аж до заборони споживання).

Структура ринку визначає умови взаємодії учасників та ціноутворення на ринках, які, у свою чергу, визначаються такими характеристиками:

- 1) частка кожного з учасників у ринковому обсязі попиту або пропозиції;
- 2) ступінь однорідності продукції на ринку;
- 3) можливості входження нових фірм на ринок та виходу з ринку;
- 4) умови взаємодії продавців між собою та покупців між собою, можливість змов учасників;
- 5) можливості отримання необхідної інформації для визначення поведінки на ринку.

Повна конкуренція – це такий тип ринкової структури, для якого:

- 1) частка кожного постачальника і споживача (яких на ринку дуже багато) в загальному обсязі ринкової продукції незначна, ніхто не домінує на ринку;
- 2) продукція однорідна;
- 3) учасники можуть вільно входити на ринок та виходити з нього;
- 4) постачальники не взаємодіють один з одним, так само і споживачі;
- 5) всі учасники повністю поінформовані для визначення своєї поведінки на ринку.

Неповна (недосконала) конкуренція – сукупність типів ринкових структур, для яких не виконується хоч одна з умов повної конкуренції. Основні типи ринкових структур (з неповною конкуренцією): монополія, олігополія, монополістична конкуренція, моносонія.

Монополія – це такий тип ринкової структури, де лише одна фірма пропонує весь ринковий обсяг блага, для якого не існує близьких замінників.

Конкурентний механізм не спрацьовує на монопольному ринку через наявність вхідних бар'єрів, які блокують входження у монополізовану галузь нових фірм завдяки чинникам, що створюють для них несприятливі умови 46 порівняно з фірмою, яка вже працює у галузі.

Такими чинниками можуть бути технологічні бар'єри:

- абсолютна перевага у вартості продукції, економія на масштабі, необхідність великого початкового капіталу, диференціація продукції;
- високі транспортні витрати або взагалі не транспортабельність окремих товарів і послуг (це створює умови для існування місцевих монополій, чия сфера діяльності обмежується окремим регіоном);
- монопольне володіння всім обсягом пропозиції окремого ресурсу.

Бар'єри може створювати також державна влада у вигляді патентів, ліцензій, авторських прав, привілеїв на здійснення певної діяльності лише однією фірмою (це юридичні, або легальні бар'єри); інколи сама державна влада є монополістом (наприклад, у сфері державного управління).

Монопольна (ринкова) влада полягає у здатності фірми впливати на ринкову ціну чи навіть встановлювати її. Ціноутворювач – фірма-монополіст,

яка може встановлювати ціну на ринку. Фірма-монополіст одноосібно задовольняє попит споживачів на ринку певної продукції, тому у випадку монополії виробник зустрічається безпосередньо з кривою ринкового попиту.

Цінова дискримінація – принцип ціноутворення, коли той самий товар або послуга продається різним категоріям покупців за різними цінами.

Для впровадження цінової дискримінації необхідно виконання двох умов:

1) існує формальна ознака, за якою можна розрізнити різні категорії споживачів;

2) благо не можна перепродавати (інакше ті, хто має можливість купувати його за нижчою ціною, перепродавали б його іншим покупцям).

Неефективність неповної конкуренції (монополій):

1. При наявності монополічної влади фірми завищують ціну порівняно з ефективною ціною $P=MC$, скорочують обсяги виробництва порівняно з ефективним обсягом у короткостроковому періоді і порівняно з ефективним масштабом виробництва в довгостроковому періоді. Це веде до неефективності у розподілі ресурсів між різними галузями.

2. Для монополістичної фірми мінімізація вартості виробництва не є необхідною умовою максимізації прибутку, що не стимулює ефективного витрачання ресурсів і не вимагає необхідності економії на масштабі. Різниця між фактичною і мінімально можливою вартістю виробництва означає так звану X-неефективність (або технологічну неефективність).

3. На монополізованих ринках втрачаються чисті вигоди для суспільства порівняно з конкурентними ринками, зменшується суспільний добробут.

4. Негативні соціальні наслідки: зростає нерівність у розподілі доходів за рахунок монополістичного прибутку.

5. Негативні політичні наслідки монополізації: монополії створюють певну політичну небезпеку для суспільства, коли здійснюють надмірний тиск на органи влади в пошуках пільг і привілеїв.

Антимонополісна політика державної влади – втручання у роботу ринкової системи з метою підтримки конкуренції, тобто з метою підвищення ефективності економіки. У Конституції України (ст.42) зазначається, що «Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополічним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом».

Ідентифікація монополізованих ринків – визначення ринків, на яких виникає загроза конкуренції. Це включає (а) визначення кількісних показників, які відрізняють монополізований ринок від конкурентного, та (б) визначення

відповідного ринку (тобто товарних, фізичних та географічних меж ринку певного блага).

Державне втручання як засіб конкурентної політики може бути прямим – у формі прямого встановлення цін, тарифів, обсягів, і опосередкованим, через встановлення певних правил поведінки у вигляді антимонопольних законів. Принцип причини: сама по собі наявність монопольної влади не є приводом для застосування антимонопольного законодавства, воно застосовується лише при наявності дій, які обмежують свободу конкуренції.

Конкурсний (або змагальний) ринок – такий ринок, на якому відсутні вхідні бар'єри, а вихід з ринку є майже безкоштовним (тобто відсутні незворотні витрати) Злиття – це об'єднання двох або більше фірм при згоді власників об'єднати їхні капітали у власність однієї нової фірми.

Розрізняють горизонтальне, вертикальне та конгломератне злиття.

Горизонтальне злиття це злиття фірм, які конкурують на одному і тому ж ринку. Вертикальне злиття – це злиття фірм, які пов'язані відношеннями «постачальник – покупець».

Конгломератне злиття – це злиття фірм, які діють на різних ринках, які не перетинаються (тобто продукція на цих ринках не є заміниками). Фіксація цін – це спроба кількох фірм об'єднатися з метою встановлення певної ціни на товар або послугу. Як правило, фіксується або така ціна, яка є завищеною, монопольною (на зразок картельних угод), або така, яка обмежує появу нових конкурентів. Останнє асоціюється із грабіжницьким ціноутворенням – встановленням ціни нижче рівня вартості.

Основні види порушень антимонопольного законодавства в Україні:

зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку;

антиконкурентні узгоджені дії;

антиконкурентні дії з боку органів влади;

недобросовісна конкуренція.

Монополія, яка існує за рахунок економії на масштабі, зветься природною монополією. Це означає, що одна єдина фірма обслуговує ринок з меншими витратами на одиницю продукції, ніж дві або більше фірм.

Спадна вартість виробництва означає, що середня вартість виробництва по мірі збільшення обсягів випуску весь час зменшується і сягає свого мінімуму за обсягів, які перевищують попит споживачів.

Суміжний ринок – товарний ринок, що межує з ринком природної монополії і «прив'язаний» до нього – або споживає продукцію монополіста або постачає ресурс монопольному споживачу.

Альтернативи державної політики щодо природних монополій:

- 1) регулювання природних монополій;
- 2) забезпечення змагальності у сфері природної монополії;
- 3) перетворення приватної монополії на державне підприємство;
- 4) бездіяльність.

Тема 11. Оцінка інтеграції національної економіки у міжнародний простір

11.1. Теоретичні концепції міжнародної економічної інтеграції

11.2. Проблеми інтеграції України до європейського економічного простору

11.3. Сучасний стан та динаміка світових інтеграційних процесів

11.1. Теоретичні концепції міжнародної економічної інтеграції

Термін «економічна інтеграція» вперше з'явився в 30-ті роки ХХ ст. у працях німецьких та шведських економістів. Теоретичні обґрунтування необхідності економічної інтеграції були запропоновані у 70-80-х роках ХІХ ст. представниками німецької історичної школи – Ф. Лістом (1891)[1, с. 155-156], Г. Шмолером (1902)[2] та ін.

У 40-х роках ХХ ст. американець Дж. Вайнер висунув концепцію митного союзу, яка базувалась на вимірюванні кількісного ефекту від митного союзу через збільшення добробуту країни, що інтегрується на основі принципу порівняльних переваг Д. Рікардо (1817). Дж. Вайнер висвітлив ці питання у своїй праці «Проблеми митного союзу» (1950). Він прослідкував позитивні та негативні ефекти від інтеграції, увів поняття «потокостворюючого» і «потоквідвертаючого» ефектів інтеграції. Головною ідеєю його праці було обґрунтування створення зони вільної торгівлі, для вільного безтарифного переміщення товарів всередині неї та аргументація на користь спільного тарифу від товаропотоку із зовнішніх держав. Він також визначив основну схожість зони вільної торгівлі та митного союзу як дискримінаційну угоду. Основою його дослідження було порівняння розвитку та ефективності торгівлі країн, при умові відокремленого функціонування митного тарифу в кожній з них та при умові запровадження митного союзу та встановлення спільного митного тарифу щодо третіх країн. Він прослідкував, що утворення митного союзу спричиняє статичні та динамічні ефекти міжнародної економічної інтеграції. Вчений також довів, що при створенні митного союзу товари, які традиційно купувались на внутрішньому ринку, можуть стати дорожчими, ніж такі самі імпортовані. Після створення митного союзу іноземний товар стає дешевшим за

вітчизняний, а це призводить до зменшення споживання товарів внутрішнього виробництва та переорієнтацію на зовнішні товари. Цей висновок Дж. Вайнер назвав третім наслідком – ефектом створення торгівлі, у результаті якого виникає торгівля без митних обмежень, масштаби торгівлі зростають, добробут усіх країн підвищується і зростає рівень спеціалізації.

Недоліками цієї теорії є її теоретичність, неврахування її наслідків на практиці, коли окремо взята країна досягає рівнозначних або й вищих показників, аніж країна інтеграційного об'єднання, що породжує четвертий наслідок – ефект відхилення торгівлі. Він означає переорієнтацію закупівлі товару місцевими споживачами у більш ефективного, позаінтеграційного виробника на менш ефективне внутрішньоінтеграційне джерело, що відбувається в результаті усунення мита в межах митного союзу. Рівень добробуту країн-учасниць залежатиме від співвідношення ефекту відхилення торгівлі та ефекту розширення торгівлі.

Загалом на практиці ефект створення торгівлі є більшим, ніж ефект скорочення. Ця концепція була продовжена такими вченими як Р. Ліпсей (1960), Дж. Мід (1955) та Ф. Герес (1957). У своїх працях вони дійшли висновку, що „потокостворюючий” ефект може створити позитивний наслідок та підвищити добробут, якщо вигоди від зміни структури споживання на користь дешевого імпорту переважають втрати від переорієнтації з торгівлі з країною, що виробляє товари при нижчих затратах, на торгівлю з країною, що витрачає для виробництва такого товару набагато більше коштів.

У концепцію регіональної інтеграції були введені такі поняття виробничого та споживацького ефектів митного союзу. Ці вчені вважали, що митний союз буде мати позитивний ефект лише для споживачів, які є незалежними. Однак Р. Ліпсей дійшов висновку, що добробут країни від створення митного союзу залежить від кожного конкретного випадку. Зокрема, він також вказував на важливість транспортних витрат. Що нижчі витрати країн-учасниць митного союзу, то більший ефект добробуту. На практиці ця теорія митного союзу була втілена у 1957 році створенням Європейської економічної спільноти.

Продовженням цих положень став інший підхід, за яким державі через інтеграційне угруповання набагато легше досягти своїх цілей (забезпечення зростання виробництва, зайнятості, суспільної стабільності та безпеки). У межах цього підходу було зроблено спробу довести, що позитивних ефектів при створенні митного союзу є набагато більше, аніж при проведенні державою самостійної політики лібералізації. Критики цього напряму зійшлися на думці, що на практиці в інтеграційному угрупованні важко забезпечити однорідність

поглядів усіх держав-членів, а протиріччя між ними призводять до менших економічних ефектів від інтеграції.

Дещо пізніше на основі чинних підходів було розроблено концепцію, за якою держави прагнуть до інтегрування своїх економік для подолання „факторів обмеження”. Очевидно, що країні вигідно купувати сировину, обмежені ресурси, а також запозичати новітні технології в країнах-членах угруповання.

Наступним етапом концепційного розвитку міжнародної економічної інтеграції стали ринковоінституціональні теорії. Інтеграція розглядалася як процес і як стан економіки та господарської політики. Явище міжнародної економічної інтеграції на макрорівні спирається на теорію інтернаціоналізації, яку розвинули такі відомі вчені, як П. Баклі та М. Кесон, А. Ругман.

Макрорівень міжнародної економічної інтеграції детально описаний у дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних економістів. Така інтеграція прослідковується у таких основних формах: зонах преференційної та вільної торгівлі, митного союзу, спільного ринку, економічного та політичного союзів.

Розвиток ліберального напрямку припадав на 60-ті роки, коли розпочиналися європейські інтеграційні процеси. Інтеграція передбачала відміну кількісних та митних обмежень. Лібераліст А. Маршал (1963) дивився на економічну інтеграцію як на процес, що базується на статичних порівняльних перевагах, що суперечило поглядам дирижистів про інтегрування однорідних конкурентоспроможних економік. Вчений виступав за структурну економічну інтеграцію. З часом виникли нові теорії, серед яких першою була теорія неолібералізму.

Економісти неоліберального напрямку М. Алле, А. Мюллер-Армак, А. Предоль, В. Репке розуміли під інтеграцією створення єдиного ринкового простору на території кількох держав, де забезпечується свобода ринкових сил. Для інтеграції, на їх думку, необхідно заборонити будь-яке державне втручання в зовнішньо-торгівельну і валютну сфери, що повинно призвести до оптимального функціонування розширеного ринку відповідно до принципу порівняльних витрат. Представники цього напрямку розуміли, що вирішення таких проблем, як подолання депресії, відсталості деяких регіонів неможлива без коригування політичного втручання та контролю в інтеграційний процес. Загалом неоліберальний або, як його ще називають, ринковий (ринково-інституціональний) напрям визначав процес інтеграції як об'єднання ринків країн на основі принципів вільної торгівлі, що забезпечують вільну гру цін і конкуренцію у взаємодоповнювальних економіках.

Інтеграція розумілася як уніфікація торгових і валютних проблем, усунення митних і валютних бар'єрів. Представники цього напрямку також вперше розглянули інтеграцію як процес і як стан.

Неоліберальна концепція допускає державне втручання з метою вирівнювання умов функціонування національних господарств, що інтегруються. Представники ринково-інституціонального напрямку М. Алле, М. Хейлперін, Т. Сцитовські та ін. відстоюють можливість оптимального співвідношення державного регулювального втручання і дії ринкових сил. Роль держави полягає у вирівнюванні умов конкуренції та узгодженні політики країн, що інтегруються. Б. Баласса вперше ввів двоякий розгляд феномену інтеграції – як процесу (реалізація заходів по усуненню дискримінації між господарюючими суб'єктами країн, що інтегруються) і як стану (відсутність дискримінації в межах інтеграційного простору), а також виділив форми інтеграції (зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз та повна економічна інтеграція).

Кейнсіанський напрям теорії міжнародної економічної інтеграції відображено в дирижистській течії, представниками якої були А. Філіп[24], Р. Купер та Б. Массел, Г. Мюрдаль, Е. Хаас та ін. Вони вважали, що проблемою міжнародної економічної інтеграції є пошук оптимального сполучення національних програм господарської політики із забезпеченням переваг, які надає тісне економічне співробітництво. Але використати ці переваги можна лише за умови делегування частини своїх повноважень або передачі частини автономії в центри визначення економічних цілей для їх досягнення.

Кейнсіанці поділяють інтеграцію на негативну та позитивну. Негативна передбачала ліквідацію національних адміністративних та вартісних бар'єрів. Натомість позитивна інтеграція, ціль якої – передача права прийняття рішень від національних до міждержавних органів. Що більші повноваження, то вищий рівень інтеграції. Неокейнсіанці розглядали інтеграцію як процес, який поєднує дію ринкових сил і поетапне інтегрування економіки держав-членів інтеграційного угруповання.

Поєднання попередніх концепцій вилилося у створення певного підсумку та поділ інтеграції на позитивну та негативну.

Під позитивною інтеграцією мався на увазі процес формування спільної економічної політики в межах спільного економічного простору, натомість негативна інтеграція засуджувала скасування бар'єрів. У межах цього напрямку Я. Тінберген увів дві моделі інтеграції: «негативна» (взаємне усунення дискримінації у відносинах між господарюючими суб'єктами країн-членів) та «позитивна» (розробка та проведення узгодженої економічної політики).

Теоретики світової економіки розглядали економічну інтеграцію як елемент вчення про ефективність зовнішньої торгівлі або про державне регулювання зовнішньоекономічних процесів та факторів, які впливають на платіжний баланс країни. Ж. Моне відзначав, що політична інтеграція неможлива за відсутності економічної єдності країн інтеграційного угруповання. Повна інтеграція, на його думку, можлива лише при поєднанні так званої «позитивної» та «негативної» інтеграції, тобто скасування всіх торговельних бар'єрів у поєднанні зі спільною політикою держав-учасниць.

Відповідно до іншого напрямку, представники якого С. Хаймер, Р. Барнет, інтеграцію пов'язують з вільним переміщенням товарів, робочої сили, капіталу та технологій усередині інтеграційного об'єднання. Вчені вважали, що інтеграція розвивається нерівномірно, концентруючись у певних секторах. Формально представники цієї теорії були близькі за тлумаченням інтеграції до представників неокласичної теорії. Хоча, на відміну від останніх, вони вважали, що засобами регулювання в інтеграційному об'єднанні має бути система централізованого розподілу фінансів.

Сучасне розуміння міжнародної економічної інтеграції прослідковується у розвитку традиційної теорії, яка розглядає процес інтеграції як створення нових товарних потоків між країнами-членами інтеграційного угруповання, які усувають виробництво дорожчих аналогічних товарів усередині країни. Товари, які виготовлені в країнах-членах інтеграційного об'єднання, витісняють імпорتنі. Таким чином, наслідком інтеграції є зростання внутрішнього виробництва, а отже, і добробуту країн інтеграційного угруповання, збільшення рівня міжнародної спеціалізації. Згодом було висунуто припущення, що країни інтегруються через „факт обмеженості” (щоб не бути остронь природних ресурсів, сировини тощо). Слід зазначити, що на сьогодні немає єдиної теорії, яка б урахувала всі внутрішні та зовнішні чинники формування інтеграційного об'єднання, а також не враховується чинник часу. Найбільш чітко сформульовані на сьогодні є дві школи західноєвропейської інтеграції – „реалістична” та ”ідеалістична”. Реалісти виступають за те, що найважливішим завданням суверенної держави є утримання свого впливу та поширення його на решту світу. Прибічники ідеалістичної школи вважають, що традиційна національна політика з позиції сили втрачає своє значення в умовах зростаючої залежності промислових держав, тобто спостерігається політична взаємозалежність, і особливо у таких сферах, як економіка, технологія та екологія.

У межах системного підходу до інтеграційної взаємодії держав слід виокремити реальну, функціональну та інституціональну інтеграцію, які відбуваються паралельно та взаємопов'язано.

Реальна інтеграція втілюється через інтенсивність формування та поглиблення економічних зв'язків національних економічних систем на різних рівнях, а також через розширення політичних та суспільних контактів.

Функціональна інтеграція передбачає формування механізмів взаємодії в економічній, політичній, інституціонально-правовій, соціальній та інших сферах.

Інституціональна інтеграція – процес встановлення та розширення інституціональних-інструментальних та адміністративних зв'язків, правового оформлення поглиблення взаємодії держав, тобто створення інституціонального середовища (політичних, соціально-економічних, юридичних правил для зниження затрат ресурсів) як базису суспільно-економічних відносин.

Інша теорія сучасності – „економічна інтеграційна модель” – базується на ідеї зовнішньоекономічної політики, орієнтованої на вільну торгівлю. Модель міжурядового співробітництва передбачає поступове спільне злиття держав угруповання. Ця модель відноситься до „реалістичної” школи. Інша модель „європейської держави” передбачає утворення федеративної спільної держави. Дві інші моделі – „європейської державної федерації” та „європейської держави” – схожі між собою і ґрунтуються радше на правових, а не економічних принципах.

Прихильники функціоналізму вказували на необхідність функціоналістичного зв'язку між державами. Інші вчені вважали більш прийнятною модель ринкової інтеграції, яка була популярна на початку 80-х років ХХ ст., основним завданням якої є контроль за всіма сферами економічної діяльності, але при умові забезпечення конкурентності. Її прибічники припускали, що оптимальних економічних результатів можна досягти лише тоді, коли ринкові механізми починають функціонувати безперешкодно в межах угруповання, тобто без втручання держави.

Принципово важливою проблемою пояснення феномену інтеграції є співвідношення економіки та політики.

Окреслимо три можливих варіанти вирішення поставленого питання: – перший напрям – інтеграційні процеси мають політичні причини і є політичною дією; об'єктивний історичний процес веде перш за все до досягнення політичної єдності держав, повинен свідомо регулюватися та керуватися, а економічні переваги можуть бути незначними; – другий напрям – інтеграційні

процеси базуються насамперед на економічних факторах, мають економічне походження (інтернаціоналізація господарських зв'язків, міжнародний поділ праці і т. д.), однак переслідують і політичні цілі, які є більш важливі; – третій напрям – інтеграційні процеси розуміють винятково як об'єктивну економічну закономірність (необхідність розширення масштабів виробництва, вихід виробничих циклів за національні кордони).

11.2. Проблеми інтеграції України до європейського економічного простору

Сучасний рівень розвитку міжгосподарських зв'язків у світовій економіці настільки високий, що говорити про необхідність поглиблення економічної інтеграції для забезпечення економічної безпеки не доводиться. Але при цьому періодично виникають дискусії про те, що та чи інша інтеграційне угруповання не виправдовує очікувань країн, що входять в неї. Очевидно, що негативний розвиток подій при інтеграції відбувається тоді, коли країни, що утворюють інтеграційне угруповання, в економічній сфері діяльності не дотримуються основних принципів і законів взаємопроникнення економічних систем різних країн.

Тому основною проблемою, яка стала обговорюватися на межі століть, стала проблема ступеня залучення національної економіки в систему світового господарства. Яким чином в умовах інтеграції знайти той баланс між відкритістю і протекціонізмом? Це головне питання зовнішньоекономічної безпеки сьогодні.

Ступінь відкритості та залученості до інтеграційних процесів повинна розроблятися для кожної країни індивідуально, використовуючи міждисциплінарний підхід і синтез світової економічної думки з урахуванням внутрішнього потенціалу і можливостей країни та її оточення. Базовим же інтересом повинна виступати зовнішньоекономічна безпека в умовах нестабільності світової економіки, збереження та зміцнення позицій країни у світовій господарській системі. Висока затребуваність усунення перерахованих невирішених проблем, викликаних нерозробленістю теорії та методології інтеграційних процесів, недостатньою вивченістю питань розробки нових економіко-політичних механізмів забезпечення економічної безпеки в рамках інтеграційних процесів країни визначили тему дослідження.

Аналіз інтеграційних процесів України до європейського економічного простору показав їх об'єктивний характер, розкрив істотну роль держави в становленні та регулюванні інтеграційних процесів, необхідність узгодження економічної політики, інституційних і правових аспектів співробітництва,

формування єдиного законодавства, виходу на новий рівень інтеграційних відносин для забезпечення економічної безпеки на багатосторонній основі. Природно ці інтеграційні процеси проходять болісно і стрибкоподібно, що цілком відповідає рівню економічного розвитку і потенціалу, темпам і ефективності проведених в Україні економічних реформ.

Природно інтеграційні процеси проходять болісно і стрибкоподібно, що цілком відповідає рівню економічного розвитку і потенціалу, темпам і ефективності проведених в країнах-учасниках економічних реформ. З огляду на різний рівень темпів ринкових перетворень і несумісність економічного потенціалу, цілком виправдана регіоналізація економічної інтеграції. SWOT-аналіз процесів інтеграції України і факторів, що впливають на функціонування і розвиток країн Європи, є доказом цього твердження (табл. 11.1).

Таблиця 11.1

SWOT-аналіз міжнародної інтеграції України до європейського економічного простору

Внутрішні особливості інтеграційного процесу	
<i>Сильні сторони</i>	<i>Слабі сторони</i>
1. Конкурентні переваги України порівняно з іншими регіонами: багаті природні ресурси, вигідне географічне положення, великий ринок збуту.	1. Залишки наслідків важкого системної кризи; технологічна відсталість багатьох галузей промисловості; недостатня розвиненість транспортної інфраструктури, сфери комунікацій.
2. Збереження досить високого науково-технологічного потенціалу (авіація, хімічні та біохімічні технології, системи захисту небезпечних хімічних виробництв тощо; професійні та наукові контакти серед провідних вчених, які очолюють наукові школи; апробовані мережі та схеми міжнародного співробітництва.	2. Не повна узгодженість систем стандартизації та сертифікації товарів і послуг.
3. Кваліфікована відносно дешева робоча сила, здатна швидко переучуватися.	3. Невисокі показники міжнародної конкурентоспроможності.
4. Можливість розробки загальних техніко-технологічних стандартів; створення загальної транспортної інфраструктури, мереж комунікацій та енергетичних систем.	4. Різний ступінь розвитку господарських і фінансових систем, залученості до світових економічних процесів і глобальних товаропотоків.
5. Членство України в СОТ, уніфікація вітчизняного законодавства з міжнародним правом, відкритість економіки країни, розширення доступу на зарубіжні ринки.	5. Низька якість інститутів влади, наявність недореформованих державних структур; розбіжності у підході до питань співпраці.
	6. Низький рівень підприємницького клімату; високі бар'єри входу на ринок; неефективність податкових (митних) систем і податкового (митного) адміністрування; невідповідність правових систем принципам відкритої ринкової економіки; низький рівень якості фінансового сектора.
	7. Недостатній за світовими мірками рівень транснаціоналізації в Україні.
Зовнішні особливості інтеграційного процесу	
<i>Можливості</i>	<i>Загрози</i>
1. Інтенсивний економічний розвиток України за рахунок доступу до ресурсів (технологічних, фінансових, інноваційних) і ринків традиційних та інноваційних товарів і послуг.	1. Падіння попиту на природно-сировинні товари.
2. Загострення конкуренції, поява сильних і конкурентоспроможних компаній, прискорення інноваційного оновлення виробництва.	2. Зростання конкуренції, загрози для окремих галузей у зв'язку з ліквідацією захисних бар'єрів, поглинання виробництв іноземними компаніями, закриття національних підприємств, зростання безробіття, тощо.
3. Поглиблення спеціалізації та диверсифікації виробництва, забезпечення технологічної кооперації,	3. Погіршення наповнюваності бюджетів, зростання податків.

зниження виробничих витрат (ефект масштабу) і транзакційних витрат (скорочення обсягів адміністративної та митної документації, ліквідація тарифних бар'єрів); усунення бар'єрів, які заважають вільному руху капіталів, ресурсів і робочої сили.	4. Наявність дезінтеграційних механізмів галузевої та регіональної природи.
4. Трансляція досвіду європейського формату міжнародної інтеграції, розширення взаємозалежності в політичній і економічній сферах, поглиблення взаємодії транснаціональних структур як основи для масштабного регіонального співробітництва	5. Небезпека закріплення периферійної моделі розвитку, перетворення України в ресурсний сегмент глобального ринку.
	6. Поширення кризових явищ за допомогою транскордонних фінансових і торгових потоків.

З урахуванням SWOT-аналізу процесів інтеграції України до європейського економічного простору, можна виділити три, найбільш перспективні напрямки: формування ефективних міжнародних транспортно-комунікаційних коридорів; формування та реалізація інноваційної парадигми розвитку країн; формування кластерної економічної інтеграції національних економік в рамках міжнародного співробітництва.

Розглянемо їх більш повно.

1. Формування ефективних міжнародних транспортно-комунікаційних коридорів між державами Європейського союзу та України як найважливішого тренду розвитку глобальної економіки. В умовах інтеграції міжнародний транзит набуває особливого значення, причому, не тільки для вантажовідправників і вантажоодержувачів, а й для країн-транзитерів. Транзитні країни отримують прямі інвестиції в розвиток інфраструктури, стають об'єктами впровадження сучасної транспортної техніки і технологій. Інтеграція національної транспортної системи в світовий вантажопотік дає поштовх розвитку економіки регіонів, створює сприятливі умови для зростання внутрішніх перевезень і національної зовнішньої торгівлі, а також багато в чому сприяє вирішенню соціальних проблем, таких як створення нових робочих місць, об'єктів життєзабезпечення, соціально-економічної та культурної інфраструктури. З метою оптимізації, прискорення, здешевлення, забезпечення належного сервісного обслуговування і безпеки доставки вантажів на транснаціональному, трансконтинентальних рівні створені та продовжують створюватися міжнародні транспортні коридори і транснаціональні транспортні мережі.

Питома вага транспортних послуг у валовому внутрішньому продукті України складає близько 9 %, вартість основних виробничих фондів – 8 %, кількість працюючих в галузі – 5,6 % від загальної чисельності працівників, зайнятих в економіці країни. Транзитні можливості України визначаються, перш за все, як певна частка загальної пропускної можливості

транспортної мережі. Технологічні потужності національної транспортної інфраструктури здатні щороку перевозити залізницями більш ніж 1 млрд. т вантажів, переробляти в портах понад 160 млн. т. вантажів та доставляти трубопровідним транспортом близько 200 млн. т. вуглеводнів. З цих потужностей значна частка орієнтована на виконання транзитних функцій. Наявний транзитний потенціал України, за оцінками експертів, використовується на 70 %, а на транспорті загального користування – на 50 %. У той же самий час слід зауважити, що транзитний потенціал використовується не повністю. України залишаються країнами нереалізованих транзитних можливостей.

З огляду на географічне розташування України належить важлива роль в організації наскрізних транспортних маршрутів між Європою та Азією, в створенні міжнародних транспортних коридорів і транснаціональних транспортних мереж. Територією України проходить центральна вісь, в рамках якої визначено основні залізничні та автомобільні маршрути, що в цілому відповідають напрямкам нових європейських транспортних коридорів мережі TEN-T, включаючи водну вісь, яка з'єднує зону Чорного моря із Середземним, Балтійським, Баренцовим, Червоним морями та Суецьким каналом і включає внутрішні водні шляхи: Білорусь-Київ (по Дніпру) з виходом до Одеського та Іллічівського портів. Проте, як зазначає авторський колектив Національного інституту стратегічних досліджень в аналітичній доповіді «Механізми ефективного використання та розвитку потенціалу транспортно-дорожнього комплексу України», наразі національна транспортна система України залишається не інтегрованою з транс'європейською транспортною системою, а лише поєднаною з нею необхідністю забезпечувати єдиний перевізний процес. При цьому темпи і масштаби розбудови транспортної інфраструктури України не співставні з подібними процесами у країнах-партнерах.

Нереалізований транзитний потенціал це дуже важлива тема для нашої країни. Якщо країна конкурує з іншими країнами за транзитні вантажопотоки, причому обсяги цих вантажопотоків тільки по повітряному транспорту становлять близько 70 млрд дол. На рік, то якщо ми заберемо на себе хоча б 15-20 % цього обсягу, це буде рівносильно створенню цілої нової індустрії – несировинної та вельми високотехнологічної.

Формування транспортно-комунікаційних коридорів на території України (як найважливішої складової інноваційної економіки), впроваджених в глобальну транспортно-інфраструктурну мережу на основі вимог міжнародних галузевих стандартів і забезпечення національних інтересів, представляють

найважливіший перспективний багатосторонній проект ефективного функціонування економік і стійкого зростання євразійського регіону в цілому в умовах узгодженого взаємовигідного багатостороннього торговельно-економічного, інноваційного інформаційного співробітництва, міжгалузевий і виробничої кооперації.

З метою використання транспортно-комунікаційної системи України для збалансованості інтеграційних процесів необхідно зробити наступні дії:

- удосконалити нормативно-правове, технологічне та інформаційне забезпечення роботи єдиного транспортного комплексу, гармонізувати механізми надання транспортних послуг;

- підвищити конкурентоспроможність вітчизняних машинобудівних підприємств і сервісних компаній на основі створення, поширення і впровадження інновацій;

- створення об'єктивних можливостей модернізації транспортних засобів та зниження негативних факторів, що впливають на цінову політику транспортного комплексу.

2. Формування та реалізація інноваційної парадигми розвитку України.

На сучасному етапі пріоритетним напрямом розвитку національної економіки України, в тому числі в сфері забезпечення економічної безпеки, повинен стати перехід до моделі економічного зростання на базі інновацій у всіх сферах діяльності. Це відповідає глобальним тенденціям формування постіндустріального суспільства, основу якого складають знання та інформація. Згідно з даними Світового Банку, сучасне національне багатство розвинених країн лише на 5 % складається з природних ресурсів, частка капіталу становить 18 %, а знання і вміння ними розпорядитися – 77 %. У зв'язку зі зростаючою значимістю знань, що дозволяють створювати та поширювати інновації, витрати на НДДКР в розвинених країнах постійно зростають.

Організація економічного співробітництва і розвитку розглядає чотири основні центри глобального наукового прогресу – США (35 % світових витрат на НДДКР за паритетом купівельної спроможності), Європейський Союз (24 %), Японія і Китай (приблизно по 12 %). Експорт високотехнологічної продукції з США складає 32,9 % промислового експорту, з Китаю – 32,8 %, з України – близько 2 %.

У цих умовах перехід України на інноваційну модель розвитку економіки представляє єдино можливий стратегічний вибір, підкріплений реальними передумовами щодо реалізації даної моделі: все ще зберігся науково-технічний потенціал; значний освітній потенціал; багаторівнева система освіти; забезпеченість різноманітними природно-сировинними ресурсами.

Інноваційний розвиток країни дозволить подолати наростаюче технологічне відставання від найбільш розвинених країн світу, значно підвищити питому вагу високотехнологічної продукції. При цьому найбільш раціональною моделлю інноваційного розвитку України може стати оптимальне поєднання ефективного функціонування сировинного сектора і розвиток високотехнологічних галузей, фінансування яких здійснюється за рахунок доходів від сировинного сектора.

3. Формування моделі кластерної економічної інтеграції національної економіки в межах європейського економічного простору.

Подальший розвиток інтеграційних процесів доцільно здійснювати на основі формування технологічних кластерів, в рамках яких об'єднуються застосовані в різних галузях і сферах економічної діяльності передові технології з метою прискорення та підвищення якості всього процесу доведення до споживачів товарів і послуг, в тому числі нових продуктів, створення яких проходить всі стадії від наукових досліджень і розробок до масового виробництва. Наскрізні технології забезпечують високий мультиплікативний ефект, який формується з багатьох напрямків діяльності всіх залучених в загальний технологічний цикл економічних агентів, створюючи тим самим нові конкурентні переваги. Результатом такої технологічної кластеризації стає підвищення рівня національної конкурентоспроможності в тих сферах, які можуть стати основою формування нових технологічних кластерів уже в рамках міждержавних економічних інтеграційних об'єднань, збільшуючи їх конкурентні позиції в глобальному масштабі.

Необхідно відзначити, що реалізація концепції кластерного розвитку інтеграції може ускладнитися невисоким рівнем розвитку технологій в Україні в цілому. Однак слід враховувати наявність точкового науково-технологічного потенціалу. Так, результати наявних досліджень показують, що розробки вітчизняних вчених з цілого ряду критичних новітніх технологій, що визначають майбутнє інноваційного розвитку, відповідають світовому рівню. Україна має значні, що не поступаються іншим розвиненим країнам, науково-технологічні нароби в області інформаційно-комунікаційних систем, авіаційно-космічних технологій, в сфері енергетики. Саме ці галузі досліджень і розробок можуть стати «точками зростання» формування та розвитку технологічних кластерів в рамках інтеграційного економічного об'єднання. Природно, що формування подібних кластерів буде супроводжуватися структурними змінами національних економік, процесами трансформацій на корпоративному рівні за допомогою злиття і поглинань, утворенням

міжнаціональної інноваційної системи, появою нових і зміцненням колишніх міжгосподарських зв'язків. В результаті інтеграційні процеси повинні вийти на якісно новий рівень і отримати яскраво виражений вектор розвитку в напрямку зміцнення конкурентоспроможності в світовому економічному просторі.

Очевидно, що модель формування кластерної економічної інтеграції національних економік повинна бути багаторівневою, включати кілька етапів розвитку співробітництва, що відрізняються різним ступенем взаємопроникнення національних економічних систем країн угруповання. Така послідовність створює умови для взаємовигідної діяльності різнорівневих в економічному і технологічному плані учасників зі збереженням певної диференціації по продукції та регіонах її поширення. В кінцевому рахунку, послідовна реалізація окремих етапів багаторівневої моделі кластерної економічної інтеграції національних економік забезпечить інтеграційного об'єднання досягнення конкурентоспроможності на світових ринках за рахунок формування ефектів економічної інтеграції в рамках пріоритетів забезпечення економічної безпеки.

Модель формування кластерної економічної інтеграції включає низку організаційно-економічних заходів.

Рівень 1:

- створення та розвиток єдиної митної території з широко розвинутою мережею високотехнологічних торговельних та сервісних центрів;
- формування законодавчої бази та інституціональної системи електронних бірж;
- створення та підтримка власних брендів (сільськогосподарська продукція, продукти харчування, транспортні компанії, тощо).

Рівень 2:

- формування єдиного технологічного кластера відповідно до зовнішньоекономічної спеціалізації у супроводження банкінгом;
- включення до кластерів інших країн;
- створення кооперативних зв'язків всередині та між торгівлею та виробництвом.

Рівень 3:

- повноцінне входження України до єдиного економічного простору в межах ЄС (законодавча база, включення фінансових ринків до єдиної мережі);
- створення єдиного центру торгівлі стратегічними товарами (картельні об'єднання за спеціалізацією).

З урахуванням наявного світового досвіду, можна стверджувати, що реалізація моделі кластерної економічної інтеграції може бути успішною тільки при дотриманні наступних основних принципів:

- готовність країн до рівноправних партнерських відносин, в основі яких буде не тільки комерційний прибуток, але і конкурентна партнерство, що дозволяють країн, що інтегруються посилювати свої позиції на світовому і регіональних ринках;

- готовність країн до поступки частини суверенітету в області прийняття рішень з економічних питань (чим глибше економічна інтеграція, тим більше відмова від самостійності не тільки в економіці, але і в області політичних рішень);

- готовність до відкритої конкуренції, її посилення та відмова від преференцій для національних суб'єктів ринку:

- формування наднаціональних макроекономічних регуляторів (законодавства, що регулюють органів і механізмів), а також створення необхідних для цього національних умов і готовність національних агентів ринку (починаючи від споживачів і виробників, і закінчуючи урядом і опозицією);

- введення добровільних обмежень і зобов'язань національних операторів виконувати їх за рівнем основних макроекономічних показників (темپ зростання ВВП, темп інфляції, рівень дефіциту бюджету, рівень і стан окремих сегментів ринку та інфраструктури);

- готовність країн інтеграційного угруповання покривати недостатність умов розвитку економічного рівня одного з партнерів (стати донором), та взаємна готовність країни реципієнта на поступки, в тому числі, і до більшого ступеня втрати суверенітету;

- обов'язкове дотримання принципу взаємовигідності економічного партнерства, навіть при виникненні короткочасних зв'язків типу донор-реципієнт;

- наявність, хоча б однієї, спільної мети (чим більше спільних задач, тим краще) заради досягнення якої відбувається інтеграція;

- наявність спільності економічних, політичних і соціальних інтересів;

- спорідненість політичних, економічних, соціально-культурних і релігійних почав країн, що інтегруються.

Формування ефектів економічної інтеграції України до європейського економічного простору на основі моделі кластерної інтеграції повинно бути реалізовано за кількома напрямками:

- зниження та усунення адміністративних і бюрократичних бар'єрів (у тому числі виключення корупційної складової) в сфері проведення зовнішньоторговельних операцій із застосуванням єдиної системи електронних торгів дозволить значно збільшити, як швидкість самого торгового обороту між країнами, так і обсяги взаємної торгівлі. При цьому слід враховувати і додаткові ефекти, пов'язані з тим, що орієнтація торгівлі на інтереси і запити споживачів стимулює виробництво в інтегрованих країнах та ініціює розвиток і зміцнення міжгосподарських зв'язків на рівні країн і національних компаній;

- потреби технологічних кластерів визначають необхідність створення спеціальних наднаціональних інститутів і механізмів, що регулюють рух не тільки товарних, а й фінансових потоків між країнами, а також забезпечують оптимальні умови для зовнішньої трудової міграції. Дія таких інститутів і механізмів не тільки забезпечує необхідні умови ефективного функціонування технологічних кластерів інтеграційного об'єднання, але і підтримує розвиток суміжних галузей і виробництв в окремих країнах;

- кластерна інтеграція окремих виробництв і видів діяльності на основі наскрізних технологій розширює взаємовигідні господарські зв'язки, переводячи співробітництво на рівень фінансових, комерційних і управлінських відносин. В результаті взаємозалежність партнерів на базі спільних інтересів стає все більш повною, що здатне значно знизити вплив зовнішніх політичних чинників.

11.3. Сучасний стан та динаміка світових інтеграційних процесів

Прискорені темпи економічного зростання та науково-технічного прогресу стали причиною інтенсифікації міжнародних інтеграційних процесів. Розвиток транспортних, комунікаційних та ІТ технологій, поглиблення міжнародного поділу праці, розвиток продуктивних сил сприяють поглибленню міжнародної інтеграції.

Процеси поглиблення інтернаціоналізації господарського життя призвели до зростання кількості міждержавних угруповань та формування регіональних торговельних блоків.

За територіальною ознакою найбільше таких регіональних утворень сконцентровано в Європі (близько 25,7%), значно менше у Східній Азії (16,3%), Південній (11,3%) та Північній Америці (8,1%) (рис. 11.1).

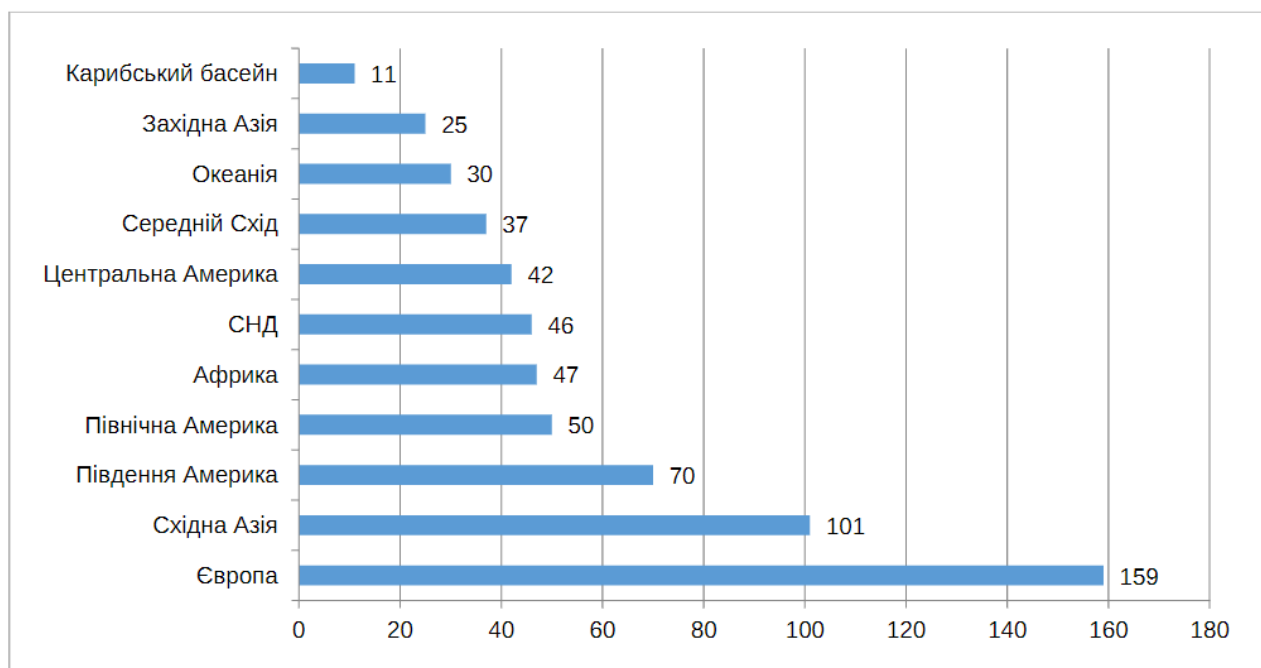

Рис. 11.1. Кількість діючих регіональних торговельних угод (РТУ) у розрізі регіонів, 2022

Станом на 1 березня 2022 року, за даними Комітету з регіональних торговельних угод (CRTA) Світової організації торгівлі функціонують 354 регіональні торговельні угоди (між країнами-членами СОТ) [2]. Дана форма економічної взаємодії є найбільш поширеною та численною і являє собою перший етап міжнародної економічної інтеграції.

Наступним етапом міжнародної інтеграції виступає формування митного союзу. Згідно даних Європейської Комісії у 2022 році налічувалось 15 чинних функціонуючих митних союзів (табл. 11.1).

Як видно з таблиці, одними із перших формувати митні союзи та користуватися усіма перевагами від такого співробітництва почали країни Західної Європи.

В останні роки активізувалися взаємовідносини країн Африканського континенту, а також держав Близького Сходу, що сприяло утворенню Східноафриканського співтовариства, Економічного співтовариства Центральної Африки, Західноафриканського економічного і валютного союзу.

Для міжнародної інтеграції характерним є утворення спільного ринку, який забезпечує можливість безбар'єрного переміщення товарів, послуг, капіталів та робочої сили.

Перелік чинних митних союзів

Угода	Дата укладання	Члени
Андське співтовариство (CAN)	1988-05-25	Болівія, Колумбія, Перу, Еквадор, Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай, Чилі
Карибське співтовариство (CARICOM)	1991-01-01	Антигуа і Барбуда, Багамські острови, Беліз, Барбадос, Домініка, Гренада, Гайана, Гаїті, Ямайка, Монтсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент, Сурінам, Тринідад і Тобаго
Центральноамериканський спільний ринок (CACM)	2004-10-06	Коста Ріка, Домінікани, Беліз, Сальвадор, Гватемала, Гондурас, Нікарагуа, Панама
Східноафриканське співтовариство (EAC)	01.01.2005	Конго, Об'єднана Республіка Танзанія, Республіки Кенія, Бурунді, Руанда, Південний Судан, Уганда
Економічне та валютне співтовариство Центральної Африки (CEMAC)	1999-06-01	Ангола, Бурунді, Камерун, Чад, Демократична Республіка Конго, Гвінея, Габон, Республіка Конго, Руанда, Центральноафриканська Республіка, Сан-Томе і Принсіпі
Євразійський митний союз (EACU)	01.07.2010	Вірменія, Білорусь, Киргизстан, Росія, Казахстан
Митний союз ЄС (EUCU)	1958	27 держав-членів Європейського Союзу
ЄС – Андорра	1991-07-01	27 держав-членів ЄС і Андорра
ЄС – Сан-Марино	2002-04-01	27 держав-членів ЄС і Сан-Марино
ЄС – Туреччина	1996-01-01	27 держав-членів ЄС і Туреччина
Рада співробітництва Перської затоки (GCC)	01.01.2015	Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати
Південний спільний ринок (МЕРКОСУР)	1991-11-29	Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай, Болівія, Чилі, Колумбія, Еквадор, Гайана, Перу, Сурінам,
Південноафриканський митний союз (SACU)	1910	Ботсвана, Есватіні, Лесото, Намібія та Південна Африка
Швейцарія–Ліхтенштейн	1924	Швейцарія, Ліхтенштейн
Західноафриканський економічний і валютний союз (WAEMU)	1994-01-10	Бенін, Буркіна-Фасо, Сенегал, Того, Кот-д'Івуар, Малі, Нігер, Гвінея-Бісау

На сьогодні до стадії спільного ринку зуміли інтегруватися лише декілька регіональних утворень - це Європейський єдиний ринок, Центрально-американський спільний ринок, Євразійський економічний простір та Південно-американський спільний ринок (МЕРКОСУР) (табл. 11.2).

Утворені спільні ринки охоплюють велику кількість національних господарств та стають середовищем для економічної взаємодії значної чисельності населення планети.

З таблиці 11.2 та згідно даних зі щорічного статистичного звіту Міжнародного валютного фонду світовий ВВП у 2021, році становив 96,1 трлн доларів. Країни Європейського спільного ринку забезпечують близько 19,21% від загального обсягу ВВП, що свідчить про його значну роль у глобальній економічній системі.

Таблиця 11.2.

Перелік сучасних спільних ринків

Назва об'єднання	Населення, млн. осіб	ВВП, млрд. дол	ВВП на душу населення, дол	Частка у світовому ВВП	Країни
Європейський єдиний ринок	448,350	18 458,835	41 170	19,21%	27 держав-членів ЄС, Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія та Швейцарія
Центрально-американський спільний ринок	61,176	352, 295	5 758	0,37%	Коста Ріка, Домінікани, Беліз, Сальвадор, Гватемала, Гондурас, Нікарагуа, Панама
Євразійський економічний простір	184,887	1 979, 016	10 703	2,05%	Вірменія, Білорусь, Киргизстан, Росія, Казахстан
Південний спільний ринок МЕРКОСУР	405,506	2 986, 208	7 364	3,11%	Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай, Болівія, Чилі, Колумбія, Еквадор, Гайана, Перу, Суринам

Частка Південноамериканського спільного ринку є у 6 разів меншою та складає 3,11%. Показники Євразійського економічного простору та Центральноамериканського спільного ринку становлять усього 2,05% та 0,37% відповідно. У 2022 році світовий ВВП зріс і становив 100,22 трлн доларів. Хоча внесок країн ЄС у створення світового ВВП у 2022 році дещо знизився (близько 16,7% від загального обсягу ВВП), вони все рівно займають значну роль у глобальній економічній системі.

Важливими критеріями оцінки розвитку інтеграційного блоку є якість життя його громадян, а саме, рівень їх освіченості, рівень доходів, рівень соціального забезпечення та охорони здоров'я тощо (табл. 11.3, 11.4).

Таблиця 11.3

Показники міжнародних інтеграційних утворень

Назва інтеграційного утворення	Кількість членів	Населення, млн осіб	Частка у світовому населенні, %	ВВП, млрд дол.	ВВП на душу населення, дол.	Частка у світовому ВВП, %
ЄС	27	447,007	5,70	17 165,427	38 400	17,86
АСЕАН	10	667,369	8,52	3 355,66	5 028	3,49
НАФТА	3	499,189	6,37	25 751,238	51 586	26,80
АТЕС	21	2 946,361	37,60	58 067,926	19 708	60,42
МЕРКОСУР	11	405,506	5,17	2 986, 208	7 364	3,11
Африканський союз	51	1 241,029	15,84	2 515,048	2 026	2,62
Ліга арабських держав	21	415,839	5,31	2 665,503	6 409	2,77

Показники якості життя населення регіональних блоків

Назва інтеграційного утворення	Рівень доходів населення, тис дол.	Група за рівнем доходів	Індекс якості життя	Індекс купівельної спроможності	Індекс безпеки
ЄС	33,06	Високий дохід	160,73	69,28	65,11
АСЕАН	12,01	Дохід вище середнього	107,09	43,11	57,55
НАФТА	39,27	Високий дохід	152,63	80,88	51,35
АТЕС	24,77	Високий дохід	126,42	61,46	59,57
МЕРКОСУР	7,62	Дохід вище середнього	106,33	30,81	39,52
Африканський союз	2,36	Дохід нижче середнього	98,06	28,54	34,38
Ліга арабських держав	11,73	Дохід вище середнього	129,83	61,81	66,81

Динаміка поглиблення інтеграційних процесів протягом останніх десятиліть активно зростала. Спостерігається розширення сфер взаємовідносин інтеграційних утворень.

Відбулися зміни і в динаміці міжнародної інтеграції, і в показниках діяльності окремих інтеграційних утворень. Більшість об'єднань характеризуються позитивними тенденціями щодо зростання обсягів експортно-імпортних операцій, рівня ВВП та показників якості життя населення.

Показники найбільших регіональних утворень показують, що вони виступають одним із головних рушійних чинників розвитку та поглиблення міжнародних інтеграційних процесів. Подібна форма взаємодії дозволяє максимізувати внутрішній економічний потенціал країн, забезпечити зростання міжнародної торгівлі, активізувати міждержавну співпрацю у різних галузях не лише в межах інтеграційного угруповання, а й на глобальному рівні.

Тема 12. Параметри оцінки економіки міста та територіальних громад.

12.1. Глобалізація, місцевий економічний розвиток та його еволюція

12.2. Економічний розвиток і співробітництво територіальних громад

12.3. Розвиток міст і громад у цілях сталого розвитку України та його державна підтримка

12.4. Оцінка розвитку територіальних громад та міст

12.1. Глобалізація, місцевий економічний розвиток та його еволюція

Глобалізація економіки та ріст інтернаціоналізації буття змінили ролі основних учасників ринку, перерозподілили відповідальності держави, регіонів та громад за економічний розвиток на місцях.

Забезпечення позитивного тренду місцевого розвитку стає дедалі більш технологічним і складним. Роль держави як головного гравця в місцевій економіці зменшилась. Тепер суб'єктами міжнародних економічних відносин найчастіше виступають окремі підприємства, регіони та територіальні громади. Ті органи місцевої влади, які прагнуть поліпшити добробут своїх громад, сьогодні чітко розуміють, що задля досягнення успіху їх зусилля повинні бути більш продуманими, стратегічними, планованими, амбітними та інноваційними. «...Треба дивитись не туди, куди впала шайба..., а туди, куди вона збирається летіти» – улюблена теза спеціалістів з планування місцевого економічного розвитку громад у Канаді.

За останні 50 років у розвинутих країнах світу відбулися суттєві зміни в практиці планування розвитку територіальних громад (місцевого розвитку), і ці зміни стосуються трьох напрямків.

1. Змінилися рівні відповідальності влади за здійснення планування розвитку територій. Територіальні громади взяли практично всю відповідальність на себе за місцеву ситуацію, за рівень якості праці, навчання, відпочинку та життя у громаді.

2. Змінилася методологія здійснення процесу управління місцевим розвитком. Уся діяльність громад підпорядкована стратегії, яка створюється і виконується громадою і яка реалізовується через перманентну плановану проектну діяльність, підпорядковану стратегії

3. Відбулася зміна суб'єкта управління. Міста через партнерство та міжмуніципальне співробітництво почали самостійно розширювати простір свого впливу в регіоні, створюючи місцеві фактори конкурентних переваг, формуючи спільні проекти для зростання конкурентоспроможності (транспортні коридори, індустріальні парки, публічно приватні партнерства, кластери, тощо)

У таких умовах місцеві влади повинні глибоко розуміти особливості динаміки місцевого економічного розвитку, володіти необхідними знаннями, інформацією, навичками та досвідом, щоб забезпечити більшу конкурентоспроможність своїх громад у складному світі нових реалій. Вони не можуть сьогодні чекати рішень «згори», а повинні самостійно розв'язувати свої питання місцевого розвитку – створення нових робочих місць, збільшення

зайнятості населення, залучення інвестицій, зростання доходів місцевих бюджетів, покращення якості життя, розвиток благоустрою та інфраструктури.

Ті міста та нації, які йдуть у ногу з викликами глобального світу, подібні до «...плавця, що рухається в напрямку течії», – вони отримують високі результати без зайвих зусиль.

Ті громади, які ігнорують світові тенденції глобалізації – при великих зусиллях отримують мізерні результати, відстають від інших і мають шанси залишитись далеко позаду.

Завершення процесів реформування самоврядування та децентралізації означатиме для громад нові можливості врядування та впливу, оскільки практична реалізація принципу повсюдності місцевого самоврядування покладе на лідерів громад інший рівень відповідальності за свій розвиток.

Якщо до цього часу юрисдикція громад не виходила за межі населених пунктів (в Україні лише близько 4% земельних ресурсів перебувало під забудовою, читай у населених пунктах), то тепер юрисдикція громад поширюватиметься практично на майже 100% території держави. Тепер від того, якими будуть плани розвитку громад та як вони виконуватимуться, залежатиме обсяг бюджетів громад, і, як наслідок, якість життя громадян.

Подальша децентралізація, економічні наслідки добровільного об'єднання територіальних громад та, зрештою, очікувана адміністративно-територіальна реформа однозначно призведуть до зростання економічної могутності міст та їх ролі у розвитку регіонів та країни. Тому містам уже сьогодні варто готуватися до своєї «нової ролі» – локомотивів розвитку регіонів та країни.

Сьогодні суспільство починає усвідомлювати, що стан економічного розвитку країни прямо залежить від можливості та зацікавленості громад займатися місцевим розвитком у своїй території. Територіальні громади мають перетворитись із об'єкта управління на суб'єкт управління і самостійно формувати свою спроможність. Органи місцевого самоврядування отримають можливості та мотив для належного виконання повноважень.

Вперше в історії незалежної України територіальні громади будуть нести відповідальність за планування свого розвитку та бюджету, за економічний розвиток, залучення інвестицій та розвиток підприємництва. Держава провадить децентралізацією і передає «вниз» більше «податкових ресурсів» та повноважень. Це повинно підвищити відповідальність «місцевих влад» перед своєю громадою та усією країною за розвиток. Звичайно, більший рівень ресурсів, ширші повноваження вимагають глибших знань та ширшого

розуміння глобальних процесів, оскільки міста конкурують з іншими містами не лише на національному рівні, а й на глобальному.

Жодна територія сьогодні не є економічним островом. Країни, регіони, міста, села розташовані в єдиному просторі і належать до глобальної економічної системи.

Ефективне управління місцевим розвитком пов'язане з розумінням світових тенденцій та використанням закономірностей глобальної економіки на користь розвитку громади. ХХІ сторіччя визнано епохою розвитку територій, створення агломерацій та формування нових «точок росту».

Сьогодні слід розглядати іншу парадигму, відмінну від тієї, що прославлялася в колись дуже відомій пісні радянських часів: «широка страна моя родная, много в ней лесов, полей и рек..., але люди там не живуть».

Очевидно, що основна частина світового ВВП створюється не на безмежних просторах території країни, а у містах. І не просто у містах, а у міських системах, що включають їх приміські зони. Саме міста в умовах глобальної системи стають «точками росту» регіональних і національних економік і саме вони найбільше впливають на економічну силу країни, саме там з'являється інноваційна продукція з найбільшою доданою вартістю.

У країнах «великої сімки» в епоху урбанізації та глобалізації в містах та їх приміських зонах (міських агломераціях) формується від 75 до 87% внутрішнього валового продукту. На 100 найбільших міст світу (агломерацій) припадає 30% глобального ВВП. Території, де економічне зростання відбувається швидкими темпами, представлені не окремими містами, а складаються з комбінацій міст, селищ, районів, розташованих у географічній близькості (субрегіони, агломерації).

Офіційне визначення: «...міська агломерація – компактне територіальне розміщення міських населених пунктів, об'єднаних інтенсивними господарськими, трудовими і культурно-побутовими зв'язками..., ... які можуть відігравати роль полюсів зростання» (Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2000 р. N 521 «Про Основні напрями забезпечення комплексного розвитку малих монофункціональних міст»).

Глобалізація світової економіки – це об'єктивний процес, який відбувається незалежно від нашого бажання і пов'язаний з формуванням транснаціонального середовища, насамперед, єдиного економічного та інформаційного простору.

Під глобалізацією економіки сьогодні найчастіше розуміють різке прискорення інтернаціоналізації усіх сфер суспільного життя (економічного, соціального, політичного, духовного), вищий ступінь відкритості національних

економік, а, отже, інтенсивний взаємний обмін інформацією, людьми, капіталом, товарами, послугами, культурними і духовними цінностями.

Деякі ознаки глобалізації : інтеграція національних економік у світову, високі технології перехід від короткострокових завдань до довгострокових, децентралізація управління, самоорганізація та саморозвиток, перехід від ієрархічних структур до мережевих, інтелектуалізація та науковість. Глобалізація суттєво вплинула на спосіб розвитку міст та територій. Вона передбачає розширення розмірів та форм міжнародних економічних зв'язків, відкриває доступ до великого капіталу та ресурсів, технологій та ринків, приводить до поглиблення взаємозалежності між територіями в різних країнах світу. Транснаціональні корпорації (ТНК) розташовують свої виробництва (локалізуються) у місцевостях, де існує найбільш конкурентне (продуктивне) середовище. Країни та регіони конкурують у залученні робочих місць ТНК та впровадженні діяльності, яка має високу продуктивність, високу додану вартість та забезпечує високі економічні результати.

Ріст національної економіки складається з росту місцевих економік країни. Економічний ріст в умовах глобалізації стає локальним. Саме це тепер змушує національні уряди та територіальні громади займатись місцевим економічним розвитком та конкурувати за залучення ресурсів, приваблення прямих іноземних інвестицій, розвиток нових технологій та інновацій. В умовах глобальної економіки країни конкурують з країнами, регіони конкурують з регіонами, а міста конкурують з містами, створюючи найсприятливіше середовище, в якому бізнес може розвиватися й зростати. Якщо якась мультинаціональна корпорація шукає нових місць для розширення своєї діяльності (наприклад, для будівництва нового заводу), то треба розуміти, що процес прийняття рішення про вкладання інвестицій в іншій країні буде досить складним і багаторівневим. Корпорація може знати, в якій частині світу їй хотілося б здійснити інвестицію (наприклад, у Східній Європі), вона може навіть бути переконана у виборі країни, куди бажає інвестувати (скажімо, Україна), але вибір міста (місця) локалізації інвестицій завжди буде найскладнішим. Все залежатиме від міст регіону, які конкуруватимуть між собою за цю інвестицію і які будуть пропонувати для цієї корпорації кожен свої можливості. Чиї можливості будуть найкращими (конкурентними), там і локалізуються інвестиції .

Одночасна дія глобалізації та локалізації є формулою «нової» економіки. Глобалізація і локалізація є нероздільними процесами, вони діють синхронно. Чим більша глобалізація, тим більша локалізація... Окремі місцеві ринки конкурують за потоки міжнародного капіталу і перетворюються на своєрідні

«точки росту», конкурентоспроможні території зростання стають потужними осередками прогресу. Процеси глобалізації світової економіки супроводжуються процесами локалізації розвитку національних економік і змушують країни зосереджувати увагу на місцевому економічному розвитку.

Розвинутий ринковий світ зосередив увагу на місцевому економічному розвитку з початку 50-х років XX століття, наука з цього питання стала розвиватись у другій половині 70-х років. Історія зростання економіки США, Канади та європейських країн – це еволюція удосконалення МЕР. Його умовно можна розділити на чотири етапи МЕР.

1. Економічні чинники змін

- Скорочення значимості сировини у собівартості продукції
- Вплив глобальних стратегічних альянсів транснаціональних корпорацій на свою інвестиційну і купівельну поведінку
- Надмірна пропозиція продукції , що виробляється у ключових глобальних секторах
- Синхронізація економік різних країн
- Збільшення мобільності капіталу, що полегшує доступ до джерел фінансування практично для всіх, незалежно від місцеперебування
- Скорочення частки працівників, зайнятих у сировинній і виробничій сферах за рахунок збільшення частки працівників, зайнятих у сфері обслуговування

2. Технологічні чинники змін

- Технологічні вдосконалення та зростання ефективності виробничих процесів
- Відсутність національних кордонів у системах зв'язку через мережу інтернет (наприклад, у системах електронної торгівлі та електронного державного управління)
- Удосконалення в логістиці, наслідком яких є скорочення потреб у вантажних перевезеннях
- Зростання важливості інформаційних послуг та інформаційних технологій в усіх секторах економіки
- Технологічні вдосконалення вимагають встановлення вищих вимог до кваліфікації працівників

3. Регуляторні та політичні чинники змін

- Усунення політичних бар'єрів торгівлі
- Регіональне групування та регіональна інтеграція у сфері торгівлі
- Зростання масштабів демократизації, що посилює тиск і збільшує очікування з боку окремих громадян та груп

- Впровадження глобальних стандартів праці та охорони довкілля
- Поширення приватизації цілих галузей
- Децентралізація урядових послуг

Сучасна модель місцевого економічного розвитку базується на капіталі знань та інтелекту і пов'язує тріаду понять «глобалізація - інновація – конкурентоспроможність території ». Такий підхід обумовлений високими темпами розвитку окремих країн і високою концентрацією капіталу в певних територіях та містах.

Висока мобільність капіталу та природне ринкове прагнення економіки до рівноваги спричиняють перетік капіталу від одних територій, міст, країн до інших, які були найбільш сприятливі і найбільш готові до зовнішніх інвестицій. У теперішньому періоді розвитку світової економіки це стосується всіх країн з ринковою економікою. Але, зрозуміло, в кожній країні є різне сприйняття та впровадження цих процесів, що і визначає рівень розвитку їх економіки.

12.2. Економічний розвиток і співробітництво територіальних громад

Спрямованість країни на економічне зростання обумовлює орієнтацію на інноваційний розвиток, що ґрунтується на активному використанні знань і наукових досягнень, стимулюванні інноваційної діяльності, створенні сприятливого інвестиційного клімату, оновленні виробничих фондів, формуванні високотехнологічних видів діяльності та галузей економіки, підвищенні енергоефективності виробництва, залученні інвестицій у використання відновлюваних джерел енергії, в екологічно безпечне виробництво та «зелені» технології. У свою чергу в умовах глобальних викликів сучасності усе зазначене передбачає орієнтацію на концепцію сталого економічного зростання.

Завдання сталого економічного розвитку України обумовлює необхідність забезпечення ефективності управління територіальними соціально-економічними системами на підставі використання інструментів економічного розвитку в умовах децентралізації, яка активізує взаємоузгоджені між собою економічні, екологічні та соціальні складові розвитку суспільства.

Спроможною територіальною громадою є така громада, у якій місцеві джерела наповнення бюджету, інфраструктурні та кадрові ресурси є достатніми для вирішення її органами місцевого самоврядування питань місцевого значення, передбачених законодавством, в інтересах жителів громади.

За Європейською хартією місцевого самоврядування, яка є частиною законодавства України, місцеве самоврядування – це «право і спроможність органів місцевого самоврядування здійснювати регулювання і управління

суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення». Таким чином, в умовах України шлях територіальних громад до спроможності лежить виключно через об'єднання та активізацію власного економічного потенціалу. Об'єднання громад не є чистим інструментом співробітництва громад, але його можна вважати однією з форм кооперацій спільних зусиль різних територіальних громад шляхом створення більш економічно незалежного та самостійного територіально-адміністративного утворення.

В Україні співробітництво територіальних громад здійснюється у формі:

- делегування одному із суб'єктів співробітництва іншими суб'єктами співробітництва виконання одного чи кількох завдань з передачею йому відповідних ресурсів;
- реалізації спільних проектів, що передбачає координацію діяльності суб'єктів співробітництва та акумулювання ними на визначений період ресурсів для спільного здійснення відповідних заходів;
- спільного фінансування (утримання) суб'єктами співробітництва підприємств, установ та організацій комунальної форми власності
- інфраструктурних об'єктів;
- утворення суб'єктами співробітництва спільних комунальних підприємств, установ та організацій
- спільних інфраструктурних об'єктів;
- утворення суб'єктами співробітництва спільного органу управління для спільного виконання визначених законом повноважень.

Серед основних економічних переваг для територіальних громад, які беруть участь у будь-якій з форм співробітництва, найбільше виділяють такі:

- консолідація ресурсної бази для вирішення складних завдань міжтериторіального значення, фінансування яких з будь-якого одного місцевого бюджету викликає непомірне навантаження на нього;
- збільшення суспільного ринку, тобто збільшення кількості потенційних споживачів як адміністративних послуг, так і послуг, що надаються комунальними підприємствами, створеними в межах співробітництва;
- підвищення рівня конкурентоспроможності територій у боротьбі за інвестиції.

Співробітництво кількох громад створює належні умови для гарантування прав та інтересів інвесторів, а також умови для реалізації інвестиційних проектів із значно нижчими, ніж у випадку поодиноких громад, термінами окупності; – створення умов для подальшого реформування системи

адміністрування та управління територією, спільною для громад, що вступили у відносини співробітництва.

12.3. Розвиток міст і громад у цілях сталого розвитку України та його державна підтримка

У проекті Стратегії сталого розвитку України до 2030 року національні цілі сталого розвитку базуються на політичних, економічних, соціальних, екологічних, моральних і культурних цінностях, властивих українському суспільству. Вони визначають спрямованість стратегії на турботу про спільне благо та захист національних інтересів України. Отже, бачення сталого розвитку України обумовлює забезпечення національних інтересів та виконання міжнародних зобов'язань України щодо переходу до сталого розвитку.

Такий розвиток передбачає:

- подолання дисбалансів в економічній, соціальній та екологічній сферах;
- трансформацію економічної діяльності, перехід на засади "зеленої економіки";
- побудову мирного та безпечного, соціально згуртованого суспільства з належним врядуванням та інклюзивними інституціями;
- забезпечення партнерської взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу, науки, освіти та організацій громадянського суспільства;
- повну зайнятість населення;
- високий рівень науки, освіти та охорони здоров'я;
- підтримання довкілля в належному стані, який забезпечуватиме якісне життя та благополуччя теперішнього і майбутніх поколінь;
- децентралізацію та впровадження регіональної політики, яка передбачає гармонійне поєднання загальнонаціональних і регіональних інтересів;
- збереження національних культурних цінностей і традицій.

На регіональному рівні проектом передбачається розроблення програм соціально-економічного розвитку регіонів, формування місцевих бюджетів з урахуванням пріоритетності цілей і завдань сталого розвитку, реалізація комплексу заходів сталого розвитку регіонів.

На місцевому рівні наголошувалося на доцільності активної співпраці органів місцевого самоврядування і громадськості з питань розроблення місцевих програм сталого розвитку та необхідності спрямування основних зусиль на забезпечення сталого розвитку населених пунктів.

Стратегія ґрунтується на новій світоглядній парадигмі, моделі такого розвитку всіх країн світу, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби.

Ця модель орієнтована на досягнення оптимального балансу між трьома складовими розвитку - економічною, соціальною та екологічною.

Стратегією планується:

- до 2020 року значно збільшити кількість міст і населених пунктів, що прийняли та реалізують комплексні стратегії і плани збалансованого просторового розвитку, спрямовані на усунення соціальних бар'єрів, підвищення ефективності використання ресурсів, пом'якшення наслідків зміни клімату, адаптацію до його зміни та здатність протистояти стихійним лихам;

- до 2025 року узгодити стратегії розвитку регіонів, міст і територіальних громад зі Стратегією сталого розвитку України з метою забезпечення гармонійного поєднання загальнонаціональних, регіональних і місцевих інтересів;

- до 2030 року забезпечити збалансований і взаємопов'язаний просторовий розвиток міст і сільських населених пунктів і можливості для інтегрованого планування населених пунктів за участю громадськості та управління ними.

Відтак, визначальним для органів місцевого і регіонального самоврядування всіх країн є прийняття Цілі 11: «Сталий розвиток міст і громад. Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів». Координатором Глобальної робочої групи органів місцевого і регіонального самоврядування реалізації Цілі 11 виступає організація «Об'єднані міста і органи місцевого самоврядування» (UCLG), місією якої є підтримка екологічно безпечної урбанізації.

Необхідно відмітити, що відповідно до державної програми підтримки розвитку ОТГ, сьогодні об'єднана громада має належне фінансування та низку преференцій, які зазначаються у Бюджетному кодексі. Вона має можливість залишити у своїй громаді значну частину податків, частину коштів після скорочення приєднаних сільських і селищних рад, а також ряд субвенцій з державного бюджету, як гарантій державної підтримки: інфраструктурну субвенцію, за рахунок якої можна відремонтувати ряд адміністративних приміщень для функціонування громади; субвенцію на ремонт доріг, які зв'язують центр громади з селами. Розподіл фінансової підтримки за сферами розвитку представлено у таблиці 12.1.

Таблиця 12.1

Державна підтримка економічного і соціального розвитку територій в
2020 році, (млрд. грн.)

№ п/п	Сфери розвитку	Сума
1.	Регіональний розвиток	13,0
2.	Розвиток сільських територій	5,0
3.	Розвиток у сфері охорони здоров'я	4,8
4.	Розвиток у сфері освіти	5,2
5.	Розвиток дорожньої інфраструктури	61,1
6.	Розвиток соціальної інфраструктури	4,4
7.	Розвиток транспортної інфраструктури	2,8
8.	Розвиток у сфері культури	2,2
9.	Розвиток спортивної інфраструктури	0,5
10.	Екологічна безпека та сталий розвиток	0,9
11.	Енергоефективність	2,0
12.	Всього	101,9

Загалом за роки реалізації реформи в Україні створено 983 об'єднаних територіальних громад, у 41,5 рази зросла державна підтримка місцевого та регіонального розвитку: з 0,5 млрд.грн. в 2014 до 20,75 млрд.грн. у 2019 році. За рахунок цієї підтримки в регіонах і громадах реалізовано більше 12 тисяч проєктів.

Основними перешкодами на шляху розвитку залишаються гібридна війна на сході країни, а нині і повномасштабна, зношеність інфраструктури, неефективність державного управління, недостатнє ресурсне забезпечення та обмежене фінансування. А також виклики, пов'язані з COVID-19, ускладнюють ситуацію та свідчать, що для України важливим є: реформування системи охорони здоров'я; посилення координації та професіоналізація влади, відновлення повного циклу виробництва окремих товарів (хімічна, фармацевтична промисловості); реформа системи соціальної допомоги, осучаснення підтримки найбільш вразливих груп населення, насамперед дітей, у поєднанні з інтегрованими соціальними послугами, цифровізація процесів адміністрування; осучаснення підходів до дистанційного навчання.

Варто відмітити серед слабких місць об'єднань територіальних громад:

- відсутність вільних площ для будівництва та сільгоспвиробництва через не вирішення земельного питання;
- низький регресивний рівень економічного розвитку;

- відсутність інвестицій;
- зношеність муніципальної інженерної інфраструктури; – незадовільний стан дорожньо-транспортної мережі;
- неефективну систему управління комунальними підприємствами;
- відтік трудових ресурсів;
- відсутність установ для організації дозвілля та відпочинку;
- сильну корупцію та бюрократизацію влади.

12.4. Оцінка розвитку територіальних громад та міст

Динамічний і збалансований розвиток економіки будь-якого регіону тісно пов'язаний з питаннями розвитку та розміщення продуктивних сил, зокрема вдосконаленням сформованих варіантів територіальної організації виробництва і формуванням нових, а саме територіально-виробничих утворень (ТВУ), а також оцінюванням ефективності їх функціонування. Ці утворення являють собою сукупність зосереджених у межах відповідної території і пов'язаних між собою об'єктів виробництва та інших сфер різних видів діяльності.

Потенціал сталого розвитку територіально-виробничого утворення визначається його конкурентоспроможністю, яка пов'язана з досягненням базових орієнтирів соціально-еколого-економічного розвитку як території, так і підприємств, що розміщені на цій території.

В контексті реформи децентралізації управління громади отримують більше можливостей для забезпечення свого сталого розвитку. Це виявляється не тільки через нові фінансові передумови, але й через активне задіяння наявного чи формування нового організаційно-економічного середовища. Забезпечення сталого розвитку регіону обумовлюється об'єктивністю процесу переходу від галузевої спеціалізації до формування багатогалузевих регіональних об'єднань. Такий підхід до побудови регіонального господарства сприяє оптимізації розміщення виробничих бізнес-одиниць у регіоні. На думку дослідників, регіональна інтеграція та побудова сучасних територіально-виробничих форм оптимізації регіонального господарства мають пройти декілька етапів становлення, якими є обґрунтування економічної доцільності створення об'єднання; розроблення механізму об'єднання та обґрунтування вибраної моделі об'єднання; залучання фінансових ресурсів у виробничу сферу; посилення кооперації та розвиток супутніх міжгалузевих виробництв; фінансове забезпечення регіональних проектів.

Основним напрямом цього інструментарію формування підприємницького середовища територіальних громад є подолання проблем для залучення на їхню територію суб'єктів господарювання, тобто визначення

та позиціонування громади як просторової бази для розміщення підприємницьких структур, стимулювання підприємницької активності жителів громади, а також залучення інвестицій на територію громади (рис. 12.1).

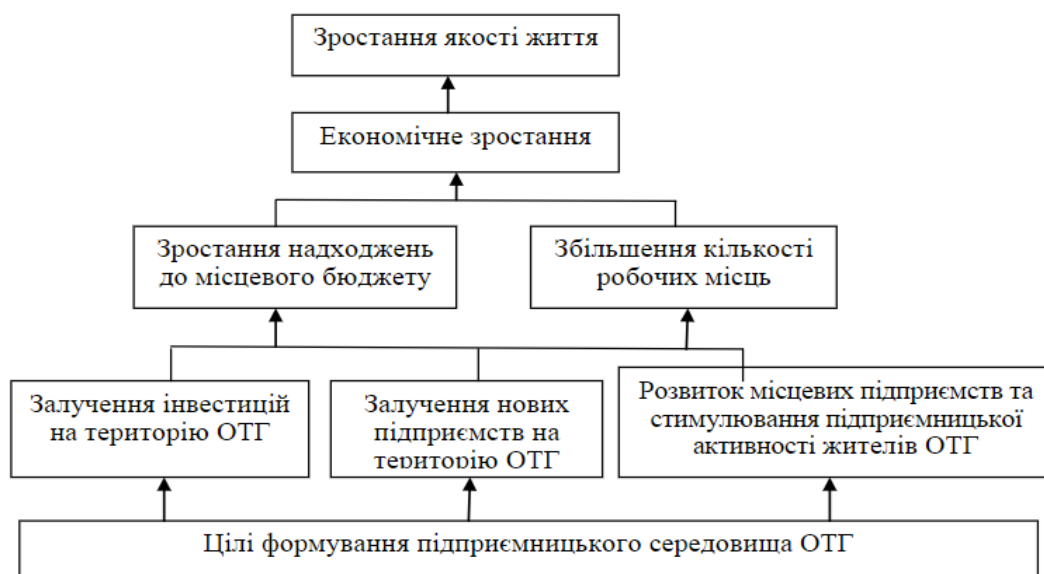

Рис.12.1. Цілі формування підприємницького середовища об'єднаної територіальної громади

Практична реалізація цих взаємопов'язаних явищ вимагає вивчення прогресивних просторових форм організації виробництва, а саме територіально-виробничих утворень на базі об'єднаних територіальних громад. Визначимо можливі напрями впливу територіально-виробничих утворень на економіку ОТГ (рис. 12.2).

Рис.12.2. Напрями впливу територіально-виробничих утворень на економіку ОТГ

Потенціал розвитку територіально-виробничого утворення визначається його конкурентоспроможністю, яка пов'язана зі створенням привабливого середовища для розвитку бізнесу, вмінням громад залучити й розвинути діяльність тих підприємств, що найкращим чином забезпечать зростання продуктивності праці, створення кращих робочих місць та високу додану вартість.

Приріст конкурентоспроможності територіально-виробничого утворення відбувається не спонтанно, а системно на основі вдалого стратегічного планування й розроблення заходів, програм та проектів, які мають здійснити виробничі підприємства та об'єднана територіальна громада відповідно до основних цілей сталого розвитку для оцінювання сталого розвитку територіально-виробничих утворень необхідно використовувати базові орієнтири соціально-економічної системи, тому що вони дають змогу враховувати всі аспекти соціально-економічної діяльності ТВУ (табл. 12.2).

Таблиця 12.2

Система базових і зведених показників сталого розвитку ТВУ

Зведений показник	Базові показники
Природно-ресурсний рівень розвитку ($I_{\text{ПРР}}$) ТВУ	<ul style="list-style-type: none"> – Обсяг мінерально-сировинних ресурсів; – обсяг посівних площ усіх сільськогосподарських культур; – обсяг лісових ресурсів; – обсяг скидання забруднених стічних вод і поверхневих водних об'єктів.
Рівень кадрового розвитку ($I_{\text{КР}}$) ТВУ	<ul style="list-style-type: none"> – Рівень економічної активності; – рівень безробіття; – рівень кваліфікації.
Рівень економічного розвитку ($I_{\text{ЕР}}$) ТВУ	<ul style="list-style-type: none"> – Обсяг ВСП; – обсяг інвестицій в основний капітал; – обсяг зовнішньоторговельного обігу; – ступінь зносу основних фондів.
Рівень інноваційного розвитку ($I_{\text{ІР}}$) ТВУ	<ul style="list-style-type: none"> – Число організацій, що виконують наукові дослідження і розробки; – частка інноваційної продукції; – рівень інноваційної активності підприємств.
Рівень інфраструктурного розвитку ($I_{\text{ІФР}}$) ТВУ	<ul style="list-style-type: none"> – Обсяг послуг зв'язку; – обсяг вантажообігу залізничного та автомобільного транспорту.
Рівень соціального розвитку ($I_{\text{СР}}$) ТВУ	<ul style="list-style-type: none"> – Рівень освіти населення; – тривалість життя; – частка населення з грошовими доходами нижче величини прожиткового мінімуму до всього населення.

У зв'язку з цим для оцінювання пропонується використовувати наведену систему базових і зведених показників.

Таким чином, оцінка рівня сталого розвитку територіально-виробничих утворень, яка враховує економічну самодостатність, екологічну безпеку та європейську якість життя населення об'єднаної територіальної громади, дасть змогу успішно завершити реформу децентралізації в Україні. Запропонована методика, маючи індивідуальні особливості в обмеженні

кількості базових показників, що належать до найбільш важливих сфер соціально-економічної системи разом з наявними підходами, дає змогу визначити рівень сталого розвитку територіально-виробничих утворень, що сприяє отриманню більш об'єктивних результатів і дає змогу застосовувати її під час розроблення субрегіональної стратегії сталого розвитку.

II. СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Використана література

1. Аналітична економіка: макроекономіка і мікроекономіка: підручник. Кн. 1: Вступ до аналітичної економії. Макроекономіка. К.: Знання, 2020. 648 с.
2. Галушка З. І., Волощук О. А. Управління проектами = Project management : навч. посіб. / Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича : Рута, 2018. 119 с.
3. Галушка З.І., Поченчук Г.М. Економіка: теорія і практика. Підручник. Чернівці. Технодрук. 2020. 250 с.
4. Геєць В.М. Наслідки демографічних викликів для економічного зростання в Україні. Демографія та соціальна економіка. 2018. N 1(15). С. 3–23.
5. Гук О. В. Взаємозв'язок показників і факторів конкурентоспроможності національної економіки / О. В. Гук // Формування ринкових відносин в Україні. 2015. - № 11. С. 69-75.
6. Захарченко В.І., Осипов В.М., Паларієв О.А. Кластерна форма територіально-виробничої організації : монографія. Рига : Baltija Publishing, 2019. 400 с.
7. Ковальов А. І., Карпов В. А., Корольова Т. С., Павлова Т. В. та ін. Стратегічне планування збалансованого розвитку міста: монографія / За заг. ред. А. І. Ковальова. Київ : ФОП Гуляєва В. М., 2018. 80 с. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6207/1/Консалтингове%20забезпечення%20управлінських%20економіко-екологічних%20рішень%20на%20регіональному%20рівні.pdf>
8. Моделивання соціально-економічного розвитку мезосистем в умовах децентралізації : монографія / Н. В. Сментина, А. І. Ковальов, А. З. Підгорний, В. А. Карпов, Т. С. Корольова, Т. В. Павлова, К. В. Вітківська; за заг. ред. Н.В. Сментини. Київ : ФОП Гуляєва В. М., 2019. 272 с. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/9491>.
9. Модернізація економіки промислових регіонів України в умовах децентралізації управління: монографія / О.І. Амоша, Ю.М. Харазішвілі, В.І. Ляшенко та ін. / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 300 с.
10. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 вересня 2020 р. // Національний проєкт «Децентралізація» : сайт. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/593/%D0%9C%D0%BE%D0%BDi%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3__10.09.2020.pdf.
11. Соціальна економіка : навч. посіб. / Г. В. Назарова, С. Ю. Гончарова, Ю. В. Сотникова, Н. В. Аграмакова. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. 275 с.
12. Національна економіка: навчальний посібник / за ред. В.М.Тарасевича. К.: ЦУЛ, 2014. 280 с.

13. Національна економіка: навчальний посібник / за ред. В.П. Решетіло. Х.: ХНАМГ, 2012. 386 с.
14. Національна економіка: підручник / за ред. П.В. Круша. К.: Каравела, 2016. 416 с.
15. Мельникова В.І. Національна економіка. К.: Центр навчальної літератури, 2019. 248 с.
16. Старостенко Г., Онишко С., Поснова Т. Національна економіка. К.: Ліра-К, 2012. 432 с.
17. Чернявська О.В. Національна економіка. К.: Алерта, 2018. 502 с.
18. Якобчук В., Симоненко Л., Довженко В. Економіка публічного сектору. К.: Ліра-К, 2021. 496 с.

Рекомендована література для здобувачів освіти

19. Джерела та механізми фінансування місцевого економічного розвитку : навч. посіб. / В. Мамонова, Н. Балдич, Н. Гринчук та ін. Київ : Центр громадської експертизи, Проект «Місцевий економічний розвиток міст України», 2013. 176 с.
20. Паршина О.А., Паршин Ю.І. Забезпечення конкурентоспроможності національної економіки в умовах економічних трансформацій. *Gesellschaftsrechtliche Transformationen von wirtschaftlichen Systemen in den Zeiten der Neo-Industrialisierung*. Kornieiev V., Pasichnyk, Yu., Radchenko O., Khodzhaian A. und andere: Collective monograph. Verlag SWG imex GmbH, Nuremberg, Germany, 2020. С.311–319.
21. Прокопенко І.Ф., Ганін В.І. Методика і методологія економічного аналізу: Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 430 с.
22. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України № 722/2019 30.09.2019 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>. 15. Виступ Президента України на Саміті з прийняття Цілей сталого розвитку в рамках Генеральної Асамблеї ООН // Генеральне консульство України в Нью-Йорку : сайт. URL: <https://ny.mfa.gov.ua/news/40336-vistupprezidenta-ukrajini-na-samiti-z-prijnyattya-cilej-stalogo-rozvitku-v-ramkahgeneralynoji-asambleji-oon>.
23. Сментина Н. В., Фіалковська А. А., Бенчмаркінг у системі управління економічним розвитком об'єднаних територіальних громад. Економіка України. 2019. № 11-12 (696-697). С. 49–59. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/11737>
24. Соціальна економіка : навч. посіб. / Г. В. Назарова, С. Ю. Гончарова, Ю. В. Сотникова, Н. В. Аграмакова. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. 275 с.
25. Стимулювання економічного зростання на місцевому рівні : аналіт. доп. / С. О. Біла, О. В. Шевченко, М. О. Кушнір та ін.; за ред. С. О. Білої. Київ : НІСД, 2020. 54 с.
26. Стратегічне планування збалансованого розвитку територіальних

соціально-економічних систем в умовах децентралізації: монографія / М.І. Зверяков, А. І. Ковальов, Н. В. Сментина. Одеса : ОНЕУ, 2017. 175 с. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/6929>

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

Верховна Рада України. URL: www.rada.gov.ua

Кабінет Міністрів України. URL: www.kmu.gov.ua

Міністерство аграрної політики та продовольства. URL: <https://minagro.gov.ua/ua>

Міністерство економіки України. URL: www.me.gov.ua

Міністерство соціальної політики України. URL: www.mlsp.kiev.ua

Міністерство фінансів України. URL: www.mof.gov.ua

Міністерство цифрової трансформації України. URL: <https://thedigital.gov.ua>

Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості. URL: <https://mspu.gov.ua/>

Державний служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua

Міністерство інфраструктури України. URL: <http://mtu.gov.ua/>

Державна податкова служба України. URL: <https://tax.gov.ua/>

Національна Академія наук України. URL: <http://www.nas.gov.ua>

Центр антикризових досліджень. URL: <http://www.anticrisis.come.to>

Центр інновацій та розвитку. URL: <http://www.ngoukraine.kiev.ua/ids/>

Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського. URL: www.nbu.gov.ua

Державна науково-технічна бібліотека України. URL: www.gntb.n-t.org/

Навчальне видання

Бортнік Світлана Миколаївна.

Аналітична економіка

Курс лекцій

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 24.09.2023. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарантітура Times

Ум. друк. арк. 10. Тираж 100 прим.

Друк ПП «Поліграфія»